

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет хімії, екології та фармації
Кафедра екології та охорони навколишнього середовища

О. А. Караїм

**ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ, АУДИТ
ТА ОЦІНКА РИЗИКІВ**

Конспект лекцій

Луцьк
2023

УДК 502.1:349.6(07)

К 21

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 1 від 27 вересня 2023 року)*

Рецензенти:

Л. М. Горбач, кандидат економічних наук, доцент, директор Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП».

З. В. Лавринюк, кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри екології та охорони навколишнього середовища Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Караїм О. А.

К 21 Екологічний контроль, аудит та оцінка ризиків: Конспект лекцій. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2023. 148 с.

У виданні викладені основні аспекти екологічного контролю, аудиту та оцінки ризиків як необхідних умов збереження довкілля, раціонального використання природних ресурсів та їх відтворення. Висвітлено особливості порядку визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі, внаслідок порушення екологічного законодавства, а також особливості здійснення екологічного аудиту та оцінювання екологічних ризиків. Наводиться схема органів екологічного контролю в Україні.

Рекомендовано для здобувачів освіти ЗВО спеціальності 101 «Екологія» денної та заочної форм навчання.

УДК 502.1:349.6(07)

© Караїм О. А., 2023

© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
<i>Тема 1.</i> Державні органи екологічного контролю. Здійснення екологічного контролю за використанням водних ресурсів.....	5
<i>Тема 2.</i> Здійснення екологічного контролю за використанням земельних ресурсів та надр	24
<i>Тема 3.</i> Здійснення екологічного контролю за охороною атмосферного повітря.....	43
<i>Тема 4.</i> Здійснення екологічного контролю за збереженням лісових і рослинних ресурсів та дотриманням заповідного режиму.....	53
<i>Тема 5.</i> Здійснення екологічного контролю тваринних ресурсів.....	86
<i>Тема 6.</i> Екологічний аудит територій і господарських систем.....	95
<i>Тема 7.</i> Організаційно-правові аспекти проведення екологічного аудиту.....	102
<i>Тема 8.</i> Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит	118
<i>Тема 9.</i> Екологічні ризики	124
Контрольні запитання та завдання до курсу	141
Список використаних джерел.....	143

ВСТУП

Екологічний контроль у нинішніх складних економічних умовах є основою раціонального природокористування, яке попереджає негативні наслідки антропогенної діяльності, зокрема надмірне споживання природних ресурсів, утворення великої кількості відходів, забруднення води, повітря й ґрунтів та виснаження всіх природних ресурсів, необхідних для нормального функціонування природних екосистем.

Екологічний контроль, аудит та оцінка ризиків – це навчальна дисципліна, що вивчає запобігання, виявлення та фіксації порушень природоохоронного законодавства, а також притягнення винних осіб до відповідальності; захист довкілля, життя та здоров'я людини, гарантування екологічної безпеки та збереження природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні; оцінювання можливості виникнення несприятливих для життєдіяльності суспільства обставин і ситуацій, зумовлених антропогенними чи природними факторами і впливами.

Метою вивчення дисципліни «Екологічний контроль, аудит та оцінка ризиків» є опанування принципами та методами здійснення екологічного контролю, аудиту та оцінювання ризиків щодо стану довкілля та впливу на нього виробничих підприємств й інших джерел забруднення, а також застосування адміністративних санкцій за порушення природоохоронного законодавства.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Екологічний контроль, аудит та оцінка ризиків» є отримання фахівцем-екологом теоретичних знань та практичних навичок із запобігання, встановлення та усунення правопорушень природоохоронного законодавства, що виникають або можуть виникнути під час здійснення господарської діяльності підприємств або окремих громадян.

Конспект лекцій рекомендується для здобувачів освіти ЗВО спеціальності 101 «Екологія» денної та заочної форм навчання, а також може бути корисним керівникам народногосподарського комплексу держави та кожній людині, яка не байдужа до проблем довкілля.

ТЕМА 1

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ. ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

План

1. Система органів екологічного контролю.
2. Повноваження органів екологічного контролю.
3. Форми екологічного контролю.
4. Перевірка водоохоронної діяльності промислових об'єктів.
5. Екологічний контроль за впливом сільськогосподарських об'єктів на водні ресурси.
6. Основні порушення водного законодавства.

1. Система органів екологічного контролю.

Система екологічного контролю в Україні складається з державних органів контролю і органів контролю громадських екологічних організацій.

Державні органи контролю. Державну систему контролю за екологічною безпекою в Україні представлено на рис. 1.

Зі схеми видно, що деякі Державні агенства та служби відносяться до рангу міністерств, інші є складовою частиною багатьох міністерств, але всі ці органи в той чи іншій мірі спеціально уповноважені виконувати функції державного екологічного контролю.

Органи природоохоронного інспектування в системі державного екологічного контролю. Органи природоохоронного інспектування (Державні інспекції займають особливе місце в системі державного екологічного контролю. Основна їх частина є структурними підрозділами Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Державні екологічні інспекції в областях, містах Києві та Севастополі входять до складу Державних управлінь екології та природних ресурсів в областях і м. Києві та м. Севастополі. Серед екологічних інспекцій є регіональні, наприклад, три Чорноморсько-Азовські інспекції.

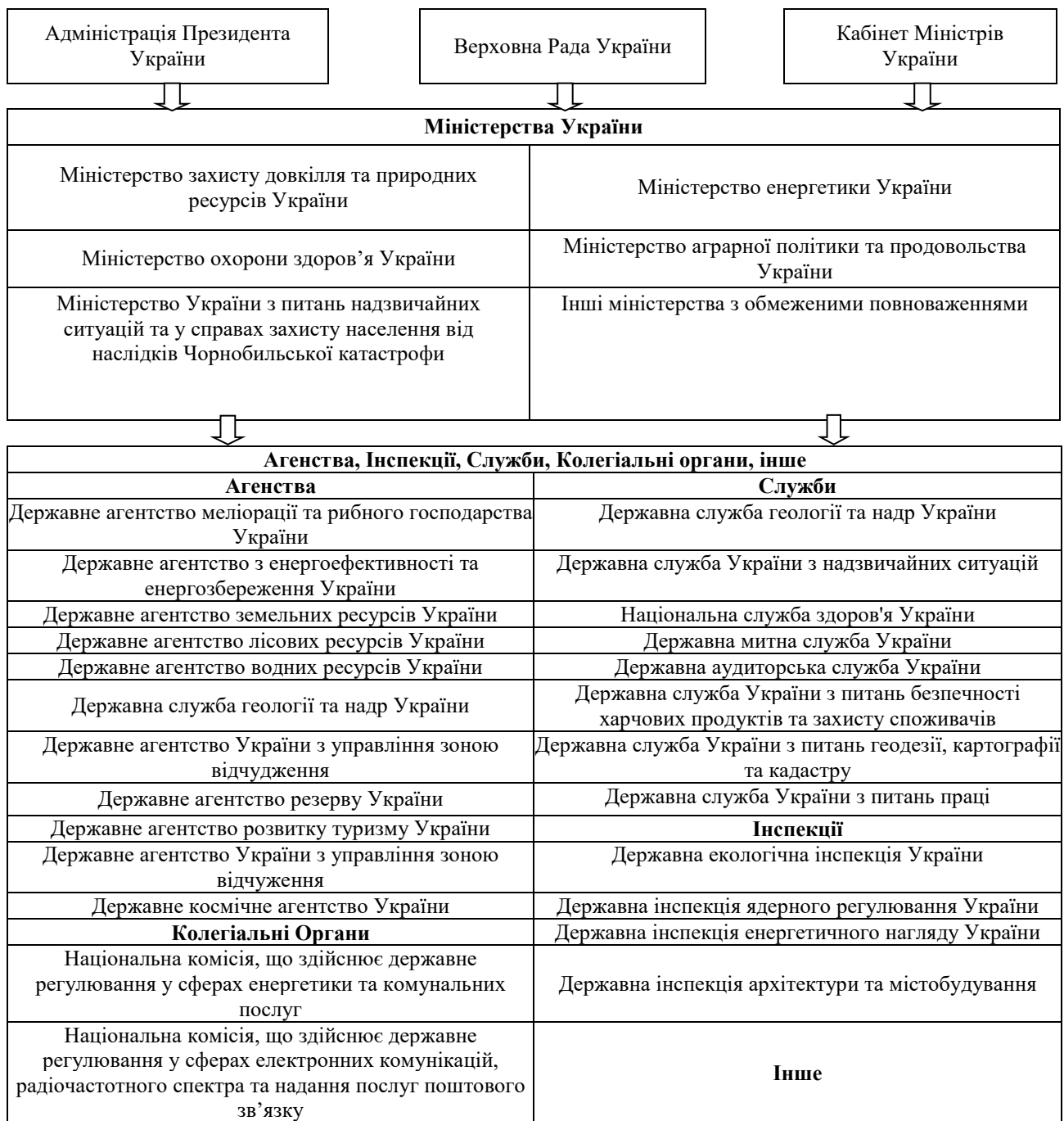

Рис. 1. Державна система контролю за екологічною безпекою в Україні

Підкреслимо, що основним завданням Державних екологічних інспекцій (Держекоінспекцій) є здійснення державного контролю вимог законодавства про охорону довкілля, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів, екологічну та в межах своєї компетенції радіаційну безпеку, поводження з відходами (крім радіаційних відходів) та небезпечними хімічними речовинами.

Інші органи державного екологічного контролю мають суттєво більші повноваження і завдання або певну специфіку.

Громадські органи екологічного контролю. Загрозлива екологічна ситуація та зростання свідомості й активності населення обумовили те, що в Україні існує понад 20 екологічних організацій, асоціацій і груп національного рівня та понад 300 – місцевого. Серед них є Українське товариство охорони природи, асоціація «Зелений світ», Національний екологічний центр, Українське товариство мисливців і рибалок, Всеукраїнська екологічна ліга, Українська екологічна академія наук, Українські ботанічні, географічні, гідроекологічні товариства та ін.

Практично в кожній з цих організацій є підрозділами громадського екологічного контролю. Здійснюють екологічний контроль громадські екологічні інспектори.

2. Повноваження державних органів контролю

Згідно із законодавством державні органи екологічного контролю і інспектування, громадські екологічні організації та їх інспектори наділені відповідними правами і повноваженнями.

Повноваження державних органів контролю. Органам, що здійснюють державний екологічний контроль за додержанням законодавства, відповідно до своїх повноважень надано право:

а) обстежувати в установленому порядку підприємства, установи і організації з метою перевірки додержання ними вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, екологічну та радіаційну безпеку;

б) обмежувати чи тимчасово припиняти в установленому порядку діяльність підприємств, установ і організацій та експлуатацій об'єктів (у тому числі будівництво, реконструкцію та розширення об'єктів) і подавати Мінприроди пропозиції щодо припинення діяльності цих підприємств, установ і організацій у разі порушення вимог законодавства про охорону довкілля;

в) опломбувати приміщення, устаткування та апаратуру, підприємств, установ і організацій, стосовно яких було прийняте в установленому порядку рішення про обмеження чи тимчасове припинення їх діяльності;

г) перевіряти документи на право спеціального використання природних ресурсів;

д) складати акти перевірки та протоколи про адміністративні правопорушення й розглядати справи про ці правопорушення у межах повноважень, визначених законом;

е) давати обов'язкові для виконання приписи з питань, що належать до їх повноважень;

є) доставляти осіб, які вчинили порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, до органів внутрішніх справ або виконавчих органів сільських, селищних рад;

ж) вживати в установленому порядку заходів досудового врегулювання спорів і звертатися до суду з питань відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення вимог законодавства про охорону довкілля;

з) передавати до прокуратури, органів досудового слідства й органів дізнання матеріали про діяння, у яких передбачаються ознаки злочину;

и) вилучати в установленому порядку в осіб, які порушили вимоги законодавства про охорону довкілля, зняття добування об'єктів рослинного та тваринного світу, транспортні плавучі засоби, обладнання та предмети, що є зняттям незаконного добування об'єктів тваринного та рослинного світу, незаконно добуті природні ресурси і продукцію, що з них вироблена, а також відповідні документи(дозволи, ліцензії та ін.);

і) здійснювати відповідно до закону фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання та розкриття порушень законодавства про охорону довкілля;

к) здійснювати й інші заходи, дозволені законом.

Повноваження і права громадських екологічних організацій.

Для досягнення своїх статутних цілей і завдань, залучення широких верств населення до охорони довкілля та формування належної екологічної свідомості громадські організації мають право:

а) вільного доступу до інформації про стан довкілля, джерела його забруднення, захворюваність населення.

Ці відомості ніким не можуть бути засекречені (ст.50 Конституції України);

а) розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;

б) приймати участь у розгляді радами, іншими органами місцевого самоврядування питань охорони довкілля, використання природних об'єктів і забезпечення екологічної безпеки або виступати з ініціативою винесення цих питань на місцеві та всеукраїнські

референдуми;

в) брати участь у розгляді радами, іншими органами місцевого самоврядування питань охорони довкілля, використання природних об'єктів і забезпечення екологічної безпеки або виступати з ініціативою винесення цих питань на місцеві та всеукраїнські референдуми;

г) проводити громадську екологічну експертизу в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування і публічного слухання або відкриті засідання щодо оцінки екологічної безпеки об'єктів експертизи;

д) вносити до відповідних органів пропозиції про організацію території та об'єктів природно-заповідного фонду;

е) подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля, в т.ч. здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

є) брати участь у проведенні державними органами спеціальної компетенції перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства й попередження відповідних правопорушень;

ж) здійснювати й інші заходи, дозволені законом.

Повноваження і права громадських екологічних інспекторів.

Громадський екологічний контроль здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля на підставі ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та відповідного Положення, затвердженого Мінприроди 5 липня 1990р. Згідно з цими нормативними документами громадські екологічні інспектори:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного екологічного контролю рейдів і перевірок додержання підприємствами, організаціями та громадянами законодавства про охорону довкілля, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) надають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням;

в) проводять перевірки та складають протоколи про порушення екологічного законодавства й подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, та правоохоронним органам для притягнення винних до

відповідальності;

г) пред'являють до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення екологічного законодавства, в т.ч. здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

д) здійснюють й інші функції відповідно до законодавства України.

3. Форми екологічного контролю

Екологічний контроль стану навколишнього природного середовища здійснюється багатьма формами. Основними серед них є:

- екологічне планування, аналіз і прогнозування;
- спостереження і моніторинг довкілля;
- державний облік в галузі охорони довкілля;
- екологічна паспортизація підприємств;
- екологічне ліцензування;
- екологічне лімітування;
- контроль речовин, матеріалів і параметрів довкілля акредитованими екологічними лабораторіями;
- стратегічна екологічна оцінка;
- оцінка впливу на довкілля;
- екологічне інспектування;
- екологічний аудит;
- екологічна стандартизація;
- екологічне нормування.

4. Перевірка водоохоронної діяльності промислових об'єктів

Для оцінки впливу об'єкта, який підлягає перевірці, на стан поверхневих і підземних вод, а також проведення кількісних розрахунків і вжиття заходів для усунення негативних наслідків цього впливу необхідно проаналізувати ряд показників:

Перевірка водоспоживання включає контроль таких показників, як:

– наявність самостійних водозаборів поверхневих і підземних вод, проектно-технічної документації на водозабірні споруди й водопровідну мережу, актів приймання їх в експлуатацію, дозволів на спеціальне чи відокремлене водокористування, дозволів (ліцензій) на буріння свердловин на воду, затверджених лімітів на забір поверхневих і підземних вод. Відповідність оформлення й погодження цих документів в установленому порядку;

– технічний стан водозаборів і водопровідної мережі, зношеність обладнання, ступінь аварійності системи водопостачання, додержання проектного режиму її експлуатації (навантаження на водопровідну мережу й основні споруди та ін.), діюча система протиаварійних заходів, наявність інструкцій і настанов щодо запобігання аваріям і ліквідації їх наслідків, журналів обліку та ін. Зафіксовані випадки аварій за звітний період, вжиті заходи з їх ліквідації, розміри завданих збитків, достатність санкцій, застосованих органами державного контролю до осіб, відповідальних за виникнення аварійних ситуацій, платежі за аварійну перевитрату води тощо;

– обладнання водозабірних споруд поверхневих вод рибозахисними пристроями, відповідність їх проектним параметрам і ефективності роботи;

– наявність погоджених і затверджених в установленому порядку зон і поясів санітарної охорони водозаборів, винесення їх меж в натуру, додержання санітарного режиму на цих територіях відповідно до чинних норм і правил охорони джерел водопостачання;

– наявність у межах контрольованої об'єктом території, особливо в межах зон санітарної охорони, свердловин, які не експлуатуються й потребують проведення ліквідаційного тампонажу. Додержання правил ведення цих робіт, правильність оформлення актів ліквідаційного тампонажу тощо;

– первинний облік водоспоживання, організація системи первинного обліку, обладнання водозаборів поверхневих і підземних вод контрольно-вимірювальною апаратурою й надійність її роботи. Досконалість і ступінь достовірності методів побічного (якщо вони є) обліку витрат води порівняно з прямими. Правильність ведення журналів обліку води;

– звітність із водоспоживання, відповідність об'ємів використаної води затвердженим лімітам, достовірність статистичної звітності, відповідність платежів за фактично використані об'єми води, зокрема й понадлімітні, чинним нормативам.

Перевірка водовідведення включає :

– система розділення, очищення й відведення промислових і госпобутових стоків, наявність очисних споруд, промислових і госпобутових стоків, каналізаційної мережі, самостійних випусків стічних вод у природні або спеціально створені об'єкти (водойми, річки, складки рельєфу, поверхневі чи підземні поля фільтрації, шламонакопичувачі тощо); розміщення й упорядкування водовипусків відповідно до чинних

норм і вимог, наявність проектно-технічної документації на них, актів приймання в експлуатацію, дозволів на скидання стічних вод (дозволів на спеціальне чи відокремлене водокористування), затверджених лімітів та гранично допустимих скидів (ГДС), планів заходів із досягнення ГДС, відповідність оформлення й погодження вказаної документації встановленому порядку;

– технічний стан водовипусків, очисних споруд і каналізаційної мережі, зношеність обладнання, ступінь аварійності, додержання проектного режиму експлуатації, фактичне навантаження порівняно з допустимим проектним, вплив ступенів зношеності обладнання очисних споруд і фактичного режиму їх експлуатації на якість очищення стічних вод (ефективність роботи очисних споруд), стан проблеми видалення, складування й утилізації твердого осаду, діюча система протиаварійних заходів, наявність інструкцій і настанов щодо запобігання аваріям і ліквідації їх наслідків, журналів обліку тощо. Зафіксовані випадки аварій за звітний період, вжиті заходи для їх ліквідації, розміри завданих збитків і достатність санкцій, застосованих до осіб, відповідальних за виникнення аварійних ситуацій, платежі за аварійне забруднення поверхневих чи підземних вод тощо;

– відомчий лабораторний контроль, наявність окремих приміщень відомчої лабораторії, відповідність їх робочої площі і об'єму чинним нормам, свідоцтва про атестацію, обладнання лабораторії, забезпеченість реактивами й матеріалами, методиками відбирання й аналізу проб води, знання, вміння персоналу виконувати ці роботи, відповідність результатів аналізів відомчої лабораторії результатам, одержаним іншими лабораторіями (санітарно-епідеміологічної служби, органів екоконтролю тощо). У разі здійснення спільної перевірки з добором проб контрольні проби відбираються спеціалістами інспекційного органу й відомчої лабораторії одночасно з одних і тих же точок, що оформлюється спеціальним актом;

– зливово-каналізація, ступінь охоплення території об'єкта її системою, мережа для відведення зливових стоків і очисні споруди, їх технічний стан (зношеність, ступінь аварійності тощо), наявність проектно-технічної документації на ці об'єкти, акти приймання їх в експлуатацію, дозволів на скидання зливових стоків у відкриті водойми чи інші природні або штучні об'єкти, затверджених ГДС на скидання зливових стоків, їх додержання, відповідність оформлення й погодження вказаних документів встановленому порядку. Відомчий лабораторний контроль за впливом зливових стічних вод на навколишнє середовище

(включно з водними об'єктами) в місцях їх випуску;

– первинний облік стічних вод, які відводяться з території об'єкта, організація системи первинного обліку, обладнання водовипусків контрольно-вимірювальною апаратурою й надійність її роботи, досконалість і ступінь достовірності побічних методів обліку стічних вод порівняно з прямими (якщо вони застосовуються);

– звітність щодо водовідведення, достовірність статистичної звітності – відповідність об'ємів фактично відведених стічних вод інших категорій і кількості скинутих разом із ними забруднюючих речовин даним, наведеним у статистичній звітності, відповідність кількості скинутих забруднюючих речовин встановленим лімітам і стягнутим платежам за забруднення, включно з платежами за понадлімітні скидання.

– Потенційні джерела забруднення поверхневих і підземних вод та загальний санітарний стан території об'єкта:

– наявність накопичувачів, відстійників, полів фільтрації, технічних ставків, проектно-технічної документації на ці об'єкти, актів приймання їх в експлуатацію, проектні об'єми й фактичне заповнення на час перевірки, дотримання проектного режиму експлуатації, об'єми твердих або рідких відходів, які накопичуються в них щорічно, їх токсичність, стан огорожувальних дамб, можливість аварійного руйнування останніх та надходження забруднень у відкриті водойми або фільтрування разом із водою в підземні водоносні горизонти, система заходів на запобігання аваріям і ліквідацію їх наслідків, інструкції, настанови щодо боротьби з аваріями, журнали обліку аварій, зафіксовані випадки аварій у минулому й ужиті заходи з їх ліквідації, достатність санкцій, застосованих до осіб, відповідальних за виникнення аварійних ситуацій, платежі за аварійне забруднення навколишнього середовища;

– санкціоновані (дозовані) скиди з накопичувачів, відстійників тощо, дозволи на скиди та їх дотримання, платежі на відшкодування завданих збитків, цілість пломб, накладених на випуски після дозволених скидів, наявність самовільно обладнаних випусків та можливість або фактичне здійснення несанкціонованих (залпових) скидань;

– інші потенційні джерела забруднення поверхневих і підземних вод – склади паливно-мастильних матеріалів, сировини, хімічних речовин тощо, пункти заправлення й миття транспортних засобів, локальні очисні споруди, якими за чинними нормативами повинні обладнуватися такі об'єкти, проектно-технічна документація на них,

акти приймання в експлуатацію, ефективність роботи очисних споруд і пристроїв, зв'язок із загальною системою зливової каналізації й характер впливу на останню, відомчий лабораторний контроль, можливість впливу на стан поверхневих і підземних вод загалом;

– загальний санітарний стан території об'єкта, наявність засмічених і захаращених промисловими та побутовими відходами ділянок, забруднення території розливами нафтопродуктів або іншими рідкими шкідливими речовинами, розсипами твердих хімікатів тощо, стан проблеми накопичення відходів, їх переробки й утилізації, збирання та видалення сміття та ін., оцінка впливу загального санітарного стану території об'єкта на навколишнє середовище й, зокрема на поверхневі й підземні води.

Комплексна водоохоронна діяльність передбачає такі заходи, як:

– економія й раціональне використання свіжої води, діючі системи оборотного й повторного водопостачання, ступінь використання для побутових і промислових потреб очищених промислових, побутових і зливових стічних вод;

– будівництво й реконструкція водоохоронних об'єктів (очисних споруд, систем оборотного й повторного водопостачання), хід будівництва, освоєння виділених коштів, дотримання встановлених строків будівництва й пусконаладжувальних робіт;

– виконання приписів попередніх перевірок об'єктів контролюючими органами, відомчих природоохоронних планів і програм, постанов Уряду та місцевої адміністрації з питань охорони водних ресурсів.

5. Екологічний контроль за впливом сільськогосподарських об'єктів на водні ресурси

Найбільш небезпечні для водних ресурсів сільськогосподарськими об'єктами є тваринницькі комплекси.

Тваринницькі комплекси – це підприємства, на яких виробництво яловичини, свинини, птиці поставлено на промислову основу. До них належать свинокомплекси, комплекси великої рогатої худоби (ВРХ), молочнотоварні ферми промислового типу.

Досвід експлуатації діючих тваринницьких комплексів свідчить про інтенсивне забруднення ними навколишнього природного середовища, а тому головною метою перевірки є виявлення рівня впливу комплексу на стан поверхневих і підземних вод.

Головна відмінність тваринницьких комплексів від промислових об'єктів – забруднюючими речовинами, які утворюються на комплексі, є не хімічні речовини й важкі метали, що характерно для об'єктів промисловості, а органічні речовини й надзвичайно високі концентрації сполук азоту. Крім того, гнойові стоки можуть вміщувати залишки біологічно активних сполук (лікарські препарати, інсектициди, дезінфікуючі речовини, гормони), які використовуються в сучасному тваринництві для лікування й стимуляції росту тварин, дезінфекції й дезінсекції тваринницьких приміщень.

Якщо стічні води промислових підприємств після відповідного очищення скидаються в поверхневі водойми, то стоки тваринницьких підприємств після очищення підлягають утилізації. Випуск січних вод у водні об'єкти допускається тільки після вирішення питань про можливість максимального їх повторного використання в оборотних системах та для зрошення в сільському господарстві.

Джерелами забруднення поверхневих і підземних вод на прилеглий до комплексу території є місця накопичення гною (гноєсховища), споруди обробки гнойових стоків та поля зрошення.

Водопостачання комплексів здійснюється з поверхневих водойм або підземних джерел. Норми споживання води на одну голову худоби на добу наведені в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Норми споживання води на одну голову худоби на добу

Використовувачі	Норми водокористування, л/добу на 1 голову
1. Корови м'ясні	70
2. Корови молочні	100
3. Бички та нетелі	60
4. Молодняк ВРХ	30
5. Телята до 6 міс.	20
6. Свиноматки дорослі	25
7. Свиноматки з приплодом	60
8. Свині на відгодівлі	15
9. Кури	1
10. Качки, гуси	2

Компонентами, що утворюють гноївку, є рідкі екскременти тварин, технологічна й змивна вода, підстилковий матеріал, залишки дезінфікуючих засобів та ін.

Видалення гною з тваринницьких приміщень і його транспортування

здійснюється механічним або гідравлічним способами:

– механічний спосіб застосування на невеликих підприємств з утримання ВРХ і на свинокмплексах із вирощуванням до 12 тис. голів на рік. При цьому застосовуються скребкові та штангові транспортери, скрепери та бульдозери;

– гідрозмивальні системи гнойовидалення використовуються на свинокмплексах потужністю 24 тис. і більше голів на рік;

– на інших тваринницьких підприємствах застосовується самотічна система видалення гною безперервної або періодичної дії.

Кількість води, що використовується для видалення гною з тваринницьких приміщень, наведена в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Кількість води, що використовується для видалення гною з тваринницьких приміщень

Системи видалення гною з тваринницьких приміщень	Норми витрат води на тварину, л/добу		
	свині при груповому утриманні	велика рогата худоба	
		на фермах відгодівлі нетелей	на фермах молочного напрямку
Самотічна система безперервної дії	1-5	8-9	15-16
Самотічна система періодичної дії	5-8	15-17	30-32
Змивна система: баки, насадки, гідрозмивальні	20-25		

Перевіряється відповідність фактичного використання води в л/добу проектним нормам. За перевищення проектних норм інспектор складає відповідний припис.

Визначаються об'єми повторного використання води в оборотних системах та підраховується процент економії свіжої води. Повторно можуть використовуватись освітлені, дезодоровані й, за необхідності, знезаражені поверхневі стоки та біологічно оброблена рідка фракція для промивання каналів від гною всередині приміщень.

Усі споруди систем з підготовки до використання гною та його фракцій, а також забруднених гноєм поверхневих стоків мають забезпечуватися надійною гідроізоляцією, яка виключала б фільтрацію рідкої частини гною в ґрунтові води.

Для транспортування рідкого гною, гнойових стоків, рідкої фракції та осаду відстійників використовується гідротранспортування, а для твердої фракції – мобільний транспорт.

Гноєсховища влаштовуються прифермські або польові, секційного типу:

- конструкція гноєсховищ залежить від кількості тварин, консистенції гною, фізико-хімічних якостей ґрунтів та рівня ґрунтових вод;

- конструкція гноєсховищ повинна виключати забруднення підземних і поверхневих вод: на фільтрувальних фунтах дно й відкоси повинні захищатися протифільтраційним екраном;

- на великих підприємствах потужністю 24 тис. свиней на рік і більше не допускається влаштування гноєсховищ рідкого гною, не розділеного на фракції.

Очищені стічні води використовуються для зрошення сільськогосподарських культур:

- розрахункова мінімальна площа під побудову зрошувальної системи повинна забезпечувати використання всього річного об'єму стоків комплексів;

- допускається використання води природних джерел для розбавлення стоків.

Під час перевірки також визначаються:

- загальний санітарний стан території, об'єкта й можливість його негативного впливу на довкілля, зокрема, на якість поверхневих і підземних вод;

- стан виконання вимог попередніх перевірок об'єкта контролюючими органами, відомчих природоохоронних планів і програм постанов місцевої адміністрації з питань охорони водних ресурсів;

- встановлення фактів залпових скидів або аварійного забруднення водойм, об'єми скидів;

- наявність планів заходів із запобігання залповим скидам, їх виконання;

- наявність плану дій персоналу у випадках аварійного забруднення;

- наявність аварійної бригади, її оснащеність технічними засобами та ін.

Закінчується перевірка складанням відповідних документів, насамперед акту перевірки, припису та інших інспекторських документів, пов'язаних із ужиттям адміністративних заходів (протоколи про порушення природоохоронного законодавства, постанови про

накладення штрафів та ін.).

6. Основні порушення водного законодавства

До порушень водного законодавства в частині охорони поверхневих і підземних вод суші належать:

– невиконання вимог водоохоронного законодавства під час планування, розміщення виробничих сил, будівництва й експлуатації народногосподарських об'єктів;

– переуступка права водокористування й інші угоди, які в прямій або прихованій формі порушують право державної власності на воду.

Під переуступкою права водокористування розуміється така незаконна дія, внаслідок якої право користування водним об'єктом, яке належало одному водокористувачеві, використовується іншим водокористувачем за угодою між ними, але без дозволу спеціально уповноважених органів державного контролю.

Переуступка характеризується тим, що відбувається фактична заміна водокористувачів, чим порушується встановлений порядок переходу й припинення їхнього права водокористування:

– самовільне захоплення водних об'єктів або самовільне водокористування.

Самовільне захоплення водних об'єктів – це заволодіння яким-небудь водним об'єктом з метою його використання, що призводить до порушення встановленого порядку надання водних об'єктів у відокремлене користування, обладнання тимчасових водозаборів і установок на водних об'єктах без узгодження з органами державного контролю за використанням і охороною вод, буріння свердловин на воду без дозволу. Самовільне водокористування означає здійснення спеціального водокористування за відсутності необхідного дозволу, виданого органами державного контролю за використанням і охороною вод або первинними водокористувачами. В обох випадках відбувається порушення встановленого порядку надання водних об'єктів для користування;

– забирання води з порушенням планів водокористування.

До вказаного порушення належить забирання води з поверхневих або підземних джерел вище за ліміти, встановлені органами з регулювання використання й охорони вод або місцевою владою в дозволах на спеціальне водокористування;

– забруднення й засмічення вод.

Забруднення поверхневих вод називають дії, які тягнуть за

собою перевищення граничнодопустимих концентрацій шкідливих речовин у воді водного об'єкта, внаслідок чого цей об'єкт стає частково чи повністю непридатним для одного або кількох видів водокористування. Забруднення поверхневих водних об'єктів відбувається за скидання стічних вод із порушенням встановлених норм граничнодопустимих скидань (ГДС) або надходження у водний об'єкт іншими шляхами речовин, які викликають порушення норм споживної якості води. Засміченням вважається скидання в поверхневі водні об'єкти нерозчинних відходів (деревини, побутового сміття, шлаку, ґрунту, брухту тощо), що призводить до погіршення їх зовнішнього вигляду, несприятливих змін, погіршення гідрологічного режиму водного об'єкта та створює перешкоди для водокористування.

Забруднення підземних вод – це зміна їх природного якісного складу, яка робить неможливим їх використання для госпобутових або рекреаційних цілей і веде до порушення рівноваги в екологічному стані навколишнього середовища.

Забруднення підземних водоносних горизонтів може відбуватися або безпосередньо через свердловини, або шляхом інфільтрації в них шкідливих речовин через товщу порід. Окремим випадком такого забруднення є таке, коли внаслідок інтенсивного локалізованого відкачування води до цієї ділянки підтягуються більш забруднені й агресивні води сусідніх горизонтів. Такий вид забруднення найчастіше спостерігається на морських узбережжях, коли за незбалансованого відкачування прісних вод до таких ділянок можуть надходити солоні води з моря;

– *введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без позитивного висновку державної екологічної експертизи, а також без споруд і пристроїв для запобігання забрудненню й засміченню вод або їх шкідливого впливу, зокрема, наявність у водокористувачів свердловин, які виконали своє призначення або повністю є виведеними з ладу й незатампованими згідно з чинними правилами;*

– *порушення водоохоронного режиму на водозаборах, що викликає їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища.*

Ці порушення полягають у недотриманні правил ведення робіт в прибережних зонах морів, у водоохоронних зонах і прибережних смугах річок, водосховищ, озер та інших водних об'єктів, зокрема в порушенні режиму, встановленого для поясів санітарної охорони поверхневих і підземних водозаборів (свердловин) питних та рекреаційних вод, самовільному вирубуванні лісу, розорюванні заплави, понадлімітній

обробці полів пестицидами, переробці берегів і русел з метою видобування корисних копалин тощо, а також у недотриманні санітарно-гігієнічних правил утримання території, що тягне за собою забруднення й засмічення водних об'єктів;

– *самовільне ведення гідротехнічних робіт.*

Самовільне ведення гідротехнічних робіт виражається в таких незаконних діях, як зведення гребель, дамб, будівництво каналів, самовільне поглиблення й випрямлення русел, осушення водойм, буріння свердловин на воду й інше водогосподарське будівництво без затвердженої в установленому порядку технічної документації, а також без проектів організації й виконання робіт, узгоджених із органами державного контролю за використанням і охороною вод;

– *пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв.*

Пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв із порушенням їх роботи може мати місце як у результаті безгосподарної діяльності посадових осіб, які відповідають за експлуатацію цих споруд і пристроїв, так і неправомірних дій інших організацій і громадян;

– *порушення правил експлуатації водогосподарських споруд і пристроїв.*

До переліку вказаних правопорушень належать: недотримання встановлених водогосподарських режимів експлуатації водосховищ, каналів та інших споруд і гідровузлів (невиконання правил наповнення і спрацювання верхніх б'єфів, скидань води в нижній б'єф, недотримання встановлених добових коливань рівнів води у верхньому й нижньому б'єфах, порушення умов пропускання води в повінь, забирання води тощо), порушення встановленого режиму використання підземних вод та інших вимог, встановлених за видання дозволів на спеціальне водокористування, перевищення граничних проектних позначок рівня води в шламонакопичувачах, хвостосховищах, жижезбірниках тощо, відсутність або незадовільний технічний стан спостережувальних свердловин на подібних спорудах;

– *безгосподарське використання води, яке веде до виснаження водних ресурсів.*

Особливо небезпечне в екологічному плані виснаження ресурсів підземних вод, відновлення яких потребує багато часу і стає практично неможливим, якщо виснаження значне. Безгосподарним використанням води вважаються перевитрати води понад встановлені ліміти, а також використання води питної якості для технічного водозабезпечення тощо;

– порушення правил ведення первинного обліку води, що забирається з водних об'єктів і скидається в них, а також правил визначення якості стічних вод.

Цей вид порушення може виявлятися, з одного боку, у відсутності на об'єкті-водокористувачі даних про кількість і якість вод, що забираються з водних об'єктів або скидаються в них, з іншого – в перекручуванні таких даних і внесенні вочевидь неправильних відомостей про це в звітні документи, зокрема, у форму 2ТП (водгосп). Порушенням є й запізніле подання звітності за вказаною формою. Незадовільний стан первинного обліку на об'єктах-водокористувачах є, як правило, наслідком відсутності або поганої організації системи первинного обліку (відсутність або неправильне використання водомірного обладнання, відсутність або недосконалість методів побічного водообліку, відсутність належного лабораторного контролю якості води, неправильне ведення журналів первинного обліку води встановленої форми тощо;

– неповідомлення відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах, про несанкціоновані скидання стічної, скидної дренажної води, які готуються або їх уже проведено внаслідок крайньої необхідності, про потрапляння у водні об'єкти іншими шляхами речовин, шкідливих для здоров'я людей чи для водних організмів, і в усіх інших випадках, коли завдано або може завдатися шкода водному об'єкту;

– невиконання вимог, розпоряджень, приписів і постанов органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони вод.

Порушеннями водного законодавства в частині охорони морських вод є:

– скидання з метою захоронення у внутрішніх морських територіальних водах України з суден і плавальних засобів, платформ та інших морських споруд, повітряних суден шкідливих речовин, радіоактивних речовин, радіоактивних і інших відходів, матеріалів і предметів, які можуть завдати шкоди здоров'ю людей і живим ресурсам моря, зонам відпочинку, зонам загального водокористування чи перешкоджати іншим видам законного використання морських вод;

– скидання з метою захоронення в економічній зоні України з суден і плавальних засобів, платформ і інших морських споруд, штучних складів, повітряних суден шкідливих або радіоактивних речовин, радіоактивних та інших відходів, матеріалів та предметів, які можуть завдати шкоди або перешкодити законним видам використання моря;

– всіляке навмисне затоплення (викидання на обмілини або

берег) у внутрішніх морських територіальних водах і економічній зоні України суден та інших плавзасобів, повітряних суден, платформ або інших штучних споруд;

– забруднення внутрішніх морських територіальних вод і економічної зони України внаслідок незаконного скидання з суден і інших плавальних засобів, платформ і інших морських споруд, штучних островів неочищених до встановлених норм стічних вод, відходів, а також сумішей, які вміщують шкідливі речовини понад установлені норми;

– неповідомлення адміністрації найближчого українського порту про підготовку або проведення внаслідок крайньої необхідності скидання або незворотні втрати радіоактивних, шкідливих речовин (безпосередньо чи в упаковці) або сумішей, які вміщують шкідливі речовини понад установлені норми, або інших відходів і матеріалів, що можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи створити перешкоди для інших законних видів використання моря;

– скидання в межах внутрішніх морських територіальних вод і економічної зони України шкідливих речовин, радіоактивних та інших відходів і предметів, сміття на лід;

– забруднення морського середовища безпосередньо в результаті вибухових або подібних робіт, які виконуються під час розвідки чи видобування в економічній зоні України мінеральних ресурсів морського дна;

– проведення в економічній зоні України морських наукових досліджень без дозволу компетентних органів України або за наявності такого дозволу, але з порушенням погодженої програми і видів робіт та досліджень;

– створення штучних островів, установок і споруд в економічній зоні України, а також створення навколо цих зон безпеки без дозволу компетентних органів України або за наявності такого дозволу, але з порушенням погодженого проекту;

– незабезпечення установок та інших споруд в економічній зоні України постійними сигнальними засобами для попередження мореплавців, порушення правил утримання цих засобів у справному стані та правил з ліквідації морських установок і споруд, експлуатацію яких остаточно припинено;

– перебування у внутрішніх морських територіальних водах та економічній зоні України суден та інших плавальних засобів із вантажем радіоактивних токсичних відходів у рідкому або твердому

стані без дозволу компетентних органів України.

Факти порушення правил раціонального використання й охорони водних ресурсів можуть підтверджуватися одним або кількома з наведених нижче доказів, головними з яких є:

– відсутність позитивного висновку державної екологічної експертизи, а також відсутність дозволу на спеціальне або відокремлене водокористування чи недотримання умов спеціального чи відокремленого водокористування;

– відсутність дозволу або узгодження з природоохоронними органами на проведення гідротехнічних, днопоглиблювальних, підривних робіт, видобування корисних копалин, зокрема й піщано-гравійних матеріалів, прокладення кабелів і трубопроводів, вирубування лісу чи ведення інших робіт на водних об'єктах і в прибережних зонах (смугах), а також у внутрішніх морських, територіальних водах і економічній зоні України;

– відсутність або неправильне ведення форм документації первинного обліку чи статистичної звітності з водокористування й водовідведення на об'єктах-водокористувачах;

– невідповідність строку і обсягів виконаних робіт із будівництва чи реконструкції водоохоронних споруд затвердженому плану, а також зміни чи відступ від затвердженого проекту, що погіршує режим відведення, очищення й використання стічних вод;

– виявлені в процесі огляду об'єкта технічні несправності та неполадки в роботі природоохоронних і водогосподарських споруд і

– належним чином оформлене повідомлення, яке надійшло від контролюючих органів, позаштатних інспекторів охорони природи, і підтверджує факт забруднення водного об'єкта;

пристроїв;

– відомості, отримані в процесі розгляду випадку погіршення якості води водного об'єкта, про наявність і розміри збитку, спричиненого державі або окремим водокористувачам;

– недотримання правил експлуатації водогосподарських систем і водосховищ, а також озер та інших водойм, які використовуються як водосховища.

Отже, здійснення державного контролю за охороною й раціональним використанням водних ресурсів забезпечує їх збереження та необхідний якісний стан, а також чистоту і повноводність річок та озер.

ТЕМА 2

ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА НАДР

План

1. Державний контроль за охороною земель.
2. Основні порушення земельного законодавства.
3. Державний контроль за використанням надр.
4. Основні порушення в галузі використання надр.

1. Державний контроль за охороною земель

Земля – національне багатство нашої держави – вимагає особливого ставлення, ретельної охорони та раціонального використання. *Охорона земель* – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу відтворення й підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель екологічного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення тощо.

Основними завданнями державного контролю за використанням та охороною і земель визначено:

– забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України;

– забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель;

– виявлення порушень законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення;

– забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу; водних та інших природних ресурсів.

Основні принципи здійснення державного контролю за використанням та охороною земель:

– забезпечення раціонального використання та охорони земель як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави;

– пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами;

– повне відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок порушення земельного законодавства;

– поєднання заходів економічного стимулювання й відповідальності у сфері використання та охорони земель.

Державний контроль за використанням та охороною земель здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Державний контроль за додержанням законодавства про охорону земель здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

До повноважень спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель належать:

1. Здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, зокрема:

– додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами вимог земельного законодавства України та встановленого порядку набуття й реалізації права на землю;

– виконання вимог щодо використання земельних ділянок за цільовим призначенням;

– додержання вимог земельного законодавства в процесі укладання цивільно-правових угод, передання у власність, надання в користування, зокрема в оренду, викупу (викупу) земельних ділянок;

– ведення державного обліку й реєстрації земель, достовірності інформації про земельні ділянки та їх використання;

– розміщення, проектування, будівництво та введення в дію об'єктів, що негативно впливають або можуть вплинути на стан земель;

– виконання комплексу необхідних заходів щодо захисту земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, псування, забруднення, засмічення відходами, заростання бур'янами, чагарниками та дрібноліссям;

– дотримання строків своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та обов'язкового виконання заходів щодо

приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

– виконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву, своєчасного проведення рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених проектом рекультивації земель;

– дотримання правил, встановленого режиму експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд, збереження захисних насаджень і межових знаків;

– додержання встановленого законодавством порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва;

– додержання строків розгляду заяв чи клопотань щодо набуття й реалізації прав на землю.

2. Внесення до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування клопотань щодо:

– приведення у відповідність із законодавством прийнятих ними рішень із питань регулювання земельних відносин, використання й охорони земель;

– обмеження або зупинення освоєння земельних ділянок у разі розробки корисних копалин, зокрема торфу, проведення геологорозвідувальних, пошукових та інших робіт із порушенням вимог земельного законодавства України;

– припинення будівництва й експлуатації об'єктів у разі порушення вимог земельного законодавства України до повного усунення виявлених порушень і ліквідації їх наслідків;

– припинення права користування земельною ділянкою відповідно до закону.

3. Одержання в установленому законодавством порядку від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, власників і користувачів, зокрема орендарів, земельних ділянок документів, матеріалів та іншої інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань.

4. Видання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок відповідно до затверджених зі встановленому законом порядку проектів.

5. Участь у розробці нормативно-правових актів із питань державного контролю за використанням та охороною земель.

6. Вжиття відповідно до закону заходів щодо повернення самовільно

зайнятих земельних ділянок їх власникам або користувачам.

7. Вирішення інших питань відповідно до чинного законодавства.

До повноважень спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища у сфері державного контролю за додержанням вимог законодавства України про охорону земель належать:

1. Здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства України про охорону земель у частині:

– додержання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами вимог законодавства України про охорону земель;

– консервації деградованих і малопродуктивних земель;

– збереження водно-болотних угідь;

– виконання екологічних вимог за надання у власність і користування, зокрема в оренду, земельних ділянок;

– здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними й радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами;

– додержання встановленого законодавством режиму використання земель природно-заповідного та іншого екологічного призначення, а також територій, що підлягають особливій охороні;

– додержання вимог екологічної безпеки під час транспортування, зберігання, використання, знешкодження та захоронення хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних, радіоактивних речовин та відходів;

– додержання екологічних нормативів із питань використання й охорони земель;

– додержання вимог екологічної безпеки під час розроблення нової техніки й технологій для обробки ґрунтів, а також під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів.

2. Проведення лабораторного аналізу забруднення земель, зокрема радіоактивного, в зонах безпосереднього впливу викидання та скидання підприємствами забруднюючих речовин, а також у разі виникнення аварій та надзвичайних ситуацій.

3. Участь у розробці нормативно-правових актів у сфері охорони земель:

– організація ліквідації екологічних наслідків аварій, залучення до цього підприємств, установ, організацій незалежно від підпорядкування та форм власності, а також громадян.

4. Вирішення інших питань відповідно до законодавства України.

Власники й землекористувачі, зокрема орендарі земельних ділянок, за здійснення господарської діяльності зобов'язані:

- дотримуватись вимог земельного та природоохоронного законодавства України;

- проводити на земельних ділянках господарську діяльність способами, які не справляють шкідливого впливу на стан земель і родючості ґрунтів;

- підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі на основі застосування екологічнобезпечних технологій обробітку й техніки, здійснення інших заходів, які зменшують негативний вплив на ґрунти, запобігають безповоротній втраті гумусу, поживних елементів тощо;

- дотримуватися стандартів, нормативів за здійснення протиерозійних, агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів, пов'язаних із охороною земель, збереженням і підвищенням родючості ґрунтів;

- надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування відомості про застосування пестицидів та агрохімікатів;

- сприяти систематичному проведенню вишукувальних, обстежуючих, розвідувальних робіт за станом земель, динамікою родючості ґрунтів;

- своєчасно інформувати відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щодо стану, деградації та забруднення земельних ділянок;

- забезпечувати додержання встановленого законодавством режиму використання земель, що підлягають особливій охороні;

- забезпечувати використання земельних ділянок за цільовим призначенням та дотримуватися встановлених обмежень на земельну ділянку;

- забезпечувати захист земель від ерозії, виснаження, забруднення, засмічення, засолення, осолонцювання, підкислення, перезволоження, підтоплення, заростання бур'янами, чагарниками дрібноліссям;

- уживати заходів щодо запобігання негативному й еколого-небезпечному впливу на земельні ділянки та ліквідації наслідків цього впливу.

Охорона земель сільськогосподарського призначення забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності

сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів, а також обмеження їх вилучення для несільськогосподарських потреб.

Зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення допускається лише за умови обґрунтування доцільності такої зміни в порядку, визначеному законом.

У разі вилучення (викупу) земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб забезпечується пріоритет максимального збереження продуктивних земель.

Захист земель сільськогосподарського призначення від ерозії, селів, підтоплення та інших видів деградації здійснюється на основі реалізації заходів, передбачених державними й регіональними програмами, відповідно до робочих проектів рекультивації, захисту земель від ерозії та іншої документації із землеустрою.

Власники та землекористувачі, зокрема орендарі, земельних ділянок зобов'язані здійснювати заходи щодо охорони родючості ґрунтів, передбачені чинним законодавством України. Використання земельних ділянок способами, що призводять до погіршення їх якості, забороняється. На землях сільськогосподарського призначення може обмежуватися діяльність щодо:

- вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій;
- розорювання сінокосів, пасовищ;
- використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок;
- необґрунтовано інтенсивного використання земель.

Меліорація земель здійснюється згідно з проектами, затвердженими в установленому законодавством порядку.

Підприємства, установи та організації під час проведення меліорації земель зобов'язані здійснювати заходи, спрямовані на запобігання підтопленню, заболоченню, засоленню, забрудненню ґрунтів, вітрової і водній ерозії меліорованих земель, їх деградації, погіршення стану водних об'єктів.

Порядок здійснення будівництва, експлуатації та забезпечення екологічної безпеки під час проведення меліорації земель встановлюється Законом України «Про меліорацію земель»

Застосування пестицидів і агрохімікатів здійснюється відповідно до Закону України «Про пестициди і агрохімікати».

Під час ведення лісового господарства лісокористувачі, незалежно від форм власності й господарювання, забезпечують збереження та підвищення родючості ґрунтів, підтримання їх належного екологічного стану відповідно до вимог законодавства України.

Заготівля деревини на схилах повинна проводитися на основі еколого-безпечних та ґрунтозахисних технологій, які зводять до мінімуму руйнування ґрунтового покриву земельних ділянок.

У веденні водного господарства охорона земель водного фонду здійснюється шляхом обмеження антропогенного впливу на них і додержання особливого режиму їх використання відповідно до закону.

За розміщення, проектування, будівництва, реконструкції та експлуатації водогосподарських об'єктів передбачаються заходи, спрямовані на запобігання підтопленню, заболоченню, засоленню та забрудненню продуктивних земель, погіршенню якості ґрунтів.

Забороняється скидання стічних вод та вод, що забираються із забруднених джерел, якщо внаслідок цього може відбутися деградація й забруднення ґрунтів небезпечними речовинами.

Особливості використання земель водного фонду та водоохоронних зон встановлюються законом.

Охорона земель водного фонду, наданих для рибогосподарських цілей, здійснюється шляхом вжиття заходів щодо запобігання погіршенню водних живих ресурсів, а також затопленню, підтопленню та заболоченню продуктивних земель, що прилягають до водних об'єктів.

Здійснення заходів (проведення меліоративних робіт, внесення органічних, мінеральних добрив тощо), спрямованих на збереження та відтворення природної рибопродуктивності земель, зайнятих ставками, озерами й іншими водними об'єктами, проводиться з обов'язковим дотриманням вимог природоохоронного законодавства України.

Господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад установлені граничнодопустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється.

У разі виявлення фактів забруднення ґрунтів небезпечними речовинами спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони земель вживають заходи до обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, і організацій, незалежно від форм власності, притягнення винних до відповідальності згідно із законом і проведення в установленому порядку

робіт із дезактивації, відновлення забруднених земель, консервації угідь і визначення режимів їх подальшого використання.

За здійснення господарської діяльності, пов'язаної зі зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням і захороненням відходів, забезпечуються:

– виконання заходів щодо запобігання або зменшення обсягів утворення відходів та екологічно безпечне поводження з ними;

– максимальне збереження ґрунтового покриву на основі обраного оптимального варіанта територіального розміщення об'єктів поводження з відходами;

– зняття родючого шару ґрунту, його складування, збереження та використання для рекультивації земель, поліпшення малопродуктивних земель і благоустрою населених пунктів;

– запобігання негативному впливу об'єктів поводження з відходами, що використовуються для збирання, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення відходів на ґрунтовий покрив прилеглих територій;

– рекультивація земельних ділянок після ліквідації об'єктів поводження з відходами.

Підприємства, установи та організації, а також громадяни, діяльність яких пов'язана з накопиченням відходів, зобов'язані забезпечувати своєчасне вивезення таких відходів на спеціальні об'єкти, що використовуються для їх збирання, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення.

Забороняється несанкціоноване скидання й розміщення відходів у підземних горизонтах, на території міст та інших населених пунктів, на землях природно-заповідного та іншого екологічного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, у межах водоохоронних зон та зон санітарної охорони водних об'єктів, в інших місцях, де вони можуть створювати небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людини.

Розміщення, збирання, зберігання, утилізація та видалення, знешкодження й захоронення відходів здійснюються відповідно до вимог Закону України «Про відходи».

Використання ерозійно- та зсувонебезпечних земельних ділянок дозволяється за умови вжиття заходів щодо їх протиерозійного й протизсувного захисту, передбачених законодавством України.

З метою захисту земель від ерозії та зсувів у землевпорядній, містобудівній та іншій документації передбачаються заходи щодо

забезпечення протиерозійної та протизсувної стійкості території.

Забороняється розорювання схилів крутизною понад 7 градусів (окрім ділянок для залучення, залісення та здійснення ґрунтозахисних заходів). На схилах крутизною від 3 до 7 градусів обмежується розміщення просапних культур, чорного пару тощо.

Власники земельних ділянок та землекористувачі, зокрема орендарі, зобов'язані здійснювати ґрунтоохоронні заходи з метою запобігання погіршенню їх якісного стану та якісного стану суміжних земельних ділянок і довкілля загалом.

Територіальний розвиток житлової та громадської забудови в межах населених пунктів, а також спорудження об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури здійснюються з урахуванням вимог раціонального використання земель.

Розміщення й будівництво об'єктів житлово-комунального, промислового, транспортного, іншого призначення здійснюються відповідно до затверджених у встановленому порядку містобудівної документації та проектів цих об'єктів.

Забудова земельних ділянок, що надаються для містобудівних потреб, здійснюється після отримання права власності чи користування, зокрема на умовах оренди, земельною ділянкою, у порядку передбаченому законом.

Визначення територій і вибір земель для містобудівних потреб та спорудження конкретних об'єктів здійснюються на підставі затвердженої містобудівної документації, документації із землеустрою, схем планування територій переважно на землях несільськогосподарського призначення.

Під час здійснення містобудівної діяльності передбачаються заходи щодо:

- максимального збереження площі земельних ділянок із ґрунтовим і рослинним покривом;

- зняття та складування у визначених місцях родючого шару ґрунту з наступним використанням його для поліпшення малопродуктивних угідь, рекультивації земель та благоустрою населених пунктів і промислових зон;

- недопущення порушення гідрологічного режиму земельних ділянок;

- дотримання екологічних вимог, установлених законодавством України, при проектуванні, розміщенні та будівництві об'єктів.

Вилучення (викуп) і надання земельних ділянок для містобудівних

потреб здійснюється з урахуванням необхідності максимального збереження сільськогосподарських і лісових угідь та ґрунтового покриву в установленому законом порядку.

Розміщення об'єктів, які справляють негативний вплив на екологічний стан і якість земельних ресурсів, проводиться з урахуванням результатів інтегральної оцінки цього впливу й розробки відповідних заходів щодо запобігання небезпечним екологічним і санітарно-гігієнічним наслідкам та раціонального використання й охорони земель лише після проведення державної екологічної експертизи в порядку, визначеному законом.

Охорона земель оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, природно-заповідного та іншого екологічного призначення здійснюється шляхом включення цих земель до складу екологічної мережі, обмеження їх вилучення (викупу) для інших потреб та обмеження антропогенного впливу на такі землі.

Порядок використання земель оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, природно-заповідного та іншого екологічного призначення та створення екологічної мережі встановлюється спеціальними законодавчими актами.

Рекультивуації підлягають землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт.

Під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву, відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, збереженню та перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проектів із рекультивації порушених земель та підвищення родючості ґрунтів.

Під час зняття ґрунтового покриву здійснюється пошарове зняття й роздільне складування верхнього, найродючішого шару ґрунту та інших прошарків ґрунту відповідно до структури ґрунтового профілю, а також материнської породи.

Об'єм ґрунтової маси, що підлягає зняттю й роздільному складуванню, визначається в проектах рекультивації порушених земель.

Рекультивація земельних ділянок здійснюється шляхом пошарового нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву знятої ґрунтової маси, а в разі потреб – і

материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель.

Роботи зі зняття, складування, збереження та нанесення ґрунтової маси на порушені земельні ділянки здійснюються за рахунок фізичних та юридичних осіб, з ініціативи або вини яких порушено ґрунтовий покрив, а роботи з нанесення знятої ґрунтової маси на малопродуктивні землі здійснюються за бажанням власників або землекористувачів, зокрема орендарів, цих земельних ділянок за їхній рахунок.

Рекультивація земель є одним з ефективних заходів у розв'язанні проблеми раціонального використання земельних ресурсів і проблеми охорони навколишнього природного середовища загалом. Основне завдання рекультивації полягає в тому, щоб шляхом виконання комплексу спеціальних робіт і заходів привести порушені землі в стан, придатний для використання в сільському, лісовому й рибному господарстві, для промислового й цивільного будівництва, створення рекреаційних зон.

Відповідно до земельного законодавства України підприємства, організації й заклади всіх форм власності під час розробки корисних копалин, проведення геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт зобов'язані:

– земельні ділянки, що вивільняються, привести у стан, придатний для використання;

– знімати, використовувати й зберігати родючий шар ґрунту під час проведення робіт, пов'язаних із порушенням земель.

Надання земельних ділянок для видобування корисних копалин відкритим способом і торфу та проведення інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву, проводиться після приведення раніше наданих земельних ділянок у стан, придатний для використання їх за призначенням.

Не проведення рекультивації порушених земель є грубим порушенням екологічного й земельного законодавств.

Рекультивація порушених земель проводиться тільки на підставі розроблених спеціалізованими проектними організаціями проектів рекультивації, які отримали позитивний висновок державної екологічної експертизи.

Для нових підприємств, що будуються, проект рекультивації є складовою частиною робочого проекту на будівництво.

У випадках, коли на підприємстві з будь-яких причин відсутній проект рекультивації, воно зобов'язане окремо замовити його розробку в спеціалізованій проектній організації.

Рекультивация проводиться, як правило, в межах, відведених підприємству земель. Під час оформлення земельного відводу для будівництва нових підприємств потрібно враховувати додаткову площу необхідну для виконання рекультивацийних робіт, зокрема, на виположування відкосів відвалів і бортів кар'єрів, для складування родючого шару ґрунту й потенційно родючих порід, здійснення протиерозійних та інших заходів.

Роботи з рекультивации порушених земель виконуються поетапно й поділяються на технічну та біологічну рекультивации.

Технічна рекультивация порушених земель включає такі види робіт:

- зняття, транспортування й складування родючого шару ґрунту;
- планування поверхні порушених земель (грубе й чисте);
- виположування чи терасування відкосів відвалів і бортів кар'єрних виїмок;
- ліквідація наслідків усадки відвалів і виконання протиерозійних заходів.

Під час перевірки етапу технічної рекультивации необхідно розглянути матеріали та з'ясувати наявність на підприємстві проекту рекультивации, погодженого з відповідними органами, який отримав позитивний висновок державної екологічної експертизи на відповідність виконаних, на час проведення перевірки, робіт проекту рекультивации, їх якість, при цьому враховуючи такі положення:

- під час проведення розкривних робіт знімаються й складуються всі горизонти з вмістом гумусу більше 1 %. Для районів розповсюдження ґрунтів із низьким вмістом гумусу – дерново-підзолистих, дернових та ін.
- нижня межа вмісту гумусу в знятому родючому шарі встановлюється в кожному конкретному випадку.

Після рекультивации торф'яника, товщина придонного (захисного шару) торфу, необхідного для забезпечення водно-повітряного і поживного режимів, повинна становити:

- за рекультивации торф'яників для вирощування сільськогосподарських культур – не менше 0,5 м;
- за рекультивации торф'яників під лісорозведення не менше 0,3 м;
- за рекультивации торф'яників для використання під водойми ставково-рибні господарства та інші цілі – 0,15 м;
- за рекультивации ділянок для рибогосподарського використання (до затоплення водою) перевіряється виконання заходів із захисту берегів водоймища від зсувів і розмивання, підтоплення, ерозії, засолення навколишніх земель;

– ділянку, що рекультивується, треба вирівняти, очистити від обривків тросів, шматків труб, шпал, рейок, каміння та ін., що може створити непридатні умови для використання за призначенням.

Біологічна рекультивація передбачає комплекс заходів зі створення сприятливого водно-повітряного й поживного режимів ґрунту для сільськогосподарських рослин чи лісових порід.

Біологічна рекультивація земель, що використовуватимуться в сільському або лісовому господарстві, здійснюється землекористувачами, яким повертаються або передаються землі, за рахунок підприємств, організацій і установ, які проводили на цих землях роботи, пов'язані з порушенням ґрунтового покриву.

Під час перевірки етапу біологічної рекультивації необхідно розглянути матеріали та з'ясувати дотримання таких вимог:

– відповідність виконаних на час проведення перевірки робіт, проекту рекультивації, їх якість;

– суворе дотримання своєчасності проведення робіт з обробітку ґрунту й догляду за сільськогосподарськими культурами, норм і строків внесення органічних і мінеральних добрив;

– дотримання меліоративних сівозмін на площах, призначених під рілля й кормові угіддя. На землях, вкритих родючим шаром ґрунту, вирощування зернових культур можливе не раніше, як на 3–4 рік, а на землях без покриття родючим шаром ґрунту – на 4–5 рік після освоєння;

– посадка плодкових і ягідних культур, виноградників не раніше, як після 5–6-річного меліоративного періоду, протягом якого землі, що рекультивуються, використовуються як кормові угіддя.

За придатністю для рекультивації породи (землі) поділяються на три групи: придатні, малопродатні й непридатні.

Придатні землі, в свою чергу, поділяються на дві підгрупи:

а) родючі – найбільш придатні для біологічної рекультивації, верхній гумусний шар ґрунту;

б) потенційно-родючі – незасолені лесоподібні суглинки, леси й четвертинні глини.

До малопродатних для біологічної рекультивації відносять землі, на яких зростання й розвиток рослин обмежується через непридатні фізичні чи хімічні властивості. За цими властивостями вони поділяються на підгрупи:

а) малопродатні за фізичними властивостями – легко- й середньоглинисті та піщані породи;

б) малопродатні за хімічними властивостями – кислі й середньозасолені породи;

Непродатні землі поділяються на дві підгрупи:

а) непродатні за фізичними властивостями (важкі глини й скельні породи);

б) непродатні за хімічними властивостями (сульфідовмісні й сильнозасолені породи).

Орієнтовна товщина родючого шару ґрунту, що знімається:

а) для дерново-підзолистих окультурених ґрунтів – 15–20 см;

б) для світло-сірих і сірих опідзолених ґрунтів – 25–30 см;

в) для темно-сірих опідзолених ґрунтів – 40–50 см;

г) для чорноземів потужних, вилугуваних, опідзолених, деградованих – 100–120 см; д) для чорноземів звичайних – 50–70 см;

е) для чорноземів південних і темно-каштанових ґрунтів – 35–50 см;

є) для каштанових ґрунтів – 20–30 см.

2. Основні порушення земельного законодавства

Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративні та кримінальну відповідальність за порушення земельного законодавства, зокрема:

– укладення угод із порушенням земельного законодавства;

– самовільне зайняття земельних ділянок;

– псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними речовинами й стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;

– розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;

– невиконання вимог щодо використання земель за цільові призначенням;

– порушення термінів повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

– знищення межових знаків;

– приховування від обліку й реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок;

– не проведення рекультивації порушених земель;

– знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;

- невиконання умов знімання, збереження й нанесення родючого шару ґрунту;
- самовільне відхилення від проектів землеустрою;
- ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;
- порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельні ділянок.

Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства.

Здійснення державного контролю за використанням та охороною земель забезпечує збереження основного національного багатства нашої держави, вжиття заходів із відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення вимог земельного законодавства.

3. Державний контроль за використанням надр

Надра, як компонент земної кори, відіграють значну екологічну роль, є носієм геологічних багатств. Надра розмішуються під поверхнею суші та дном водоймищ і простягаються до глибин, доступних для геологічного вивчення й освоєння. Державний контроль і нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використання й охорони спрямовано на забезпечення додержання всіма

державними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановленого порядку користування надрами, виконання вимог, встановлених законодавством щодо охорони надр та ін.

Основними вимогами законодавства України в галузі охорони надр є:

- забезпечення повного й комплексного геологічного вивчення надр;
- додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування й недопущення самовільного користування надрами;
- раціональне вилучення та використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;
- недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користування надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи є законсервовані, а також підземних споруд;
- охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку;

– запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;

– запобігання забрудненню надр за підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

– додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

У разі порушення цих вимог користування надрами може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено органами Міністерства екології та природних ресурсів України, державного гірничого нагляду, державного геологічної контролю або іншими спеціально уповноваженими на те державними органами в порядку, встановленому законодавством України.

Забороняється проектування й будівництво населених пунктів промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням із відповідними територіальними геологічними підприємствами й органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які забезпечували б можливість видобування з надр корисних копалин.

Рідкісні геологічні відслонення, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти й інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть оголошуватись у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду.

У разі виявлення під час користування надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки й культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці й повідомити про це заінтересовані державні органи.

Державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр і його органами на

місцях.

Державний нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використання й охорони, а також використання й переробки мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснюється Державним комітетом України з нагляду за охороною праці та його органами на місцях.

Державний контроль за використанням і охороною надр у межах своєї компетенції здійснюють місцеві ради, органи виконавчої влади на місцях, Міністерство екології та природних ресурсів України та його органи на місцях.

Органи державного геологічного контролю перевіряють:

- виконання державних програм геологорозвідувальних робіт;
- виконання рішень із питань методичного забезпечення робіт із геологічного вивчення надр;
- обґрунтованість застосування методик і технологій, якість, комплексність, ефективність робіт з геологічного вивчення надр;
- повноту вихідних даних про кількість і якість запасів основних і спільно залеглих корисних копалин;
- своєчасність і правильність державної реєстрації робіт із геологічного вивчення надр, наявність спеціальних дозволів (ліцензій) на використання надр та виконання передбачених ними умов;
- виконання рішень Державної комісії України із запасів корисних копалин;
- дотримання під час дослідної експлуатації родовищ корисних копалин технологій, які забезпечували б відповідне їх вивчення;
- збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин для розробки родовищ корисних копалин, а також геологічної документації, зразків порід, дублікатів проб, що можуть використовувати за подальшого вивчення надр.

Органи державного геологічного контролю в межах своєї компетенції забезпечують вирішення інших питань щодо геологічного вивчення надр.

Органи державного геологічного контролю мають право:

- припиняти всі види робіт із геологічного вивчення надр, що проводяться з порушенням стандартів та правил і можуть спричинити псування родовищ, істотне зниження ефективності робіт або призвести до значних збитків;
- зупиняти діяльність підприємств і організацій, що займаються

геологічним вивченням надр без спеціальних дозволів (ліцензій) або з порушенням умов, передбачених цими дозволами;

– давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення недоліків і порушень під час геологічного вивчення надр.

Органам державного геологічного контролю відповідно до законодавства України може бути надано й інші права щодо запобігання, припинення порушень правил і норм геологічного вивчення надр.

Порядок здійснення державного геологічного контролю визначається Кабінетом Міністрів України.

Органи державного гірничого нагляду перевіряють:

– повноту вивчення родовищ корисних копалин, гірничо-технічних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних та інших умов їх розробки, будівництва й експлуатації підземних споруд, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва;

– своєчасність і правильність введення в експлуатацію розвіданих родовищ корисних копалин;

– виконання вимог щодо охорони надр під час ведення робіт із їх вивчення, встановлення кондицій на мінеральну сировину та експлуатації родовищ корисних копалин;

– правильність розробки родовищ корисних копалин;

– повноту видобування оцінених запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

– додержання встановленого порядку обліку запасів корисних копалин, обґрунтованість і своєчасність їх списання;

– додержання правил проведення геологічних і маркшейдерських робіт під час розробки родовищ корисних копалин;

– додержання правил та технологій переробки мінеральної сировини з метою забезпечення повнішого вилучення корисних компонентів та поліпшення якості кінцевої продукції;

– правильність і своєчасність проведення заходів, що гарантують безпеку людей, майна й навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користування надрами;

– вирішення інших питань щодо нагляду за використанням та охороною надр в межах своєї компетенції.

Органи державного гірничого нагляду мають право:

– давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення порушень норм і правил ведення робіт під час геологічного

вивчення надр, їх використання та охорони;

– в порядку встановленому законодавством України, припиняти роботи, пов'язані з користуванням надрами, у разі порушень відповідних норм і правил;

– вимагати від користувачів надр обґрунтування списання запасів корисних копалин;

– давати рекомендації щодо впровадження нових прогресивних технологій переробки мінеральної сировини.

Органам державного гірничого нагляду законодавством України може бути надано й інші права з метою запобігання порушення законодавства про надра та їх припинення.

Порядок здійснення державного гірничого нагляду визначається Кабінетом Міністрів України.

Спори з питань користування надрами розглядаються органами державного геологічного контролю, державного гірничого нагляду, охорони навколишнього природного середовища, місцевими радами, судом у порядку, встановленому законодавством України.

Місцеві ради вирішують спори з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод.

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову й кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

4. Основні порушення в галузі використання надр

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть юридичні та фізичні особи, винні у:

– самовільному користуванні надрами;

– порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт із геологічного вивчення надр;

– вибіркового виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин;

– наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин під час їх видобування;

– пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають цілком або істотно обмежують можливість їх подальшої експлуатації;

– порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин; – невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна й навколишнього природного середовища від

шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами;

– знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову й культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

– незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних за подальшого геологічного вивчення надр і розробки родовищ;

– невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Самовільне користування надрами та забудова площ заляганням корисних копалин із порушенням установленого порядку припиняються без відшкодування здійснених витрат.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень законодавства про надра, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Таким чином державний контроль з охороною та раціональним використанням надр забезпечує додержання всіма юридичними та фізичними особами встановленого порядку користування надрами, відшкодування збитків за їх нераціональне використання та нищення.

ТЕМА 3

ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

План

1. Перевірка стаціонарних джерел забруднення повітря.
2. Перевірка пересувних джерел забруднення повітря.
3. Основні порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.

1. Перевірка стаціонарних джерел забруднення повітря

Стаціонарні об'єкти, що в процесі виробничої діяльності здійснюють викидання забруднюючих речовин в атмосферне повітря, підлягають перевірці. Під час перевірки стаціонарних джерел забруднення слід розглянути й проаналізувати такі матеріали:

- інвентаризація джерел викидів забруднюючих речовин в

атмосферу. Кількість визначених (організованих, неорганізованих джерел викидів, оснащених газоочисними установками (ГОУ). Кількість джерел викидів, що вимагають оснащення ГОУ. Карта-схема підприємства з нанесеними на ній джерелами викидів. Відповідність нумерації джерел викидів на карті-схемі й у матеріалах інвентаризації;

- санітарно-технічний звіт про обстеження вентиляційних систем, відповідність його матеріалам інвентаризації;

- статистична звітність за формою 2-ТП (повітря). Яким методом вона складається (за матеріалами інвентаризації, балансовими, розрахунковими за методиками, чи враховуються реальні обсяги випуску продукції, стан виконання заходів, час роботи ГОУ та їх ефективність тощо);

- дозволи на викидання забруднюючих речовин в атмосферу за минулий, поточний і на наступний роки, ким видано, коли, на основі яких матеріалів;

- план заходів із регулювання викидів у період несприятливих метеорологічних умов (НМУ), їх достатність і стан виконання;

- матеріали відомчого лабораторного контролю рівнів забруднення атмосферного повітря в межах санітарно-захисної зони;

- інші документи з питань охорони атмосферного повітря.

Отримавши ці документи, інспектор зобов'язаний провести їх аналіз, порівняти дані, наведені в матеріалах інвентаризації, дозволах на викидання забруднюючих речовин в атмосферу та лімітах на викиди, технологічних регламентах, статзвітності даних аналітичного контролю (аналіз вести за джерелами, які роблять основний внесок у загальні обсяги викидів по підприємству), даних аналітичного контролю. У результаті цього необхідно визначити достовірність матеріалів статзвітності за формою 2-ТП (повітря), дотримання дозволених викидів забруднюючих речовин в атмосферу. Скласти порівняльну таблицю цих даних за останні 3 роки.

Наступним етапом роботи інспектора є огляд виробництв підприємства.

Під час обстеження виробництв основна увага приділяється:

- стану роботи технологічного обладнання, його фізичному й моральному зношенню, відповідності сучасним екологічним вимогам, впливу його на навколишнє середовище;

- технічному стану й ефективності роботи газоочисних установок (ГОУ), відповідності фактичних параметрів навантаження

паспортним, наявності реєстраційних номерів на ГОУ, інструкцій з експлуатації і обслуговування ГОУ, оцінки рівня підготовки обслуговуючого персоналу;

- ходу будівництва повітряноохоронних об'єктів (як нових, так і запланованих);

- наявності джерел викидів, що потребують оснащення газоочисними установками, чи прийнято технічні рішення з цих питань;

- наявності неврахованих джерел викидів;

- загальному санітарному стану виробництв і території підприємств та іншим питанням.

Аналізуючи зібрані документи й інформацію під час обстеження, інспектор зобов'язаний провести розрахунок виявленого наднормативного викиду відносно вказаних величин у дозволах, визначених у методиці;

- невиконання і установлені терміни заходів їх досягнення нормативів ГДВ;

- неефективної роботи газоочисних установок;

- роботи технологічного обладнання за несправних газоочисних установках або їх невикористання;

- порушення технологічних режимів;

- використання непроектною сировини й палива в технологічних процесах;

- аварійних і залпових викидів забруднюючих речовин в атмосферу, які не передбачено технологічними регламентами виробництв;

- неврахованих джерел викидів тощо.

Наднормативні викиди визначаються з урахуванням різниці між фактичною та дозволеною кількістю викидів і часу роботі джерела в режимі наднормативного викидання. Термін роботи джерела в режимі наднормативних викидів визначається з моменту виявлення порушення до моменту його усунення, підтвердженого даними контрольної перевірки, з урахуванням фактично відпрацьованого часу.

Під час повної перевірки підприємства інспектор зобов'язаний ознайомитися з роботою санітарно-промислової лабораторії, при цьому перевірити:

- укомплектованість кадрами відповідної кваліфікації, забезпеченість необхідним приміщенням;

- забезпеченість нормативно-технічною й погодженою методичною документацією з питань визначення концентрацій забруднюючих речовин

у промислових викиданнях і атмосферному повітрі;

- забезпеченість необхідними приладами контролю і обладнанням;
- виконання графіка контролю джерел викидів і стану забруднення атмосферного повітря в санітарно-захисній зоні;
- стан ведення робочих журналів і журналів обліку характеристик стаціонарних джерел забруднення й інші питання роботи санітарно-промислової лабораторії.

Під час перевірки інспектор має право дати завдання санітарно - промисловій лабораторії зробити контрольне вимірювання викидів забруднюючих речовин в атмосферу за одним або кількома джерелами.

Під час обстеження підприємств повинні перевірятися транспортні дільниці або цехи. В акті повинно бути відображено:

- кількість автомобілів з бензиновими, дизельними двигунами та тих, що працюють на газоподібному паливі;
- наявність контрольно-регулювальних пунктів (постів) – КРП, їх оснащенням, контрольно-вимірювальною апаратурою, можливість роботи в холодну пору року.

На підприємствах, що не оснащені КРП, перевіряється наявність договору з іншою організацією, яка проводить визначення змісту забруднюючих речовин у викидах відпрацьованих газів автомобілів, та періодичність перевірок;

- додержання термінів державної перевірки приладів (не рідше 1 разу на 6 місяців для газоаналізаторів і 1 разу на рік для димомірів);
- наявність необхідної технічної документації;
- ведення журналів обліку результатів вимірювань, позначок про розміщення автотранспортних засобів на ремонт, наявність та дотримання графіка перевірки автотранспорту на вміст оксиду вуглецю, вуглеводнів та димності у відпрацьованих газах автомобілів;
- наявність дільниць (постів) з ремонту та обслуговування систем живлення й запалювання двигунів, їх укомплектованість газоаналітичною апаратурою.

Перевірка змісту забруднюючих речовин у викидах відпрацьованих газів автомобілів проводиться:

- на підприємствах-виготовлювачах – контрольно-регулюючому посту та на складі готової продукції;
- на підприємствах, що здійснюють ремонт, технічне обслуговування й експлуатацію автомобілів, – на контрольно-регулюючому пункті (посту) та при виїзді (в'їзді) з території підприємства.

У разі виявлення порушень встановлених державними стандартами норм вмісту забруднюючих речовин у викидах відпрацьованих газів:

– на підприємствах-виготовлювачах, підприємствах, що здійснюють ремонт та технічне обслуговування, автомобіль відправляється на регулювальні роботи;

– на підприємствах, що здійснюють експлуатацію, автомобіль до рейсу не допускається й направляється на регулювання.

2. Перевірка пересувних джерел забруднення повітря

Вимоги до автомобіля, що підлягає перевірці:

1. Випускна система автомобіля не повинна мати прогарів, механічних пробоїв і нещільностей, що викликають витікання відпрацьованих газів і підсмоктування повітря.

2. Пальне й мастильні матеріали повинні відповідати маркам, що рекомендуються підприємством-виробником.

3. Двигун повинен бути прогрітим до робочої температури охолоджувальної рідини (або моторного мастила для двигунів із повітряним охолодженням), вказаної в керівництві з експлуатації автомобіля.

Вимірювання проводяться за нейтрального положення важеля коробки передач.

Вимоги до вимірювальних приладів

Для визначення вмісту оксиду вуглецю та суми вуглеводнів у відпрацьованих газах двигунів автомобілів слід застосовувати газоаналізатори безперервної дії, що працюють на принципі інфрачервоної спектроскопії.

Для визначення димності відпрацьованих газів повинен застосовуватись димомір безперервної дії.

Підготовка, обслуговування й експлуатація апаратури повинні проводитись відповідно до вимог експлуатаційної документації на даний вид апаратури. Засоби вимірювань повинні мати клейма з діючими строками державної повірки та свідоцтва про повірку.

Методика проведення інструментального контролю токсичності відпрацьованих газів бензинових двигунів автомобілів

Вміст оксиду вуглецю й вуглеводнів у відпрацьованих газах двигунів автомобілів визначають під час роботи двигуна на холостому ходу за двох частот обертання колінчастого вала двигуна, встановлених підприємством-виготовлювачем.

Вміст оксиду вуглецю й вуглеводнів у відпрацьованих газах

автомобілів повинен бути в межах значень, встановлених підприємством-виробником.

Послідовність проведення вимірювань:

- встановити важіль перемикачів коробки передач (вибирач швидкості для автомобілів з автоматичною коробкою передач) у нейтральне положення;
- загальмувати автомобіль стоянковим гальмом;
- заглушити двигун (якщо він працює);
- відкрити капот двигуна;
- підключити тахометр;
- встановити пробовідбірний зонд газоаналізатора у випускну трубу автомобіля на глибину не менше 300 мм від зрізу (для косоного зрізу випускної труби глибина відраховується від короткого краю зрізу);
- повністю відкрити повітряну засувку карбюратора;
- запустити двигун;
- збільшити частоту обертання вала двигуна й пропрацювати на цьому режимі не менше 15 с.;
- встановити мінімальну частоту обертання вала двигуна й, не раніше ніж через 20 с., провести вимірювання вмісту оксиду вуглецю й вуглеводнів;
- встановити підвищену частоту обертання вала двигуна, виміряти вміст оксиду вуглецю й вуглеводнів;
- за наявності окремих випускних систем в автомобіля вимірювання слід проводити в кожній з них. Критерієм оцінки стануть максимальні значення вмісту оксиду вуглецю й вуглеводнів.

Методика проведення інструментального контролю димності дизельних двигунів автомобілів

Димність відпрацьованих газів автомобілів визначається у двох режимах роботи двигуна:

- вільного прискорення (розгін двигуна на холостому ході від мінімальної до максимальної частоти обертання);
- максимальної частоти обертання (частота обертання вала двигуна на холостому ході за повністю натиснутої педалі подання пального).

Димність автомобілів не повинна перевищувати норм, вказаних у табл. 3.1.

Послідовність проведення вимірювань

Режим вимірювання димності	Димність, не більше, %
Вільне прискорення для автомобілів з дизелями без	40
3 надуванням	50
Максимальна частота обертання	15

Прилад слід підключити до випускної системи автомобіля й натисканням педалі подання пального встановити максимальну частоту обертання вала дизеля. Тривалість роботи на даному режимі повинна забезпечувати температуру відпрацьованих газів, які входять в прилад, що відповідає вимогам інструкції з експлуатації приладу. Після цього відпустити педаль.

Вимірювання на режимі вільного прискорення слід проводити за 10-разового повторювання циклу частоти обертання вала дизеля від мінімальної до максимальної швидким, але плавним натисканням педалі подання пального до упору з інтервалом не більше за 15 с. Вимірювання показників слід проводити при останніх чотирьох циклах за максимальним відхиленням стрілки приладу.

За результат вимірювання димності беруть середнє арифметичне значення за чотирма циклами. Вимірювання вважають достовірними, якщо різниця в показаннях димності останніх чотирьох циклів не перевищує 6 одиниць вимірювання за шкалою приладу.

Вимірювання на режимі максимальної частоти обертання слід проводити за стабілізації показань приладу (розмах коливань стрілки приладу не повинен перевищувати 6 одиниць вимірювання за шкалою приладу) не пізніше ніж через 60 с після вимірювань.

За результат вимірювання слід брати середнє арифметичне значення від крайніх значень діапазону допустимих коливань.

Вимірювання димності автомобіля з роздільною випускною системою слід проводити в кожній із випускних труб окремо. Оцінку димності здійснюють за максимальним значенням.

Колівання стрілки приладу не повинне перевищувати 3% від шкали приладу. За результат вимірів слід брати середнє арифметичне значення, визначене за крайніми показниками.

Результати вимірювань слід зафіксувати в протоколі встановленої форми.

Кількість автомобілів, що підлягають контролю, повинна становити не менше: 30 % – для підприємств з кількістю автомобілів до 100 од.; 20 % – для підприємств із кількістю автомобілів до 500 од.; 10 % – для підприємств із кількістю автомобілів більше 500 од.

Представниками органів Державної екологічної інспекції за участю Державної автомобільної інспекції та іншими спеціально уповноваженими державними органами й громадськими об'єднаннями в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється операція «Чисте повітря».

Головним завданням операції «Чисте повітря» є зниження забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами автотранспортних засобів.

На період проведення операції «Чисте повітря» органами Державної екологічної інспекції з участю Державтоінспекції розробляється план її проведення, який погоджується з зацікавленими органами, які беруть у ній участь.

Відповідно до плану проведення операції необхідно:

- здійснити перевірки організації роботи, яка проводиться власниками автотранспорту, станціями технічного обслуговування, для зниження забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами автомобільного транспорту;

- перевірити наявність на підприємствах контрольно-регулювальних пунктів, їх забезпеченість засобами контролю токсичності та димності відпрацьованих газів, організацію їх ремонту, державних повірок, а також ефективність використання й професійну підготовку обслуговуючого персоналу;

- перевірити автотранспортні засоби, які належать державним, громадським, іншим організаціям та індивідуальним власникам, на відповідність нормативам державних стандартів щодо токсичності відпрацьованих газів двигунів автомобілів;

- у разі наявності недоліків у роботі автогосподарств щодо охорони атмосферного повітря, їх керівництву видати приписи на усунення виявлених під час перевірок недоліків і забезпечення дотримання вимог державних стандартів за токсичністю та димністю відпрацьованих газів двигунів;

- провести, із залученням засобів масової інформації, просвітницьку роботу серед населення про необхідність боротьби за зниження забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами автотранспортних засобів та передовий досвід повітряно-охоронної роботи

підприємств.

Операція «Чисте повітря» проводиться щорічно в два етапи – навесні й восени. За рішенням місцевих органів влади регіональні операції «Чисте повітря» можуть проводитись і в інші визначені ними строки.

Кількість та склад груп, які беруть участь в операції, затверджується органами Державної екологічної інспекції й Державної автомобільної інспекції.

До складу груп, які формуються для проведення операції, можуть залучатися представники підприємств, установ та організація за узгодженням із їх керівництвом.

Під час проведення операції «Чисте повітря», відповідно до її плану, перевірки охоплюються підприємства, що експлуатують автотранспорт або виконують його технічне обслуговування чи ремонт, незалежно від форм власності, а також проводяться вибіркові перевірки транспортних засобів у процесі експлуатації на дорогах.

Проведення інструментального контролю токсичності та димності відпрацьованих газів автомобілів забезпечується як приладами контролюючих органів, так і організацій, що перевіряються.

Перевірка повітряно-охоронної діяльності автопідприємств, станції технічного обслуговування, а також автомобілів на автодорогах здійснюється згідно з вимогами державних стандартів та інших нормативних документів.

За результатами перевірки станцій технічного обслуговуванні автомобілів автотранспортних підприємств та автогосподарств складається акт перевірки виконання вимог природоохоронного законодавства.

За виявленими недоліками видаються приписи на їх усунення, до винних вживаються передбачені законодавством заходи адміністративного впливу.

3. Основні порушення законодавства про охорону атмосферного повітря

Основними видами порушень у галузі охорони атмосферного повітря є:

- відсутність затверджених і відповідно оформлених нормативів гранично-допустимих викидів (ГДВ);
- відсутність дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферу;
- перевищення дозволених величин викидів;

– здача в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів із перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах;

– невиконання в установлені терміни заходів, спрямованих на скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;

– відсутність або неправильне ведення форм первинного обліку видів і обсягів шкідливих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;

– відсутність лабораторного контролю за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;

– порушення правил експлуатації газоочисного обладнання;

– порушення правил експлуатації й утилізації промислових і побутових відходів, що призводить до забруднення атмосферного повітря;

– транспортування, зберігання й застосування пестицидів та агрохімікатів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;

– будівництво або реконструкція об'єктів у великих містах і регіонах із підвищеними рівнями забруднення без рішення Кабінету Міністрів України, місцевих органів влади і позитивних висновків державної екологічної експертизи;

– будівництво об'єктів із порушенням норм і вимог щодо охорони атмосферного повітря;

– невиконання розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони та використання атмосферного повітря;

– відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, джерела забруднення, а також приховування або перекручування відомостей про стан екологічної обстановки, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря;

– наявність неврахованих форм викидів.

Отже, державний контроль за станом атмосферного повітря є запорукою його чистоти, забезпечує якісний склад цього необхідного для життя людини компонента.

ТЕМА 4
ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА
ЗБЕРЕЖЕННЯМ ЛІСОВИХ І РОСЛИННИХ РЕСУРСІВ
ТА ДОТРИМАННЯМ ЗАПОВІДНОГО РЕЖИМУ

План

1. Державний контроль лісів та інших рослинних ресурсів.
2. Вилучення знарядь незаконного добування природних ресурсів і виробленої з них продукції.
3. Основні порушення законодавства в галузі збереження лісів та інших рослинних ресурсів.
4. Державний контроль за природокористуванням і заповідним режимом на територіях природно-заповідного фонду.
5. Основні порушення законодавства про природно-заповідний фонд.

1. Державний контроль лісів та інших рослинних ресурсів

Державний контроль за охороною, захистом, використанням, відтворенням лісів та інших природних рослинних ресурсів повинен забезпечувати:

- збереження лісів, охорону їх від пожеж, захист від шкідників і хвороб;
- посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних оздоровчих та інших корисних властивостей лісів із метою охорони здоров'я людей і поліпшення навколишнього природного середовища;
- безперервне, невиснажливе й раціональне використання лісів, інших рослинних ресурсів;
- розширене відтворення, поліпшення породного складу й якості лісів, інших рослинних ресурсів, підвищення їх продуктивності;
- раціональне використання земельних ділянок лісового фонду;
- збереження лісо-рослинних умов на зрубках, у місцях використання лісів, інших рослинних ресурсів;
- досягнення оптимальної лісистості територій та нормативного рівня озеленення автошляхів, залізниць, а також полезахисної лісистості.

Міністерство екології та природних ресурсів України та його територіальні і спеціальні органи на місцях, відповідно до покладених на них завдань, здійснюють державний контроль за:

- 1) виконанням державних і регіональних програм у галузі охорони, захисту, використання лісів та інших рослинних ресурсів;

2) станом, охороною, збереженням лісів, зокрема їх віковою структурою та породним складом, виконанням протипожежних заходів і дотриманням санітарних правил у лісах, а також захистом їх від шкідників і хвороб;

3) станом, охороною, збереженням полежахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень на смугах відводу автомобільних доріг, залізниць, каналів;

4) проведенням заходів збереження й посилення екологічних, водоохоронних, кліматорегулюючих, захисних, санітарно-гігієнічних, протиерозійних, оздоровчих, естетичних та інших корисних функцій лісів та захисних лісосмуг;

5) вжиттям заходів щодо науково обґрунтованого підвищення лісистості регіону, нормативного рівня озеленення автошляхів, залізниць, а також полежахисної лісистості;

6) виконанням заходів щодо своєчасного та якісного відтворення лісів, поліпшення їх породного складу;

7) збереженням лісо рослинних умов, необхідних для відтворення лісу на зрубках у нормативний строк цінними породами, згідно з умовами місцезростання; вжиттям заходів по відтворенню корінних деревостанів;

8) виконанням заходів щодо забезпечення правової й технічної регламентації лісових та інших рослинних ресурсів залежно від природних та економічних умов, цільового призначення, місце розташування, породного складу, а також функцій, які вони виконують;

9) дотриманням розрахункової лісосіки та лімітів використання лісових ресурсів загальнодержавного значення (ліміт лісосічного фонду та заготівлі живиці) й місцевого значення;

10) використанням земель лісового фонду за цільовим призначенням.

Державне лісове агентство України та його органи на місцях здійснюють контроль за веденням лісового господарства на підвідомчих територіях держлісфонду.

Державний контроль за станом лісів та інших рослинних ресурсів здійснюється шляхом:

1) перевірок наявності документації, що підтверджує право користування землями лісового фонду чи використання природних рослинних ресурсів, відповідність розмірів землекористування даним Державного акту на право постійного користування землею чи договору на право тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду; використання земель лісового фонду відповідно до їх цільового

призначення;

2) аналізу матеріалів лісовпорядкування, інших облікових матеріалів у частині динаміки площ лісів за категоріями земель, породним і віковим складом лісів, якісної й кількісної характеристики лісових ресурсів, а також проектів організації розвитку лісового господарства, виконання рекомендацій лісовпорядкування, висновків і вимог державної екологічної експертизи;

3) аналізу рівня забезпеченості рівномірності лісокористування й заходів його поліпшення;

4) аналізу полезахисної лісистості, рівня озелененості автомобільних шляхів і залізниць, якісної й кількісної характеристик захисних лісосмуг на смугах відведення автошляхів і залізниць, полезахисних лісосмуг.

Державний контроль за використанням лісосировинних ресурсів здійснюється шляхом перевірок:

6. рівня забезпеченості рівномірності лісокористування і заходи його поліпшення;

7. дотримання розрахункової лісосіки та ліміту лісосічного фонду в породних господарствах, причини відхилення від розрахункової лісосіки в лісах та за господарствами;

8. своєчасності й якості проведення освідчення місць рубок, достовірності інформацій, що відображені в актах освідчення місць рубок;

9. дотримання правил і умов проведення й заготівлі лісохімічної сировини;

10. дотримання порядку здійснення усіх видів використання недеревних природних рослинних ресурсів: випасання худоби, розміщення пасік, заготівлі сіна, деревних соків, збирання і заготівлі дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки, очерету, а також заготівлі лісових матеріалів для промислової переробки;

11. доцільності встановлених розмірів рубок догляду, санітарних рубок, рубок, пов'язаних із реконструкцією малоцінних молодняків і похідних деревостанів. Зіставити з матеріалами лісовпорядкування наявності відхилення за об'ємом рубок, розміщенням, видом. Забезпеченість рубками догляду всіх насаджень, що потребують проведення. В натурі оглянути правильність призначення й проведення рубок догляду.

Державний контроль за відтворенням лісів, лісорозведенням та

досягненням нормативного рівня захисних лісосмуг здійснюється шляхом перевірок:

- 1) ефективності відтворення лісів, робіт по лісорозведенню та досягненню нормативного рівня озеленення автошляхів, залізниць, а також полезахисної лісистості;
- 2) стану лісових культур, відповідності їх умовам місцезростання та проектам створення;
- 3) дотримання термінів відтворення насаджень на зрубках, згарищах, інших землях лісокультурного й лісомеліоративного фонду;
- 4) дотримання термінів переведення лісових культур у вкриті лісом землі, передачі (введенні) захисних лісонасаджень в експлуатацію;
- 5) своєчасного й якісного проведення реконструкції малоцінних, низько повнотних насаджень, а також зайнятих нестійкими похідними деревостанами, чагарниками, рідколіссям та насадженнями, що втратили захисні функції.

Державний контроль за охороною та захистом лісів здійснюється шляхом перевірок:

- 1) санітарного стану лісу, наявності позалісосічної захаращеності та заходів, що вживаються для її ліквідації;
- 2) виконання заходів протипожежної безпеки в лісах;
- 3) стану обліку діючих осередків шкідників і хвороб лісу, аналізу причин і умов, що сприяли скоєнню пожеж, лісопорушень, їх профілактика, вжиття заходів по відшкодуванню шкоди, заподіяної лісам, іншим рослинним ресурсам;
- 4) виконання необхідних заходів щодо попередження масового виникнення шкідників і хвороб, а також по боротьбі зі шкідниками й хворобами лісу, спрямованих на своєчасну ліквідацію й локалізацію осередків.

За наслідками перевірок: складається акт у 3-х примірниках, в якому характеризується діяльність підприємства, установи, організації (окремого об'єкта), що перевіряється; відображаються виявлені недоліки й порушення, причини, що викликали їх, наслідки, до яких привели або можуть привести виявлені недоліки й порушення розміри спричиненої шкоди; вказується посада, прізвище, ім'я та по батькові винних у цьому осіб; визначаються конкретні заходи поліпшення стану, використання, відтворення, охорони й захисту лісів, інших рослинних ресурсів. У випадках виявлення правопорушень, встановлених чинним законодавством, складається протокол про адміністративне правопорушення в галузі охорони природи й використання природних

ресурсів.

Протокол про адміністративне правопорушення складається у випадках виявлення таких порушень лісового законодавства:

1) незаконне вирубування та пошкодження дерев і чагарників, лісових культур, підросту;

2) знищення або пошкодження лісу, полезахисних лісосмуг, захисних насаджень у смугах відводу залізниць та автошляхів внаслідок їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими й побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;

3) знищення або пошкодження лісонасаджень внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем;

4) порушення порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці та використання інших рослинних ресурсів;

5) здійснення лісових користувань не у відповідності з цілями чи вимогами, передбаченими в спеціальних дозволах (лісорубний квиток (ордер) або лісовий квиток) на використання лісосировинних ресурсів;

6) незаконного використання земель державного лісового фонду, корчування земельних ділянок лісового фонду й використання їх для спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу;

7) порушення права державної власності на ліси; порушення строків повернення земельних ділянок лісового фонду, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

8) порушення правил лісовідновлення, погіршення стану лісів, їх породного складу, зниження їх продуктивності;

9) самовільної заготівлі сіна, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин у порядку спеціального використання, самовільного випасання худоби та інших порушень у використанні природних рослинних ресурсів місцевого значення;

10) пошкодження природних сіножатей і пасовищ;

11) порушення правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

12) заготівлі лісових ресурсів засобами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

13) порушення вимог пожежної безпеки в лісах;

14) уведення в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів та інших рослинних ресурсів;

15) засмічення лісів промисловими, будівельними, побутовим відходами;

16) інших порушень, що негативно впливають на стан і відтворення рослинного світу.

Протокол підписується державним або громадським інспектором, який його склав, особами, що брали участь у виявленні порушення, особою, яка вчинила правопорушення або винна в його скоєнні (правопорушник), а за наявності свідків протокол підписується й ними.

У випадках відмови правопорушника від підписання протоколу в ньому про це робиться відповідний запис. Особа, яка вчинила правопорушення, може додати до протоколу пояснення й зауваження щодо його змісту, а також викласти мотиви відмови від його підписання.

У разі неможливості розгляду справи про адміністративне правопорушення на місці державний інспектор, який склав протокол, зобов'язаний письмово повідомити правопорушника про місце й час розгляду його справи, а також роз'яснити його права й обов'язки.

Усунення порушень після складання протоколу не може бути підставою для звільнення порушника від установленої відповідальності. У разі порушення природоохоронного законодавства посадові особи спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони й використання природних ресурсів, наділені правами державних інспекторів, мають право вилучати в порушників знаряддя добування диких тварин (зокрема, рибних запасів) і рослин, плавальні і транспортні засоби, обладнання та предмети, що були знаряддям незаконного добування продукції, незаконно добуту продукцію, а також спеціальні відповідні документи.

2. Вилучення знарядь незаконного добування природних ресурсів і виробленої з них продукції

До знарядь незаконного добування (заготівлі) природних ресурсів, що можуть вилучатися за порушення природоохоронного законодавства, належать: вогнепальна й інша стрілецька зброя, пастки, капкани, петлі, різноманітні ловчі та риболовні сітки й снасті, колючі знаряддя лову, вибухові та отруйні речовини, засоби застосування електроструму, пневматична зброя та засоби підводного полювання

(рушниці, пістолети), арбалети й інші заборонені знаряддя й предмети.

До знарядь незаконної заготівлі рослинних ресурсів (зокрема деревини), що можуть вилучатися в разі порушення природоохоронного законодавства, належать: бензопили, електропили, пилки всіх різновидів, ножі, сокири, коси, серпи й інші знаряддя для заготівлі рослинних ресурсів.

До транспортних та плавальних засобів, які застосовуються за незаконного добування (заготівлі) природних ресурсів (зокрема, рибних ресурсів), рослинних ресурсів (включно з деревиною), належать: легкові й вантажні автомобілі, автокрани, автобуси, трактори, мотоцикли, моторолери, мопеди, велосипеди, гужовий транспорт, катери, моторні, веслувальні й надувні човни, вітрильні човни, катамарани й інші засоби пересування, що застосовувалися за добування (заготівлі) природних ресурсів.

Усі вилучені знаряддя незаконного добування (заготівлі) природних ресурсів (окрім транспортних засобів та зброї) здаються на зберігання державному природоохоронному органу, на території якого скоєно правопорушення. Вогнепальна мисливська зброя здається на зберігання в районні (обласні) відділи внутрішніх справ.

Транспортні засоби (автомобілі, трактори, мотоцикли, моторолери, мопеди тощо) здаються на відповідальне зберігання в райони (обласні) відділи внутрішніх справ. Плавзасоби, в разі відсутності в екологічного органу можливості самому прийняти їх до зберігання, здаються на зберігання до районних (обласних) відділів внутрішніх справ.

У разі передання на зберігання вилучених знарядь незаконного добування (заготівлі) природних ресурсів, плавучих, транспортних засобів, зброї та боєприпасів до природоохоронних органів, органів внутрішніх справ чи інших організацій складається приймальний акт у 2-х примірниках. Другий примірник вручається приймаючому на зберігання вилучених знарядь.

Вилучені знаряддя, якщо їх не заборонено чинним законодавством, повертаються порушнику у випадках, коли рішенням чи вироком суду вилучене знаряддя не конфісковано. У разі повернення знарядь порушник повертає опис, заповнюються два примірники видаткової накладної, другий примірник вручається порушнику.

Вогнепальна зброя, плавальні, транспортні засоби, що здавалися на зберігання в органи внутрішніх справ, повертаються власнику за місцем зберігання за пред'явлення опису та копії постанови чи рішення суду.

Знаряддя добування (заготівлі) природних ресурсів підлягають

вилученню в таких випадках:

- полювання з мисливською зброєю, на користування якою не має дозволу органів внутрішніх справ;
- полювання без посвідчення мисливця й інших спеціальних документів;
- полювання в заборонені терміни;
- полювання в недозволених місцях, а також в угіддях, не зазначених у дозволі;
- полювання на заборонені для добування види тварин, а також на види тварин, не зазначені в дозволі;
- коли власник зброї перебуває на території мисливських угідь у нетверезому стані з незачохленою зброєю;
- скоєння власником зброї дій, які завдали значні збитки або можуть кваліфікуватися як кримінальний злочин (погроза тощо); коли добування (заготівля) природних ресурсів ведеться з порушенням природоохоронного законодавства.

У разі порушення природоохоронного законодавства складається протокол про адміністративне правопорушення в галузі охорони природи й використання природних ресурсів. У протоколі детально зазначаються марка або модель, калібр, серія й номер зброї, що вилучається, кількість і вид боєприпасів, інші знаряддя незаконного добування природних ресурсів, описується вид порушення, його причини й наслідки.

Протокол підписується державним або громадським інспектором, який його склав, особами, що брали участь у виявленні порушень, особою, яка здійснила правопорушення або винна у його скоєнні, а за наявності свідків протокол підписується й ними. У випадках відмови особи, яка вчинила правопорушення, від підписання протоколу, в ньому про це робиться запис.

Особа, яка вчинила правопорушення, може додати до протоколу пояснення й зауваження щодо його змісту, а також викласти мотиви відмови від його підписання.

Оцінка якісного стану вилучених знарядь незаконного добування (заготівлі) природних ресурсів визначається в присутності їх власника, а якщо його не встановлено, якісний стан знарядь оцінюється рейдовою групою. В разі непогодження порушника з оцінкою якісного стану вилучених знарядь, власник записує в протокол особисту думку з цього питання, може за власний рахунок провести експертну оцінку знарядь за місцем їх зберігання.

У випадках вилучення знарядь незаконного добування (заготівлі)

природних ресурсів одночасно з протоколом про адміністративне правопорушення заповнюється опис. Опис заповнюється в 2-х примірниках, перший примірник вручається порушнику.

До природних ресурсів та продукції, з них виробленої, належать: дикі тварини, хутрова сировина, роги, шкіри, м'ясо, риба, птахи, інша продукція полювання, рибальства та продукти життєдіяльності об'єктів тваринного світу, корисні копалини, деревина, продукти підсочування, сіно, лікарські, декоративні, харчові, водні групи рослин, мохи, лишайники та гриби, інші природні ресурси.

За неможливості вилучення природних ресурсів чи продукції, з них виробленої (продукція стала непридатною для використання з вини порушника), порушник відшкодовує, крім збитків, вартість цієї продукції за діючими на даний час цінами.

У разі вилучення незаконно добутих (заготовлених) природних ресурсів або продукції, з них виробленої, одночасно з протоколом про адміністративне правопорушення заповнюється опис у 2-х примірниках, перший примірник вручається порушнику, а в протоколі робиться відповідна позначка.

Незаконно заготовлені природні ресурси або продукцію, з них вироблену (зокрема деревину), якщо немає можливості негайного транспортування, порушник перевозить за свій рахунок до вказаного природоохоронним органом місця та передає на зберігання. Місце зберігання визначається в межах лісгоспу, мисливського господарства, на території яких скоєно правопорушення.

За відсутності можливості транспортування затриманої продукції до місця зберігання, вона може залишатися на зберігання порушнику під розписку, де обов'язково вказується вид, кількість продукції, якісний стан, робиться відповідна позначка в протоколі.

У випадках, коли транспортування порушником незаконно добутих (заготовлених) природних ресурсів або продукції, з них виробленої, простежено безпосередньо до місця використання, то на природні ресурси або продукцію, з них вироблену, накладається арешт, складається акт (форма довільна) за участю працівників державної лісової охорони чи представника місцевої ради, або представників органів внутрішніх справ.

Незаконно добута деревина та інша лісопродукція, вилучена в лісопорушників, та продукція, на яку накладено арешт, здається на зберігання до лісгоспу, на території якого скоєно правопорушення, оприбутковується на окремий облік і може реалізовуватися тільки після

винесення судового вироку чи рішення. Продукція може реалізовуватися тільки в тому випадку, якщо подальше її зберігання може потягнути за собою псування чи неможливість її використання, що повинно бути підтверджено актом огляду продукції за участю осіб, які затримали дану продукцію.

Під час здавання на зберігання незаконно добутих (заготовлених) природних

ресурсів або продукції, з них виробленої, заповнюється два примірники приймального акта, перший примірник здається органу чи організації, що приймає продукцію на зберігання.

Уся незаконно добута продукція полювання, рибальства та недеревні рослинні ресурси терміново здаються в торговельну мережу для реалізації населенню, риба може здаватися на рибоприймальні пункти рибодобувних організацій чи підприємств, про що видається квитанція, яка засвідчує цей факт.

У випадках, коли здати на реалізацію в торговельну мережу незаконно добути (заготовлені) природні ресурси або продукцію, з них вироблену, з якихось причин неможливо чи вказану продукцію вже використано порушником, або з його вини вона стала непридатною для реалізації, порушник повинен відшкодувати, крім збитків, завданих природним ресурсам, вартість продукції за діючими цінами, природні ресурси та продукція, з них вироблена, залишається порушнику, в протоколі робиться відповідна відмітка.

У випадку, якщо лісопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність і лісопорушники добровільно відшкодували заподіяну шкоду чи особу лісопорушника не встановлено, вилучена деревина та інша продукція реалізовується в установленому законодавством порядку.

Кошти, отримані від реалізації деревини та іншої лісопродукції, реалізації вилучених знарядь незаконного добування природних ресурсів, плавальних, транспортних засобів, зброї, боєприпасів, незаконно добутих (заготовлених) природних ресурсів або продукції, з них виробленої, перераховуються в місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища відповідної місцевої ради згідно зі ст. 47 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Особам, які виявили продукцію незаконного полювання або рибальства, може реалізовуватися м'ясо диких тварин чи риба за діючими роздрібними цінами зі знижкою на 50%. Дрібні їстівні тварини (зайці, перната дичина, а також риба загальною вагою до десяти

кілограмів) може реалізуватися цим особам безоплатно, про що робиться відповідна позначка в протоколі.

Під час затримання порушників природоохоронного законодавства в них вилучаються спеціальні відповідні документи: посвідчення мисливця, мисливсько-рибальські квитки, дозволи на зброю, спеціальні дозволи на права використання природних ресурсів (ліцензії, відстрілювальні картки, дозволи, лісорубні білети, лісові квитки тощо), про що робиться відповідний запис у протоколі.

Вилучені документи разом із протоколом передаються природоохоронному органу та суду, які розглядатимуть справу про правопорушення.

Таким чином, вилучення знарядь незаконного добування природних ресурсів та продукції, з них виробленої, в поєднанні з вилученням спеціальних відповідних документів є ефективним засобом охорони довкілля, недопущення нових порушень.

3. Основні порушення законодавства в галузі збереження лісів та інших рослинних ресурсів

Державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища відповідно до характеру й екологічних наслідків виявлених порушень природоохоронного законодавства можуть:

– розглядати справи про адміністративні правопорушення й накладати адміністративні стягнення;

– передавати матеріали керівникам відповідних підприємств, організацій, установ для застосування заходів дисциплінарного впливу до службових осіб, що винні в правопорушенні чи в незабезпеченні виконання заходів у галузі охорони природи, які входять до їхніх службових обов'язків;

– висувати претензії та виставляти позови до підприємств, організацій, установ, громадян про стягнення з них коштів на відшкодування шкоди, заподіяної природним рослинним ресурсам внаслідок порушення природоохоронного законодавства;

– обмежувати, зупиняти (тимчасово) використання лісових та інших природних рослинних ресурсів;

– вносити обов'язкові для розгляду й виконання пропозиції про припинення дії або анулювання спеціальних дозволів (лісорубний квиток (ордер), лісовий квиток тощо) на використання лісосировинних та інших рослинних ресурсів;

– подавати матеріали в органи прокуратури або внутрішніх справ

для притягнення осіб, винних у порушенні природоохоронного законодавства, до кримінальної відповідальності.

З метою попередження й припинення виявленого правопорушення, усунення його шкідливих наслідків, керуючись чинним законодавством, органи лісової охорони мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення й накладати адміністративні стягнення.

Обов'язкова вказівка про виконання природоохоронних заходів вноситься шляхом видання припису.

Припис вноситься як захід адміністративного впливу, є попереджувальним заходом і має на увазі усунення виявлених порушень і наслідків, коли ці порушення не потребують прийняття суворішого покарання. Припис складається у двох примірниках, один із яких передається керівнику підприємства, організації, установи, що перевіряється, а другий зберігається в державних органах, що видали припис.

У разі необхідності копії приписів надсилаються у відповідні міністерства та установи для вжиття необхідних заходів, а також до місцевої адміністрації.

Про виконання припису в установлені в ньому строки керівник підприємства, організації, установи, що перевіряється, зобов'язаний повідомити державні органи з контролю за станом, використанням, відтворенням, охороною й захистом лісів, інших рослинних ресурсів.

У разі виявлення правопорушення в галузі охорони й використання природних рослинних ресурсів складається протокол про адміністративне правопорушення в даній галузі.

На підставі протоколу про адміністративне правопорушення в галузі охорони й використання природних ресурсів вноситься постанова зі справи про адміністративне правопорушення.

Постанова про адміністративне стягнення вноситься в 15-денний термін від дня складання протоколу, але не пізніше 2-х місяців від дня вчинення правопорушення, а за тривалого правопорушення – 2-х місяців від дня його виявлення.

Копія постанови протягом трьох днів вручається під розписку порушнику або надсилається рекомендованим листом із повідомленням про вручення.

У випадку несплати порушником в 15-денний строк суми штрафу, а в разі оскарження або опротестовування такої постанови – не пізніше як через 15 днів від дня повідомлення про залишення скарги або протесту

без задоволення, копія Постанови зі справи про адміністративне правопорушення разом із супровідним листом надсилається для стягнення суми штрафу до виконавчої служби.

Відповідно до чинного законодавства, головні державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища або їх заступники можуть виносити ***постанову про обмеження, зупинення (тимчасово) роботи чи будівництва підприємства та інших об'єктів, використання природних ресурсів.***

Постанова про обмеження чи тимчасове призупинення використання лісосировинних та інших природних рослинних ресурсів виноситься державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища у випадках:

а) незаконного вирубування дерев і чагарників та підсочування лісу, інших порушень у лісі, а також робіт, що проводяться на землях лісового фонду, якщо вони здійснюються без відповідного дозволу або з використанням не відповідно до цілей, передбачених спеціальними дозволами на лісокористування;

б) проведення підприємствами, організаціями, установами робіт, що загрожують стану й відтворенню лісів та інших рослинних ресурсів у зв'язку з недотриманням вимог, що забезпечують усунення шкідливого впливу на стан і відтворення лісів, інших рослинних ресурсів, а також при ухиленні ліго заготівельників від очистки місць рубок;

в) порушення підприємствами, установами, організаціями правил пожежної безпеки в місцях проведення робіт, розміщення доріг, складів та інших об'єктів, що можуть призвести до виникнення або розповсюдження лісової пожежі, або невиконання вимог контролюючих органів про усунення таких порушень;

г) невиконання обов'язкових приписів контролюючих державних органів щодо усунення раніш виявлених порушень.

Скасування постанови про обмеження, зупинення (тимчасово) використання лісосировинних та інших рослинних ресурсів здійснюється після виконання всіх природоохоронних вимог, передбачених обов'язковим приписом органу державної екологічної інспекції та викладених безпосередньо в постанові за письмовим зверненням керівництва підприємства, організації, установи, в якому вказується виконання заходів щодо усунення допущених недоліків та інших природоохоронних вимог.

У випадку невиконання керівництвом підприємства, організації, установи або вищим відомством чи міністерством постанови про

обмеження, зупинення використання рослинних ресурсів або перешкоджання виконанню цієї постанови, органи лісової охорони роблять відповідне подання до Державної екологічної інспекції, місцевих органів влади, звертаються в органи прокуратури для притягнення винних посадових осіб до кримінальної відповідальності.

Одним із заходів впливу, що застосовується до порушників природоохоронного законодавства, є **позбавлення права спеціального використання природних рослинних ресурсів**.

Анулювання виданого лісорубного квитка (ордера) або лісового квитка, іншого спеціального дозволу на використання лісових та інших рослинних ресурсів може здійснюватись у випадках:

- використання лісових та інших рослинних ресурсів не відповідно до цілей і вимог, передбачених у спеціальних дозволах;
- надлишково виписаного лісосічного фонду;
- видання спеціального дозволу на використання природних рослинних ресурсів із порушенням порядку його видання або інших правил використання лісових та інших рослинних ресурсів;
- заготівлі лісових та інших рослинних ресурсів засобами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів інших рослинних ресурсів;
- порушенні порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі й використання інших рослинних ресурсів;
- порушенні правил заготівлі (збирання) дикорослих видів рослин, їх плодів;
- порушення інших норм і правил використання природних рослинних ресурсів, що негативно впливають на стан чи відтворення рослинних ресурсів.

Для анулювання дозволів на спеціальне використання рослинних ресурсів державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища вносять обов'язкові для виконання подання тому органу, який видав спеціальний дозвіл на право використання.

Підприємства, організації, установи та громадяни, винні в порушеннях, несуть матеріальну відповідальність у випадках:

- а) незаконної рубки, пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту;
- б) пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту;
- в) знищення або пошкодження лісових культур, насаджень і молодняку природного походження та самосіву на землях, призначених для лісовідновлення та лісорозведення;

г) самовільного сінокосіння й випасання худоби в лісах і на землях лісового фонду, не вкритих лісом;

д) пошкодження природних сіножатей і пасовищ;

ж) самовільної заготівлі (збирання) не деревних рослинних ресурсів у порядку спеціального використання, а також загального використання на ділянках, де це заборонено чи допускається тільки спеціальними дозволами;

з) знищення або пошкодження мурашників.

Вимоги на майнові стягнення заявляються за виявлення порушень, вчинених підприємствами, організаціями, установами під час рубок лісу та заготівлі не деревних матеріалів у місцях здійснення цих робіт: на лісосіках, уздовж лісовозних доріг.

Вимоги на майнові стягнення заявляються у випадках виявлення таких порушень:

– відпуск деревини понад обсяги, визначені розрахунковою лісосікою;

– рубки лісу та інше використання рослинних ресурсів із порушенням порядку оформлення спеціальних дозволів, відповідно до лісорубних квитків (ордерів) або лісових квитків, а також із порушенням вимог, передбачених цими дозволами;

– незадовільне або несвоєчасне очищення місць рубок від трубкових залишків, захаращення просік, доріг;

– пошкодження дерев, лісових культур, підросту, молодняка природного поновлення, насінників;

– порушення порядку й строків вивезення з лісосіки деревини;

– порушення порядку й технології трелювання деревини, внаслідок чого виникла ерозія ґрунту;

– порушення порядку підсочування дерев;

– інші порушення передбачені Правилами відпуску деревини на пні.

Розміри майнових стягнень за порушення правил відпуску деревини на пні визначаються згідно з відповідними таксами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України.

На підставі акту (довідки) про перевірку або протоколу про порушення порушнику надсилається вимога про добровільну сплату стягнення на відшкодування шкоди рослинним ресурсам, зокрема лісам, або добровільну сплату майнових стягнень за порушення Правил відпуску деревини на пні в 30-денний термін від дня виявлення порушення.

Вимога про добровільну сплату стягнення за шкоду, заподіяну лісам,

іншим рослинним ресурсам громадянами пред'являється одночасно з винесенням постанови щодо справи про адміністративне правопорушення.

З вимогою про добровільну сплату стягнення за шкоду, заподіяну лісам або іншим рослинним ресурсам підприємствами, організаціями, установами, а також про добровільну сплату майнових стягнень за порушення правил відпуску деревини на пні Державна екологічна інспекція України звертається до них із письмовою претензією.

Претензія підписується керівником спеціального екологічного органу чи заступником керівника та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом, чи вручається йому під розписку.

Претензія підлягає розгляду в місячний строк, який обчислюється від дня одержання претензії.

Якщо до претензії не додано всі документи, необхідні для її розгляду, вони затребуються із зазначенням строку їх подання, який не може бути меншим за п'ять днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензії призупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами.

Про результати розгляду претензії заявник (спеціальний природоохоронний орган) повідомляється в письмовій формі, де вказується номер і дата платіжного доручення на перерахування суми або мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти й документи, що обґрунтовують відхилення претензії.

Незалежно від пред'явлення вимог про добровільну сплату за шкоду, протокол з іншими матеріалами надсилається в органи природоохоронної прокуратури, якщо вчинене лісо порушення **тягне за собою кримінальну відповідальність посадових осіб або громадян**, а також якщо лісо порушення має ознаки діяння, що підпадає під кримінальне покарання, а лісо порушника не виявлено.

У випадках, коли вчиненим порушенням, що тягне за собою кримінальну відповідальність, завдано шкоди лісосировинним ресурсам, позов про відшкодування шкоди додається до заяви про притягнення лісо порушника до кримінальної відповідальності.

Відповідно до Кримінального кодексу України до злочинних правопорушень належать:

– умисне знищення чи істотне пошкодження лісових масивів шляхом підпалу;

– умисне пошкодження захисних лісонасаджень, плодкових та інших насаджень, що завдало великої шкоди;

– незаконна порубка лісу в особливо цінних лісах або в будь-яких лісах, вчинювана систематично, або вчинена вперше, але із завданням великої шкоди;

– самовільне зайняття земельної ділянки лісового фонду та самовільне будівництво на землях лісового фонду.

Для вирішення питання притягнення винних до кримінальної відповідальності матеріали про виявлені порушення законодавства надсилаються до територіальної природоохоронної прокуратури.

Матеріали, що надійшли від органів охорони природи, розглядаються в строки, установлені Кримінально-процесуальним кодексом але не пізніше ніж через 20 діб з письмовим повідомленням у цей же строк заявника про результати розгляду.

Матеріали, що надсилаються в органи прокуратури, повинні містити:

– документи (довідка, акт перевірки, протокол про правопорушення), в яких викладено факти порушення природоохоронного законодавства, внаслідок чого завдано значної шкоди рослинним ресурсам;

– повну назву підприємства, установи, організації, його поштову адресу, прізвище та посадове положення особи, відповідальної за природоохоронну діяльність, або безпосередньо громадянина;

– відомості про систематичне невиконання підприємствами приписів, постанов про обмеження, зупинення (тимчасово) використання природних ресурсів;

– список конкретних осіб, відповідальних за порушення, їхня посада (за необхідності – виписка з наказу про призначення й копія посадової інструкції);

– письмове пояснення посадових осіб підприємства, установи, організації – інших осіб, відповідальних за допущене порушення, або у випадках їх відмови, акт про відмову й висновки спеціаліста з цього приводу;

– документи, що характеризують роботу підприємства, організації, установи щодо виконання природоохоронного законодавства за матеріалами раніше проведених перевірок.

Матеріали надсилаються до прокуратури в 10-денний строк після виявлення порушення разом із супровідним листом за підписом керівника екологічного органу, в якому вказується: короткий зміст виявленого порушення, нормативний акт порушення, відповідальні за порушення

особи, заходи, що вжиті за результатами перевірок.

Державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища, службові особи інших міністерств та відомств, які згідно з чинним законодавством, наділені правами державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища, згідно з положенням про них, несуть відповідальність в установленому законодавством порядку за дотримання порядку організації контролю, оформлення, розгляд матеріалів про правопорушення в галузі охорони, використання, відтворення, захисту лісів та інших рослинних ресурсів.

Здійснення якісного інспектування в галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів та інших рослинних ресурсів забезпечує розв'язання кліматорегулюючих проблем, сприяє збереженню флори й фауни, а в кінцевому підсумку – стабільності всього біорізноманіття.

4. Державний контроль за природокористуванням і заповідним режимом на територіях природно-заповідного фонду

Головною метою державного контролю за дотриманням режиму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду є забезпечення дотримання всіма міністерствами, державними комітетами й відомствами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, видів господарської діяльності та відомчого підпорядкування, громадянами, а також іноземними юридичними й фізичними особами вимог чинного законодавства про охорону навколишнього природного середовища та природно-заповідний фонд України. Метою державного контролю є також запобігання, виявлення та припинення фактів порушення вимог чинного законодавства щодо дотримання заповідного режиму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду й їх охоронних зон, притягнення винних до відповідальності та відшкодування ними заподіяної шкоди.

Державний контроль за станом, охороною, збереженням, відтворенням та раціональним використанням територій та об'єктів природно-заповідного фонду й природних ресурсів в їх межах здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Спеціальні органи Міністерства екології та природних ресурсів України, відповідно до покладених на них завдань, здійснюють

державний контроль за:

- дотриманням вимог збереження заповідних територій та об'єктів землевласниками й землекористувачами;
- наявністю нормативно-правової, проектної та облікової документації, їх відповідністю вимогам чинного законодавства, своєчасним внесенням до них поточних змін;
- дотриманням вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- дотриманням вимог відтворення заповідних територій та об'єктів, а також використанням природних ресурсів в їх межах;
- виконанням запроектованих господарських заходів щодо збереження, охорони, відтворення та використання природно-заповідного фонду;
- виконанням планів (завдань) науково-дослідних робіт;
- дотриманням чинного законодавства щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду від пошкоджень і забруднення стічними водами, хімічними речовинами, промисловими й комунально-побутовими викидами, відходами та покидьками;
- збереженням і раціональним використанням зарезервованих для подальшого заповідання цінних природних територій та об'єктів;
- зміною меж та відведенням земельних ділянок заповідних територій та об'єктів для інших потреб;
- організацією та діяльністю служб охорони заповідних установ, а також землевласників і землекористувачів, у віданні яких перебувають території та об'єкти природно-заповідного фонду, оголошені без вилучення земельних ділянок;
- достовірністю та якістю статистичної звітності, додержанням установлених правил ведення обліку земель, лісів та державного кадастру природно-заповідного фонду.

Державний контроль за дотриманням заповідного режиму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду й їх охоронних зонах здійснюється згідно з планом перевірок. Періодичність перевірок залежить від екологічних ситуацій, що складаються на конкретних заповідних територіях чи об'єктах.

Залежно від кола питань, які вивчаються, перевірки поділяються на комплексні, цільові й оперативні (спеціальні).

Комплексні перевірки охоплюють максимальну кількість питань, що стосуються охорони, збереження, відтворення та використання природно-заповідного фонду. До їх проведення можуть залучатися фахівці інших

міністерств і відомств, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та представники громадськості.

Цільові перевірки висвітлюють окремі напрями природоохоронної діяльності, такі як: стан виконання заходів щодо охорони, відтворення та використання природних комплексів, стан виконання приписів контролюючих органів та інше.

Оперативні (спеціальні) перевірки проводяться згідно з конкретними завданнями, отриманими від керівництва інспекції або вищестоящих органів, а також за пропозиціями громадських організацій та зверненнями й скаргами громадян.

Комплексні перевірки проводяться щорічно, оперативні (спеціальні) – за потребою.

У ході підготовки до перевірки заповідних територій та об'єктів інспектор повинен ознайомитись із:

- постановами й рішеннями законодавчої та виконавчої влади, наказами, рішеннями колегій і розпорядженнями Міністерства екології та природних ресурсів України з питань заповідної справи;

- документами попередніх перевірок та заходами, вжитими землевласниками й землекористувачами щодо усунення виявлених недоліків і порушень;

- листуванням, що стосується заповідних територій та об'єктів які підлягають перевірці.

Державний контроль за дотриманням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає проведення документальних і натурних перевірок.

Документальна перевірка встановлює наявність у адміністрації заповідних територій та об'єктів, а також інших землевласників і землекористувачів, під охороною яких перебуває природно-заповідний фонд, відповідної документації, розробленої, оформленої й затвердженої згідно з чинним законодавством.

Склад документації визначається відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших законодавчих і нормативних документів з урахуванням категорії й цільового призначення конкретних територій та об'єктів природно-заповідного фонду і включає:

а) природні заповідники:

- рішення про створення;

- положення про природний заповідник;

- проект організації території та охорони природних комплексів;

- державний акт на право постійного користування землею;
- кадастрова документація;
- літопис природи;
- документи на право використання природних ресурсів, достовірність звітних і облікових показників;
- положення про охоронну зону;
- планово-картографічні матеріали;
- б) біосферні заповідники:*
 - рішення про створення;
 - положення про біосферний заповідник;
 - проект організації території та охорони природних комплексів;
 - державний акт на право постійного користування землею;
 - охоронні зобов'язання землекористувачів (на заповідні території та об'єкти, які створено на землях, включених до складу заповідника без вилучення їх у землевласників і землекористувачів);
 - літопис природи;
 - кадастрова документація;
 - документи на право використання природних ресурсів;
 - достовірність звітних і облікових показників;
 - планово-картографічні матеріали;
- в) національні природні та регіональні ландшафтні парки:*
 - рішення про створення;
 - положення про національний природний (регіональний ландшафтний) парк;
 - проект організації території національного природного (регіонального ландшафтного) парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів, об'єктів;
 - державний акт на право постійного користування землею (установи, що мають статус юридичної особи, створені з наданням їм земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів);
 - охоронні зобов'язання землекористувачів;
 - літопис природи (національні природні парки);
 - кадастрова документація;
 - документи на право використання природних ресурсів, достовірність звітних і облікових показників;
 - положення про охоронну зону;
 - планово-картографічні матеріали;
- г) ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки:*
 - рішення про створення;

- положення про заповідний об'єкт;
- проект організації території;
- державний акт на право постійного користування землею (установи, що мають статус юридичної особи);
- кадастрова документація;
- документи про право на використання природних ресурсів, достовірність звітних і облікових показників;
- планово-картографічні матеріали;
- д) *парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:*
- рішення про створення;
- проект утримання та реконструкції;
- державний акт на право постійного користування землею (установи, що мають право на статус юридичної особи);
- охоронні зобов'язання землекористувачів (що не мають статусу юридичної особи);
- кадастрова документація;
- документ на право використання природних ресурсів, достовірність звітних і облікових показників;
- планово-картографічні матеріали;
- є) *заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища:*
- рішення про створення;
- положення про заповідну територію (для заказника);
- охоронні зобов'язання землекористувачів;
- кадастрова документація;
- документи на право використання природних ресурсів, достовірність звітних і облікових показників;
- планово-картографічні матеріали.

Документи детально вивчаються, аналізуються, встановлюється відповідність їх змісту, оформлення та затвердження згідно з вимогами чинного законодавства.

У *положеннях* про природні біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказники, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки визначаються завдання, науковий профіль, особливості екологічного режиму та характеру їх функціонування.

Положення щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України, місцевого значення – його органами на місцях.

Завдання й особливості екологічного режиму парків-пам'яток природи та заповідних урочищ визначаються безпосередньо в їх первинних облікових документах (кадастровій документації та охоронних зобов'язаннях землекористувачів).

Рішення про встановлення охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду та положення про них відповідно приймаються й затверджуються обласними, міськими (міст Києва і Севастополя) радами.

У проектах організації території заповідних установ висвітлюється основна інформація про ці об'єкти, фізико-географічні умови району розміщення, аналіз попередньої господарської діяльності, визначається обсяг запланованих заходів з охорони, захисту, відтворення й використання їх природних ресурсів і комплексів. Крім того, визначається господарська й інша діяльність, яка може негативно впливати на стан конкретної заповідної території чи об'єкта.

Проекти організації заповідних територій та об'єктів розробляються спеціалізованими науковими й проектними установами та організаціями й затверджуються:

– Кабінетом Міністрів України – проекти національних природних парків;

– Міністерством екології та природних ресурсів України – проекти біосферних та природних заповідників;

– державним органом, який прийняв рішення про організацію заповідного об'єкта – проекти регіональних ландшафтних парків;

– органом, у підпорядкуванні якого перебуває заповідний об'єкт, за погодженням із Міністерством екології та природних ресурсів України (щодо об'єктів загальнодержавного значення) або органами Міністерства екології та природних ресурсів України на місцях (щодо об'єктів місцевого значення) – проекти ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Установам природно-заповідного фонду, які мають статус юридичної особи й створювались із наданням їм земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, видаються в установленому чинним законодавством порядку державні акти на право постійного користування землею.

Охоронні зобов'язання складаються й видаються землевласникам і землекористувачам органами Міністерства екології та природних ресурсів України на місцях на території та об'єкти природно-заповідного фонду, які оголошуються без вилучення земельних ділянок, водних та інших

природних об'єктів у їх землевласників і землекористувачів (регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду є системою необхідних і достовірних відомостей про їх природні, наукові, правові та інші характеристики. Він містить відомості про правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні й якісні характеристики заповідних територій та об'єктів, їх природоохоронну, наукову, освітню, виховну, рекреаційну та іншу цінність. Формами кадастрової документації є картки первинного обліку, картки інвентаризації та інші облікові документи, що складаються відповідно до Інструкції про порядок ведення Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

Офіційним документом, який засвідчує право підприємств, установ, організацій та громадян на спеціальне використання природних ресурсів у межах заповідних територій та об'єктів загальнодержавного значення, є дозвіл, який видається за встановленою формою Держкомітетом охорони навколишнього середовища та природних ресурсів Автономної Республіки Крим, держуправліннями охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі. Для використання природних ресурсів у заготівлі деревини та живиці застосовуються форми бланків лісорубних квитків, а на всі інші види спеціального використання природних ресурсів на землях лісового фонду – форми бланків лісових квитків. Видання дозволів проводиться природоохоронними органами в межах, затверджених Міністерством екології та природних ресурсів лімітів.

Ліміти використання природних ресурсів затверджуються:

– на використання природних ресурсів у межах природно-заповідного фонду загальнодержавного значення – Міністерством екології та природних ресурсів України;

– на використання природних ресурсів в межах природно-заповідного фонду місцевого значення – в порядку, що визначається обласною радою.

Планово-картографічні матеріали, згідно з чинним законодавством, є невід'ємною складовою частиною документації заповідних територій та об'єктів. Межі територій та об'єктів природно-заповідного фонду виносяться в натуру встановленням відповідних межових та інформаційно-охоронних знаків і наносяться на плани внутрішньогосподарського землеустрою, планово-картографічні

матеріали лісовпорядкування (для земель лісового фонду).

Записи й позначки про виконані господарські заходи на заповідних територіях та об'єктах, представлених землями лісового фонду, повинні своєчасно вноситися згідно з вимогами чинних настанов у таксаційні описи та лісовпорядні книги. Про виконання господарських заходів на інших землях інформація наводиться в окремих актах про виконані роботи, які зберігаються в облікових справах заповідних територій та об'єктів.

У ході документальної перевірки здійснюється детальний аналіз виконання запланованих господарських заходів, відповідність їх призначення та виконання згідно з проектними матеріалами. Аналізуються звіти, облікові й інші документи про стан, охорону, відтворення та використання заповідних територій та об'єктів і природних ресурсів в їхніх межах. Перевіряється реєстрація порушень природоохоронного законодавства, вжиття заходів щодо їх усунення, відшкодування заподіяної шкоди та притягнення винних до відповідальності. За результатами проведених раніше перевірок контролюється виконання приписів, рекомендацій та інших вимог контролюючих органів щодо дотримання чинного законодавства про природно-заповідний фонд України.

Документальна перевірка передбачає також контроль за наявністю наказів підприємств, установ і організації про закріплення за конкретними посадовими особами обов'язків з охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які оголошено без вилучення земельних ділянок у їх власників або користувачів.

Документальна перевірка наукової діяльності передбачає контроль за дотриманням вимог чинного законодавства під час використання заповідних територій та об'єктів у науково-дослідних цілях, а саме за:

- виконанням тематики наукових досліджень, їх актуальністю й необхідністю для даної заповідної території чи об'єкта;
- встановленням лімітів та одержання дозволів на спеціальні використання природних ресурсів у науково-дослідних цілях;
- наявністю єдиних програм і планів науково-дослідних робіт або спеціальних угод між адміністраціями територій об'єктів природно-заповідного фонду (з органами, в підпорядкуванні яких перебувають заповідні території та об'єкти – за відсутності адміністрації) й заінтересованими науковими установами, організаціями, навчальними закладами під час проведення ними наукових досліджень і навчально-виховної роботи;

- наявністю документів про узгодження й затвердження тематики наукових досліджень;
- призначення відповідними наказами відповідальних за кожною конкретною науковою темою;
- оформленням договорів на проведення науково-дослідних робіт та дотриманням установлених строків їх виконання згідно з затвердженими календарними планами;
- наявністю затверджених щорічних звітів про науково-дослідні роботи;
- завданням та порядком діяльності наукових та науково-технічних рад згідно з положенням про них;
- станом ведення літописів природи біосферних і природних заповідників та національних природних парків, їх відповідністю затвердженим програмам;
- здійсненням координації проведення наукових досліджень на територіях регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ у регіоні.

Якщо в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду містяться адміністративні й господарські будівлі та споруди (контори, дирекції, гуртожитки, цехи, гаражі, котельні, свердловини тощо), перевіріці підлягає також здійснення заходів з охорони земель, вод та повітря в процесі функціонування цих об'єктів;

- вивчаються матеріали дозволів і лімітів викидів і скидань забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів;

- перевіряються матеріали плати за забруднення навколишнього природного середовища;

- аналізується ведення статистичної звітності за встановленими формами та інше.

Порядок здійснення державного контролю щодо охорони й збереження земель, вод та повітря викладено у відповідних методичних рекомендаціях щодо контролю цих природних ресурсів.

Перевіркою в натурі визначається стан дотримання адміністраціями територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також іншими землевласниками й землекористувачами, на землях яких створено (оголошено) території та об'єкти природно-заповідного фонду, вимог чинного законодавства щодо охорони природних комплексів та об'єктів здійснення господарської та іншої діяльності.

Встановлюється наявність негативних факторів, що порушують

природний розвиток процесів та явищ або створюють загрозу шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду.

Перевірка заповідних територій та об'єктів у природі передбачає здійснення контролю за:

- винесенням у природу та закріпленням на місцевості меж заповідних територій та об'єктів шляхом встановлення межових стовпів та межових охоронних знаків;

- встановленням за логічністю розміщення на місцевості інформаційних знаків та аншлаків;

- дотриманням науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил під час здійснення землекористувачами господарських заходів з охорони, відтворення та використання заповідних територій та об'єктів;

- відповідністю обсягів виконаних господарських заходів виданим дозволам;

- якістю виконання запланованих господарських заходів;

- дотриманням установлених нормативів під час виділення земельних ділянок для задоволення господарських потреб заповідних установ та їх працівників;

- здійсненням заходів щодо запобігання браконьєрству;

- здійсненням заходів щодо запобігання проїзду й проходу сторонніх осіб, де це заборонено чинним законодавством та положенням про заповідну територію чи об'єкти;

- дотриманням встановленого порядку проведення довгострокових стаціонарних та інших науково-дослідних робіт, відповідністю обсягів використання природних ресурсів у науково-дослідних цілях отриманим дозволам;

- використанням територій та об'єктів природно-заповідного фонду в навчально-виховних, культурних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілях та для потреб мисливського господарства.

На територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, представлених землями лісового фонду, здійснюється контроль за:

- дотриманням діючих правил і настанов, відводу й проведенням рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, та інших рубок;

- дотриманням підприємствами, установами та організаціями правил відпуску деревини на пні;

- своєчасністю проведення освідчення місць рубок, достовірністю інформації, що відображена у відповідних актах;

- доцільністю проведення рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, та інших рубок на кожній конкретній ділянці, яка підлягає

перевірці;

– відповідністю обсягів виконаних рубок, місць їх розміщення визначення виду та охоплення рубками насаджень, що потребують їх проведення, матеріалам лісовпорядкування. Визначається правильність призначення й проведення рубок; – своєчасністю й якістю проведення заходів лісовідновлення й лісорозведення, правильністю застосування технологій у їх здійсненні;

– станом лісових культур, відповідністю їх умовам місцезростання та проектам створення;

– дотриманням строків відтворення насаджень на землях лісокультурного фонду;

– дотриманням строків переведення лісових культур у вкриті лісовою рослинністю землі;

– своєчасністю й якістю проведення реконструкції малоцінних, низькоповнотних насаджень, а також нестійких похідних деревостанів, чагарників та насаджень, що втратили захисні, водоохоронні та інші корисні властивості;

– дотриманням санітарних правил у лісах, наявністю позалісосічної захаращеності та станом виконання заходів по її ліквідації;

– наявністю діючих осередків шкідників та хвороб лісу, доцільністю здійснення санітарних та лісозахисних заходів;

– дотриманням вимог пожежної безпеки в лісах, якістю проведення протипожежних заходів;

– дотриманням порядку здійснення всіх видів побічних лісових користувань;

– станом ведення мисливського господарства та здійсненням біотехнічних заходів;

– станом охорони й збереження видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;

– станом заходів для забезпечення запобігання лісопорушенням;

– дотриманням вимог законодавства щодо охорони лісів від пошкоджень і забруднення стічними водами, хімічними речовинами, промисловими й комунально-побутовими викидами, відходами й покидьками;

– дотриманням порядку користування лісами й їх охорони під час будівельних та пошукових робіт, добування корисних копалин, прокладання трубопроводів, кабелів та інших комунікацій, бурових і інших робіт, не пов'язаних із функціонуванням заповідних територій та об'єктів;

– збереженням цінних природних територій та об'єктів, які зарезервовано з метою подальшого заповідання.

За результатами перевірки територій чи об'єкта природно-заповідного фонду складається акт.

У вступній частині акта наводяться місце й дата його складання, відомча підпорядкованість заповідної території чи об'єкта, поштова адреса, прізвища керівників та їхні службові телефони, прізвища й посади осіб, які проводили перевірку та були присутніми при її проведенні.

У констатуючій частині в стислій формі викладаються результати перевірки.

Висвітлюються виявлені порушення та недоліки, причини, що їх викликали, негативні наслідки, до яких вони можуть призвести. Визначаються розміри спричиненої шкоди та вказуються посада, прізвище, ім'я та по батькові винних у цьому осіб. Пропонуються заходи щодо забезпечення дотримання режиму встановленого на заповідних територіях та об'єктах.

Акт разом із матеріалами, що додаються до нього (довідки, копії звітів, схеми тощо), підписується всіма учасниками перевірки.

Із змістом акта знайомиться й підписує його керівник природоохоронної установи чи підприємства, організації, що має в підпорядкуванні заповідні території та об'єкти.

Наявність особистої думки керівника підприємства, установи, організації, що перевірялися, не перешкоджає вжиттю заходів впливу щодо усунення виявлених недоліків на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду та притягненню винних до відповідальності.

Один примірник акта надається керівнику підприємства, установи, організації, де проведено перевірку, другий примірник – їх вищестоящому органу, перший – залишається в державному органі, який здійснював перевірку.

Складання акта перевірки, як первинного документа, є обов'язковим практично для всіх інспекторських перевірок.

5. Основні порушення законодавства про природно-заповідний фонд

З метою запобігання й припинення виявленого правопорушення та усунення його шкідливих наслідків, керуючись чинним законодавством, спеціально уповноважені органи *мають право застосовувати до порушників заповідного режиму такі заходи впливу:*

- штрафувати (за окремими статтями в судовому порядку);

- оплатно вилучати предмети, які стали знаряддями вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення (в судовому порядку);
- конфіскувати предмети, які стали знаряддями вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення (в судовому порядку);
- позбавляти спеціального права, наданого даному громадянину (права полювання, рибної ловлі, побічного користування, інше);
- надсилати матеріали в органи природоохоронної прокуратури та суд для притягнення винних до кримінальної та адміністративної відповідальності;
- порушувати клопотання про застосування заходів дисциплінарного й громадського впливу.

Якщо дії підприємств, установ, організацій та громадян порушують чинне законодавство про охорону навколишнього природного середовища, зокрема вимоги природно-заповідного режиму, складається протокол правопорушення у галузі охорони природи та використання природних ресурсів.

Протокол складається у випадках виявлення таких порушень законодавства про природно-заповідний фонд:

- нецільове використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, порушення вимог проектів їх створення та організації;
- здійснення в межах заповідних територій та об'єктів, а також охоронних зон, забороненої господарської діяльності;
- організація на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в їх охоронних зонах господарської діяльності, без попереднього проведення екологічної експертизи або з порушенням її висновків;
- невжиття заходів щодо запобігання й ліквідації наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на заповідні території та об'єкти;
- порушення строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- порушення вимог щодо використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- перевищення допустимих хімічних, фізичних, біотичних та інших впливів, антропогенних навантажень, порушення вимог виданих дозволів на використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- псування, пошкодження чи знищення природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду та ділянок, зарезервованих для включення до його складу;
- самочинна зміна меж, відведення територій та об'єктів природно-заповідного фонду для інших потреб;

– порушення правил охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду й порядку здійснення користування рослинним та тваринним світом у їх межах;

– інші порушення, що негативно впливають на стан і збереження природно-заповідного фонду.

Протокол складається окремо за кожним випадком порушення вимог природоохоронного законодавства, як правило, на місці виявлення правопорушення чи на місці затримання порушника. За неможливості встановити особу правопорушника на місці він доставляється до органів місцевої виконавчої влади або органів внутрішніх справ, де після встановлення особи складається протокол про правопорушення.

Під час складання протоколу обов'язково заповнюються всі пункти, чітко викладається вид правопорушення, його причини та наслідки, що можуть виникнути. Виявлене правопорушення кваліфікується відповідно до статей природоохоронного законодавства та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Якщо бланк протоколу не вміщує всіх даних про порушення та шкоду, заподіяну природно-заповідному фонду, до нього робиться додаток із визначенням пунктів протоколу, які доповнюються, він нумерується разом із протоколом і засвідчується підписами всіх учасників перевірки.

Протокол підписується державним інспектором або службовою особою іншого спеціально уповноваженого державного органу, які його склали, особами, що брали участь у виявленні правопорушення, особою, яка вчинила правопорушення або винна у його скоєнні (порушник), а також за наявності свідків протокол підписується й ними.

У разі можливості розгляду справи про адміністративне правопорушення на місці, державний інспектор, що склав протокол, зобов'язаний письмово повідомити правопорушника про місце й час розгляду його справи, а також роз'яснити його права й обов'язки, про що робиться позначка в протоколі.

Усунення порушень після складання протоколу не може бути підставою для звільнення правопорушника від відповідальності.

Протокол не складається у випадках, коли відповідно до законодавства штраф накладається й стягується безпосередню на місці вчинення правопорушення.

Підприємства, установи, організації та громадяни за порушення законодавства про природно-заповідний фонд несуть матеріальну відповідальність. Розміри шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, обчислюються за таксами, затвердженими

постановою Кабінету Міністрів України.

За порушення правил відпуску деревини на пні, вчинені підприємствами, організаціями, установами під час проведення рубок лісу та заготівлі не деревних матеріалів, розміри майнових стягнень визначаються згідно з діючими таксами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України, Санітарними правилами в лісах України.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів може скасовуватись органом, який його видав, за поданням органів Міністерства екології та природних ресурсів та інших спеціально уповноважених державних органів.

Анулювання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів може здійснюватись у випадках:

- порушення користувачем умов природокористування;
- різкого погіршення стану природних ресурсів у процесі природокористування;
- припинення діяльності підприємства, установи й організації, яким було видано дозвіл;
- закінчення строку природокористування;
- використання природних ресурсів не за цільовим призначенням;
- надходження обґрунтованих вимог від органів державного контролю за охороною навколишнього природного середовища;
- добровільної відмови природокористувача від використання природних ресурсів.

Головний державний інспектор України з охорони навколишнього природного середовища та його заступники, головні державні інспектори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва й Севастополя мають право приймати рішення про обмеження, зупинення (тимчасово) робіт підприємств та інших об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Постанова щодо обмеження чи тимчасове зупинення використання природних ресурсів вноситься у випадках:

- використання природних ресурсів та територій природно-заповідного фонду не за цільовим призначенням або без відповідних дозволів;
- перевищення установлених лімітів використання природних ресурсів;
- відсутності або нездійснення заходів, спрямованих на запобігання негативним впливам, несприятливим природним процесам і явищам, що можуть становити небезпеку природно-заповідному фонду;

– застосування за використання природних ресурсів способів, техніки й технологій, що не відповідають екологічним вимогам та режиму заповідності;

– порушення санітарних правил і правил пожежної безпеки місця проведення робіт;

– невиконання обов'язкових приписів контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень.

Особи, які вчинили екологічні правопорушення й злочини, притягаються до кримінальної відповідальності.

Відповідно до чинного Кримінального кодексу України, до складу екологічних правопорушень і злочинів на територіях природно-заповідного фонду належать:

– навмисне знищення або значне пошкодження лісових масивів шляхом підпалу;

– порушення правил боротьби з хворобами й шкідниками рослин, що спричинило тяжкі наслідки;

– незаконна порубка лісу в насадженнях, яка здійснюється систематично або завдала великої шкоди;

– мисливство й ловля риби на території природних заповідників чи такі ж дії, які завдали значної шкоди іншим територіям ті об'єктам природно-заповідного фонду;

– самовільне зайняття земельних ділянок та самовільне на них будівництво;

– навмисне знищення, руйнування й пошкодження природних комплексів.

Отже, найефективнішою формою охорони цінних природних об'єктів і територій є їх заповідання – взяття під охорону держави. Створення заповідних територій необхідне для збереження цінних видів рослинного й тваринного світу, унікальних ландшафтів, геологічних, гідрологічних об'єктів тощо.

Державний контроль за здійсненням заповідного режиму – необхідна умова стабільного функціонування унікальних природних територій та об'єктів.

ТЕМА 5 ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ТВАРИННИХ РЕСУРСІВ

План

1. Державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу.
2. Основні порушення законодавства про тваринний світ.

1. Державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу

Надзвичайно різноманітним є тваринний світ України. Але нерідко спостерігається споживацьке ставлення до цього багатства. Тому державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу (рибних ресурсів) є важливою складовою екологічного інспектування.

Органи Міністерства екології та природних ресурсів відповідно до покладених завдань здійснюють державний контроль за:

- збереженням умов існування видового й популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі;
- недопустимістю погіршення середовища перебування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин;
- збереженням цілісності природних угруповань тварин;
- додержанням науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу, забезпеченням невиснажливого використання диких тварин;
- раціональним використанням корисних властивостей і продуктів життєдіяльності диких тварин;
- регулюванням чисельності тварин з метою охорони здоров'я поселення й відтворення заповідної шкоди природі та народному господарству;
- запобіганням загибелі диких тварин під час здійснення виробничих процесів;
- додержанням режиму заповідників, заказників і інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;
- додержанням особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України й до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні;
- розведенням у неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів, тварин;

- вилученням тварин із природного середовища;
- за проведенням інших заходів і встановленням інших вимог щодо охорони, використання й відтворення тваринного світу.

Державне лісове агентство України й його органи на місцях організують ведення мисливського господарства, займаються охороною, відтворенням, раціональним використанням тваринного світу, регулюванням чисельності шкідливих тварин, розселенням мисливських звірів і птахів, здійснюють відомчий контроль за:

- виконанням встановлених лімітів використання об'єктів тваринного світу;
- своєчасним мисливським упорядкуванням угідь;
- проведенням обліку тварин мисливськими господарствами та своєчасним звітуванням за результатами обліку;
- цільовим використанням мисливських угідь, закріплених за природокористувачами.

Держкомітет рибного господарства та його структурні підрозділи на місцях здійснюють відомчий контроль за:

- виконанням рішень Уряду України, наказів та інструкцій з питань охорони та відтворення рибних ресурсів, інших водних тварин і рослин;
- діяльністю підприємств і організацій рибного господарства України щодо використання та відтворення рибних ресурсів;
- виконанням планів риборозведення, акліматизації, рибогосподарської меліорації, врятуванням молоді промислових риб та інших робіт із підвищення рибопродуктивності водойм;
- станом рибогосподарських водойм, а також за здійсненням заходів для запобігання їх забрудненню, засміченню та іншим видам шкідливого впливу;
- належним використанням дозволів на право лову риби та інших об'єктів водного промислу для науково-дослідних цілей, акліматизації, зариблення, риборозведення, контрольного лову;
- роботою рибоходів та інших рибопропускних споруд при греблях гідроелектростанцій;
- здійсненням встановлених рішеннями Кабінету Міністрів України умов забору води з рибогосподарських водойм.

Державний контроль за станом, охороною, використанням та відтворенням тваринного світу (зокрема, рибних ресурсів) передбачає проведення перевірок дотримання природокористувачами природоохоронного законодавства. Перевіряються організації,

підприємства та установи, діяльність яких впливає чи може впливати на стан, охорону, використання та відтворення тваринного світу.

Охорона диких тварин повинна здійснюватися шляхом:

- встановлення заборони та обмежень на використання ресурсів тваринного світу;

- охорони від самовільного використання та інших порушень діючого порядку використання ресурсів тваринного світу;

- охорони середовища перебування, умов розмноження й шляхів міграції диких тварин;

- запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів;

- створення заповідників, заказників і виділення інших територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;

- встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України, переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні;

- встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання ресурсів тваринного світу;

- надання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їх загибелі під час стихійного лиха й унаслідок інших надзвичайних екологічних ситуацій;

- пропаганди важливості охорони тваринного світу в засобах масової інформації;

- здійснення відомчого контролю в галузі охорони й використання тваринного світу;

- боротьби з шкідливими хижаками та птахами;

- проведення інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу.

За організації перевірки дотримання природоохоронного законодавства в галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу висвітлюються такі питання:

1. Закріплення мисливських угідь. Перевіряється наявність:

- рішення обласної (районної) ради, рішень чи постанов Уряду про створення господарства та про закріплення угідь;

- договорів між користувачами мисливських угідь та відповідними, спеціально уповноваженими державними органами з охорони та регулювання використання тваринного світу;

- суборендних договорів із первинними мисливськими колективами;

- рішень обласних, районних рад чи місцевих органів влади згідно з

питаннями охорони використання тваринного світу, поліпшення ведення мисливського господарства та їх виконання;

- матеріалів перевірок договірних зобов'язань;
- паспорту мисливського господарства;
- матеріалів мисливського впорядкування.

Аналізується:

– освоєння коштів на охорону та відтворення диких тварин, враховуючи біотехнічні заходи (загалом по області, району, природокористувачах мисливських угідь);

– достовірність звітних даних, занесених до державної форми статзвітності 2ТП-полювання, та відповідність їх первинним матеріалам обліку;

– кількість членів УТМР загалом по області, району, площа мисливських угідь, яка припадає (в області, районі) на одного мисливця;

– усунення виявлених порушень та вжиті заходи відповідно до актів раніше проведених перевірок.

2. Динаміка чисельності основних видів мисливської фауни.

Перевіряються первинні матеріали обліку мисливської фауни, методи обліку, правильність оформлення матеріалів. Шумовим методом обліку підраховують чисельність в угіддях козуль, зайців – при цьому обліком повинно бути охоплено не менше 30 відсотків угідь. Двократно-обкладним методом підраховують чисельність лосів, оленів, диких кабанів – у цьому випадку обліком повинна охоплюватись уся площа мисливського господарства. Аналізуються матеріали мисливського впорядкування, оптимальна та фактична чисельність диких тварин в угіддях.

3. Використання диких тварин.

Перевіряється наявність у господарстві книги реєстрації ліцензій та відстрілювальних карток, журналу обліку добутої дичини, журналу обліку добування диких тварин та птахів, яких визнано шкідливими за ведення мисливського господарства, журналу інструктажу мисливців під час проведення полювань, планів-графіків проведення полювань.

Аналізується:

– добування мисливських видів тварин за видами, процент їх вилучення;

– вилучення тварин за статтю та віковою структурою;

– оптимальна та фактична щільність мисливської фауни на 1000 га мисливських угідь;

– правильність складання планів експлуатації основних видів

мисливської фауни;

– дотримання лімітів добування диких тварин, правильність оформлення дозволів, ліцензій та відстрілювальних карток;

4. Відтворення диких тварин. Аналізується:

– продуктивність мисливських угідь області, району, господарства;

– стан штучного розведення дичини, розселення та акліматизація диких тварин, наявність актів на випуск диких тварин;

– забезпеченість розрахункового поголів'я диких тварин біотехнічними спорудами (годівниці для козулі, оленя – 1шт. на 20 голів, підгодівельні майданчики (кабан) – 1шт. на 10 голів, підгодівельні точки (заєць) – 1шт. на 20 голів, куріпка, фазан – 1шт. на 20 голів; солонці (для копитних) – 1шт. на 20 голів;

– виділення господарством відтворювальних ділянок, відмежування їх у природі аншлагами, наявність у господарстві наказу чи рішення на їх створення (повинно бути виділено не менше 20 відсотків площі господарства).

5. Організація боротьби з порушниками правил полювання. Аналізується:

– виявлення випадків порушень правил полювання та притягнення їх до відповідальності, наявність журналу реєстрації протоколів та інформації про результати вжитих заходів до порушників;

– правильність ведення документації (протоколів, постанов), прийняття за ними рішень, на які рахунки надходять штрафи та збитки на відшкодування заподіяної шкоди;

– взаємодія користувачів мисливських угідь з органами внутрішніх справ, природоохоронними органами при організації та проведенні боротьби з браконьєрством;

– наявність нерозглянутих (припинених) органами прокуратури кримінальних справ на порушників правил полювання.

Під час організації перевірки дотримання природоохоронного законодавства в галузі охорони, використання та відтворення рибних запасів необхідно звернути увагу на нижчеподані питання:

1. Загальні питання:

– наявність рішень обласних, районних рад чи місцевих органів влади з питань охорони та використання рибних ресурсів, поліпшення ведення рибного господарства, їх виконання;

– освоєння коштів на охорону та відтворення рибних запасів, будівництво риборозплідників, риборозплідних заводів (загалом по області, району, користувачах рибних ділянок);

– достовірність звітних даних, занесених до державної форми статзвітності.

2. Закріплення аматорських ділянок за користувачами:

- загальна площа аматорських ділянок;
- площа закріплених ділянок;
- рішення місцевих органів влади про закріплення промислових та аматорських ділянок за користувачами;
- договір між користувачами водойм та відповідними спеціально уповноваженими державними органами з охорони та регулювання користування тваринного світу;

– наявність суборендних договорів із первинними організаціями на закріплення рибогосподарських водойм.

3. Матеріали перевірок договірних зобов'язань:

- акти перевірок та результати усунення виявлених порушень;
- чи контролюється усунення користувачами водойм виявлених недоліків;
- вжиті заходи до користувачів ділянок у разі виявлення значних недоліків у веденні рибного господарства та договірних зобов'язань (зариблення, проведення меліоративних робіт та ін.).

4. Динаміка вилову основних видів риби за останні роки загалом по району.

5. Добування цінних промислових видів риби за видами, процент їх вилову. Аналіз вилову риби за видами. Дотримання лімітів вилову основних промислових видів риби.

6. Охорона рибних запасів передбачає:

- встановлення заборони та обмежень у використанні рибних ресурсів;
- охорону від самовільного використання та інших порушень діючого порядку використання рибних ресурсів;
- охорону середовища перебування, умов розмноження й шляхів міграції риби;
- запобігання загибелі риби під час здійснення виробничих процесів;
- створення заповідників та іхтіологічних заказників і виділення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;
- встановлення науково-обґрунтованих нормативів і лімітів використання рибних ресурсів;
- пропаганду важливості охорони рибних запасів у засобах масової інформації;

– здійснення відомчого контролю в галузі охорони й використання рибних запасів; – проведення інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів рибних запасів.

7. Організація боротьби з порушниками правил рибальства та браконьєрами має на меті:

– виявлення випадків порушення правил рибальства та вжиті заходи;

– перевірку діяльності правоохоронних органів та інших служб та відомств в організації боротьби з браконьєрством та притягненні браконьєрів до відповідальності;

– розгляд наявних нерозглянутих (припинених) справ на порушників правил рибальства та браконьєрів органами прокуратури, внутрішніх справ та адмінкомісіями.

2. Основні порушення законодавства про тваринний світ

З метою запобігання або припинення виявленого правопорушення, усунення його шкідливих наслідків, керуючись чинним законодавством, інспектуючі органи мають право застосовувати такі заходи впливу:

1) штраф;

2) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям учинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (у судовому порядку);

3) конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (у судовому порядку);

4) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (право полювання, рибної ловлі);

5) направлення матеріалів в органи природоохоронної прокуратури та суд для притягнення винних до кримінальної й адміністративної відповідальності;

б) порушення клопотань про застосування дисциплінарного заходу покарання й громадського впливу.

Оплатне вилучення та конфіскація предметів можуть застосовуватись як основні, так і додаткові адміністративні стягнення. За одне адміністративне правопорушення може накладатись основне або основне й додаткове стягнення.

Адміністративне стягнення може накладатись не пізніше як через два місяці від дня вчинення правопорушення, а для тривалого правопорушення – два місяці від дня його виявлення.

Постанова про адміністративне стягнення виноситься в 15-денний термін від дня складання протоколу, але не пізніше 2-х місяців від дня вчинення правопорушення, а для тривалого правопорушення – 2-х місяців від дня його виявлення.

Копія постанови в триденний термін вручається під розписку порушнику або надсилається рекомендованим листом із повідомленням про вручення.

Порушник у 15-денний термін, одержавши постанову, зобов'язаний внести штраф на вказані в постанові реквізити.

Постанова про адміністративне правопорушення може оскаржуватися в 10-денний строк від дня одержання постанови, скарга подається в органи Міністерства екології та природних ресурсів України або в суд.

У разі оскарження або опротестовування постанови порушник зобов'язаний не пізніше як через 15 днів від дня повідомлення про залишення скарги або протесту без задоволення внести штраф на вказані в постанові реквізити.

Порушникам природоохоронного законодавства (господарствам, підприємствам, організаціям, установам) вручається претензія про добровільну сплату стягнення за шкоду, заподіяну тваринному світу, рибним ресурсам. Претензія підписується керівником чи вступником керівника спеціального екологічного органу, надсилається разом із постановою рекомендованим або цінним листом чи вручається порушнику під розписку.

Порушники природоохоронного законодавства зобов'язані в місячний строк розглянути претензію й дати відповідь природоохоронному органу (в письмовій формі), що виніс претензію, в якій вказується номер і дата платіжного доручення на перерахування суми, або мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти й документи, що обґрунтовують відхилення претензії.

Для притягнення винних до дисциплінарної відповідальності матеріали про факти порушення надсилаються на розгляд керівництва господарства, підприємства, організації, установи, а у випадках притягнення керівництва – у відповідні вищестоящі організації. Матеріали повинні містити заяву, копію протоколу, яким було встановлено порушення з повідомленням причин і наслідків порушення.

Головні державні інспектори України, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва, Севастополя, держінспекцій з охорони Чорного та Азовського морів у разі порушення природоохоронного законодавства

вносять рішення про обмеження, зупинення (тимчасово) роботи чи будівництва підприємства та інших об'єктів, використання природних ресурсів, У рішенні викладається суть порушення, їх причини й наслідки.

У випадках невиконання керівництвом господарства, підприємства, організації, установи або вищим відомством чи міністерством рішення про обмеження, призупинення (тимчасово) використання природних ресурсів або перешкоджання виконанню цієї постанови спеціальні органи Міністерства екології та природних ресурсів України, місцеві органи влади звертаються в органи прокуратури для притягнення винних посадових осіб **до кримінальної відповідальності**.

Для анулювання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища виносять обов'язкові для виконання **подання про** припинення дії або **анулювання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів** до того органу, який видав спеціальний дозвіл на право використання.

Виконання постанови про позбавлення права полювання проводиться шляхом вилучення посвідчення мисливця. У разі ухилення особи, позбавленої права полювання, від здавання мисливського квитка органи, що здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, проводять вилучення мисливського квитка у встановленому порядку.

Для притягнення порушників природоохоронного законодавства до кримінальної та адміністративної відповідальності матеріали надсилаються в природоохоронну прокуратуру та суд у 10-денний строк після виявлення порушення разом із супровідним листом за підписом керівника екологічного органу, в якому вказується: короткий зміст виявленого порушення, нормативний акт порушення, відповідальні за порушення особи, заходи, вжиті за результатами перевірок.

Матеріали, що надсилаються в органи прокуратури, повинні містити:

– документи (довідка, акт перевірки, протокол про адміністративне правопорушення), в яких викладено факти порушення природоохоронного законодавства, внаслідок чого завдано значної шкоди тваринному світу (рибним ресурсам);

– повну назву господарства, підприємства, установи, організації, його поштову адресу, прізвище та посаду особи, відповідальної за природоохоронну діяльність, або безпосередньо громадянина;

– відомості про систематичне невиконання підприємствами

приписів, рішень про обмеження, зупинення (тимчасово) використання природних ресурсів;

– список конкретних осіб, відповідальних за порушення, їхню посаду (за необхідності – виписку з наказу про призначення й копію посадової інструкції); – письмові пояснення посадових осіб господарства, підприємства, установи, організації та інших осіб, відповідальних за порушення, а у випадках їх відмови – акт про відмову й висновки спеціаліста з цього приводу;

– документи, що характеризують роботу господарства, підприємства, організації, установи щодо виконання природоохоронного законодавства за матеріалами раніше проведених перевірок.

У разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може накладатися не пізніше як через місяць від дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття.

Повноцінне існування всього різноманіття тваринного світу неможливе без належної уваги людини. А це, в першу чергу, слід забезпечити безперервним державним контролем за його використанням та відтворенням.

ТЕМА 6

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ ТЕРИТОРІЙ І

ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

План

План

1. Екологічний аудит території.
2. Екологічний аудит промислових виробництв і господарських систем.
3. Картографічні еколого-географічні дослідження.

1. Екологічний аудит території

Розроблення регіональної еколого-економічної політики, програм, проектів, їх коригування і вдосконалення слід здійснювати на постійно оновлюваній комплексній базі даних. Таку базу даних може забезпечити комплексний еколого-економічний, соціальний аудит (місцевості, виробничих комплексів, урбанізованих територій, міст) та екологічні експертиза, моніторинг, картування, менеджмент.

Головною метою місцевих програм комплексного аудиту є: забезпечення гармонізації і ефективності функціонування місцевих систем екологічного управління та органів місцевого самоврядування; напрацювання незалежної, достовірної інформації про господарські об'єкти та територію в цілому (екологічна діагностика ландшафтів); оцінювання стану і розроблення рекомендацій щодо вдосконалення екологічного менеджменту підприємств-забруднювачів різних форм власності; оцінювання стану і розроблення рекомендацій щодо екологічного оздоровлення об'єктів довкілля, еколого-соціальної збалансованості населених пунктів, міст, районів.

Дослідження території відбувається на таких концептуальних засадах:

- визначення поетапної трансформації окремих ділянок, ландшафтів, територій адміністративних району, області;
- постійне оцінювання ризиків за виробничими обставинами на підприємствах та екологічних ситуацій на територіях;
- встановлення комплексних лімітів використання об'єктів довкілля та їх складових;
- картографування територій за різними показниками, підсумовування (земельні ресурси, промислові об'єкти, забруднення атмосферного повітря тощо);
- типізація, ранжування вирішення еколого-економічних та соціальних проблем і ситуацій;
- прогнозування розвитку негативних процесів і явищ з метою їх недопущення;
- теоретико-методологічні положення оцінки екологічних збитків від забруднення територій;
- збирання, використання, аналізування статистичних даних (кількість населення, збір до природоохоронних фондів, обсяги забраної та скинутої води, кількість відходів за класами небезпеки тощо);
- проведення аудиту підприємств, інноваційних програм і проектів, територій за атестованими методиками;
- сертифікація якості довкілля та територій загалом.

Комплексний аудит та подальша сертифікація територій є необхідними передумовами: виконання вимог щодо гармонізації та впровадження світових стандартів і євронорм для вступу в СОТ і ЄС;

створення позитивного іміджу регіонів, її складових для залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій; створення прозорої бази даних про екологічну, соціальну, економічну, інвестиційну ситуацію на сайтах регіональних структур; недопущення реалізації проектів і програм, які можуть призвести до негативного впливу на довкілля; ліцензування (видача дозволів на виконання робіт з природними ресурсами, використання територій з певною метою); обов'язкової і добровільної сертифікації, що визначає ступінь відповідності реалізованих видів діяльності вимогами природоохоронного та іншого законодавства.

Для аудиту використовують дані моніторингу за 30–50 років для адміністративних районів, басейнів річок, аграрних ландшафтів і за 5–10 років для окремих земельних ділянок. Оцінку проводять з метою встановлення збалансованості природного потенціалу території (виконання умов екологічної рівноваги для досліджуваних територій). Методика екологічного аудиту територій включає аналіз певної інформації, яку можна згрупувати у блоки:

1. Картографічна інформація.
2. Кліматичні умови, що є специфічними для території.
3. Земельні ресурси.
4. Водні ресурси.
5. Атмосферне повітря.
6. Особливо охоронні території та рекреація.
7. Біоресурси.
8. Комплексні показники перетвореності територій.
9. Медико-демографічна інформація.
10. Антропогенний комплекс.
11. Соціальна сфера.
12. Економічний блок.

На основі зібраної інформації виокремлюються обмежувальні характеристики та фактори. По змозі оцінюється територіальна складова з позицій потенціалу та стійкості до техногенного навантаження. Враховують, що всі види господарської діяльності впливають на компоненти природного середовища безпосередньо або опосередковано, а найчастіше – комплексно.

Результатами аудиту повинні бути чіткі висновки (рекомендації) щодо гармонічного функціонування територій як складових регіону (наприклад, заліснення, залуження, створення біокоридорів, агрохімічні заходи, додаткове обстеження населення,

регулювання поверхневого стоку тощо). Для сертифікації територій використовують результати екологічного аудиту за певним комплексом показників, який може зменшуватися або конкретизуватися відповідно до поставленої задачі.

При сертифікації локальної території використовують: нормативні показники для всіх видів ресурсів, об'єктів довкілля (за діючими СНП, ДСТУ, СН, ДСТУ ISO, галузевими методиками, ГДК, тощо); статистичні дані; експертні оцінки; результати моніторингу стану об'єктів довкілля; методи нормування (рейтинговий, лінійного масштабування (при вивченні людського потенціалу), бальної оцінки); методи агрегації (сума балів, обчислення середньоарифметичного значення індикаторів з урахуванням вагових коефіцієнтів в інших випадках) тощо.

Оцінюючи існуючий стан довкілля на відповідність екологічно-доцільному допустимому антропогенному навантаженню слід скористатися комплексом даних про стан довкілля 30–60 років тому, оскільки, як правило, тодішнє навколишнє природне середовище не переходило межу саморегуляції. При цьому з'ясовують, наскільки якість ґрунту відповідає вимогам до вирощування запроєктованих сільськогосподарських культур, якими будуть якісні показники продукції, протягом якого часу меліоративна система забезпечує оптимальні рівні ґрунтових вод, вологість орного шару ґрунту, який внесок до забруднень вносять підприємства, в який спосіб забруднюючі речовини мігрують, накопичуються, перетворюються в компонентах екосистем тощо.

Запропонована методика екологічного аудиту територій може бути використана для процедури добровільної або обов'язкової сертифікації різних за статусом територій.

2. Екологічний аудит промислових виробництв і господарських систем

При екологічному аудиті виробництв необхідним є оцінювання рівня екологічної безпеки об'єкту екологічного аудиту для довкілля як умова вдосконалення системи екологічного нормування для промислових виробництв і господарських систем. Як правило, таке нормування здійснюється відокремлено для різних природних компонентів, без належного урахування економічної ефективності виробництва і без оцінки ефекту виробничого природокористування .

Комплексний показник екологічної безпеки виробництва – це

обсяг основних видів порушень природних балансів території, що припадає на одиницю виробленої продукції. Він відображає ступінь екологічної небезпеки з урахуванням соціальної компенсації цієї небезпеки.

Загальні критерії екологічної безпеки дають змогу оцінити господарську систему будь-якого рангу як за сукупністю ознак її екологічної небезпеки для природної системи території, так і за ефективністю використання природних систем життєзабезпечення.

Процес роботи експертів-аудиторів на виробничому майданчику підприємства передбачає виконання таких етапів:

- планування програми (визначення структури виробничого контролю і управління, напрямів і аспектів екологічної діяльності, системи екологічних пріоритетів підприємства, встановлення наявності і характеристик екологічної документації);

- аналіз вихідних даних з формуванням програми екологічного аудиту;

- основний етап робіт з екологічного аудиту (проведення «оглядових турів» на майданчику, робота з персоналом і внутрішньою документацією, складання аудиторських протоколів за пріоритетними проблемами);

- аналіз, організація даних, розроблення рекомендацій і пропозицій, підготовка проекту звіту;

- завершальний етап, під час якого на основі аналізу можливостей використання отриманих даних коригують господарський курс підприємства.

При екологічному аудиті рекомендується використовувати наявні звіти з оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС), в яких міститься аналіз безпеки за ступенем глибини і деталізації, потенційних негативних наслідків реалізації господарського проекту, тобто інформація, необхідна для обґрунтування розробки і прийняття господарського рішення. Основними користувачами інформації, вміщеної в ОВНС є розробники господарських проектів, інвестори, громадськість прилеглих районів, фірми і організації, які здійснюватимуть проект, банківські структури.

Звіт ОВНС, що використовується аудитором (експертом) при екологічному аудиті, включає узагальнену інформацію про висновки, рекомендації відносно господарського проекту, рішення і основну частину, яка **складається з таких елементів:**

- опис проекту в контексті географії, екології, соціальних і

тимчасових чинників; опис методики, яка використовується для оцінки стану довкілля;

- правові і адміністративні умови, які поширюються на господарський проект (рішення);

- основні дані щодо зони реалізації проекту, існуючих фізичних, біологічних і соціально-економічних умов;

- результати заходів щодо проведення консультацій з групами населення, які відносяться до зацікавленої сторони, та перелік розглянутих питань;

- можливий позитивний і негативний вплив на навколишнє середовище (біологічна, фізична, соціально-економічна дія), який в результаті реалізації проекту може бути визначений, прогнозований і оцінений з урахуванням від повідних норм і вимог (питання, пов'язані з оцінкою й аналізом кількісних і якісних даних). Як правило, питання щодо будівництва і експлуатації об'єкту розглядаються окремо;

- заходи, які необхідні для зменшення негативної дії на довкілля;

- системний екологічний розгляд, порівняння (у кількісних показниках) альтернативних підходів та інших варіантів проекту з точки зору їх впливу на довкілля (обґрунтування вибору технологій, рекомендованих з урахуванням дії на природне середовище);

- план раціональних і ефективних (з погляду вартості) заходів щодо припинення або зниження негативної дії на довкілля до прийнятого рівня, який можна підтримувати протягом тривалого періоду;

- на додаток до рекомендацій з поліпшення стану природного середовища наводяться оцінки, які виконують екологічні організації, що стосуються проекту;

- план безперервного контролю за станом навколишнього середовища до і після закінчення реалізації проекту, вказується ефективність заходів щодо зниження негативної дії на навколишнє середовище. У плані вказують конкретні методики безперервного контролю, відповідальну за контроль особу, звітність, тощо.

За необхідності може здійснюватися звіт з ОВНС, що включає кошториси витрат, пов'язаних з охороною довкілля.

Додатком до процедури екологічного аудиту можуть бути посилання на матеріали, які використовувалися при підготовці звіту, список проведених переговорів, записи бесід і консультацій з громадськістю, які були проведені при підготовці звіту, включаючи списки представників громадськості, технічні дані, які стосуються проведення оцінок.

На основі оцінки критеріїв екологічної безпеки об'єкту екологічного аудиту, здійснюваної за матеріалами ОВНС, аудитор визначає напрями і аспекти діяльності підприємства для цілей програми і плану екологічного аудиту.

Проведення екологічного аудиту промислових виробництв і господарських систем забезпечує отримання комплексу інформації для вирішення природоохоронних проблем на підприємствах та в організаціях.

3. Картографічні еколого-географічні дослідження

Картографічні еколого-географічні дослідження є важливим допоміжним засобом при екологічному аудиті загального стану територій і їх складових.

На основі еколого-картографічних досліджень створюються *аудит-карти* – карти зі загальних і з окремих екологічних проблем: екологічні ризики, стійкість природного середовища, техногенно-екологічна небезпека, небезпечні геологічні явища та тенденції, поширення аномальних явищ, рекреація та ін. Аудит-карти будують на основі новітніх методик з дослідження якісних і кількісних характеристик об'єктів довкілля, а саме: біоіндикаційні дослідження якості умов життєзабезпечення; стан здоров'я населення на основі статистичних даних та новітніх досліджень тенденцій захворюваності; тестування якості водних об'єктів на основі виживання в них певних груп організмів і водоростей, наявності вищих водних рослин; дослідження за допомогою досконалих засобів виміральної техніки і біоіндикаторів (мохи, лишайники, птахи, що постійно знаходяться на визначеній території тощо) розповсюдження забруднюючих речовин в атмосфері.

Для отримання значних досягнень при створенні аудит-карт необхідно поєднувати вказані підходи з геоінформаційними технологіями, картуванням із супутників Землі, дистанційним зондуванням землі та ін. Аудит-карти можна використовувати для

з'ясування негативних механізмів та тенденцій у довкіллі, при купівлі чи оренді землі, визначення реальної ціни на об'єкти довкілля як для державних, так і приватних організацій.

Тема 7

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

План

1. Послідовність проведення екологічного аудиту підприємства.
2. Звіт екоаудиту.
3. Права та обов'язки екоаудиторів.
4. Методи екологічного аудиту.

1. Послідовність проведення екологічного аудиту підприємства

При формуванні системи екологічного аудиту використовуються нормативні документи, корисним є досвід країн Європейського Союзу. Екоаудит як комплексний процес природокористування охоплює багато взаємопов'язаних інституцій та суб'єктів (місцеві органи влади, аудиторські фірми, екоаудитори, замовники тощо). Їх ефективну взаємодію можна забезпечити лише в межах загальної системи, сформованої за певними правилами і процедурами, регламентованими державним законодавством.

Зміст робіт на об'єкті екоаудиту визначається метою, завданнями та критеріями екологічного аудиту. Концептуальні положення щодо екологічного аудиту викладені в Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про екологічний аудит» і в гармонізованому стандарті ДСТУ ISO 19011.

За міжнародними стандартами процес екоаудиту відбувається як логічна послідовність чітко визначених завдань. Екоаудит, як правило, проводять у такій послідовності: підготовча робота на підприємстві (підготовча стадія); робота зі збирання (дослідження, обстеження) інформації (основна стадія); підведення підсумків проведеної роботи, її обговорення (заклучна стадія) (рис. 7.1).

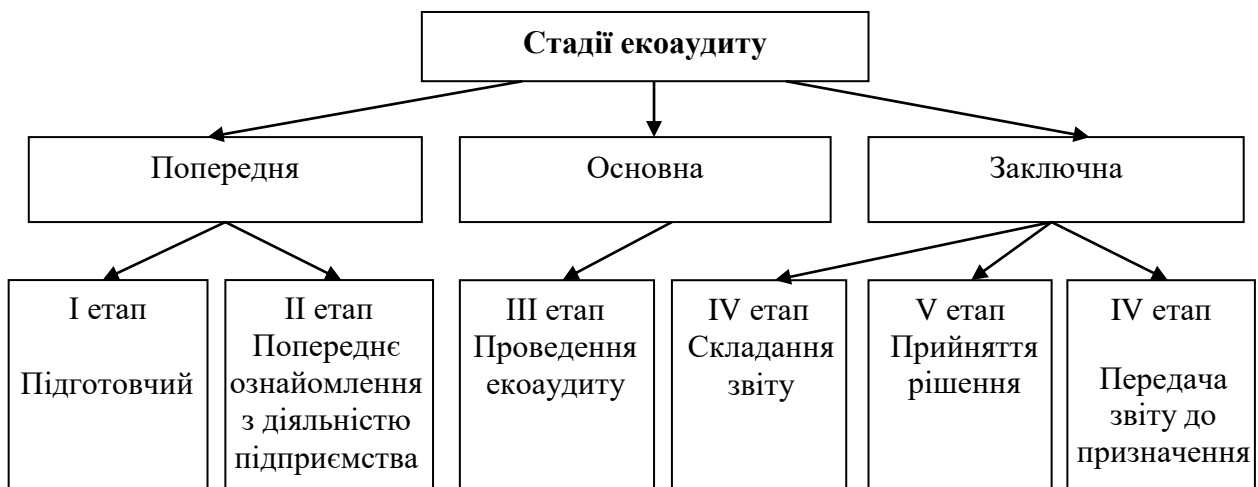

Рис. 7.1. Основна блок-схема екологічного аудиту

Процес екологічного аудиту формують три основні послідовні стадії:

1) Попередня стадія:

- вибір об'єкта аудиту, визначення цілей, графік перевірки;
- вибір робочих груп, розподіл обов'язків, огляд засобів;
- встановлення контакту з підприємством;
- збирання необхідної інформації та визначення масштабу аудиту;

- визначення взаємних та пріоритетних напрямів;
- встановлення необхідних обсягів ресурсів;
- складання і обговорення плану аудиту;
- укладання договору про проведення екоаудиту.

План екологічного аудиту (в загальному випадку) повинен доповнюватися:

а) інформаційними матеріалами, в яких вказують: цілі і задачі, критерії екоаудиту, розподіл обов'язків між групами екоаудиту, процедури проведення екоаудиту, зміст звіту про екоаудит, законодавчо-нормативні документи, необхідні для проведення процедури.

б) графіком проведення робіт із зазначенням дат розроблення програми (якщо необхідно), проведення попередньої наради, ознайомлення з підприємством, проведення процедур екоаудиту, складання протоколів, заключної зустрічі.

2) Основна стадія, яка передбачає заходи на території

підприємства, а саме аналіз діючої системи контролю екологічної безпеки (екоменеджменту):

- ознайомлення з базовою інформацією, підприємством;
- обговорення планів робіт;
- відзначення характерних переваг та недоліків діючої системи контролю;
- коригування плану перевірки і розподілу ресурсів;
- визначення методики перевірки і тестування;
- виконання всіх пунктів перевірки;
- вивчення результатів спостережень;
- перевірка достовірності отриманих даних;
- фіксування результатів перевірки у письмовому вигляді;
- збір робочих матеріалів і документів з аудиту;
- об'єднання і узагальнення результатів перевірки.

3) **Заключна стадія, заходи за результатами аудиту.** На заключному етапі складають звіт, який має бути датований, завізований членами групи екоаудиту, підписаний головним екоаудитором.

Екологічний аудит підприємства включає наступні аспекти:

1. Характеристика підприємства

1.1. Загальна інформація і характеристика підприємства.

Фіксують повну юридичну назву підприємства, його адресу, номери телефонів, факсу; вказують адресу постачальників сировини, енергоносіїв, суміжних підприємств; вивчають опис діючої на підприємстві структури управління в галузі охорони НПС, встановлюють відповідність лабораторного контролю діючим метрологічним нормам і правилам.

Занотовують режими роботи, штатний розпис, загальну площу підприємства, кількість підрозділів, споруд.

На картах-схемах фіксують: склади сировини і матеріалів, основні і допоміжні виробництва, лабораторні споруди, зони скидів забруднюючих речовин (ставки-відстійники), заправні станції, склади паливно-мастильних матеріалів, очисні споруди. Описують продукцію, що випускається, ринки збуту, договори з постачальниками і покупцями.

1.2. Історія підприємства. Збирають та аналізують інформацію про послідовність змін: власників, проектних рішень, території підприємства, шляхів вирішення екологічних проблем, термінів перевірок. Вказують особливості відносин з іншими підприємствами

різних форм власності та контролюючими організаціями, аналізують реалізацію продукції підприємства, розслідування аварій та прийнятих заходів.

1.3. Контролюючі організації. Наводять список організацій, які можуть контролювати роботу підприємства та якість продукції, наприклад: Держенергонагляд, місцеві Ради народних депутатів, органи Міністерства екології та природних ресурсів України, санітарно-епідеміологічна служба та критерії їх перевірок.

1.4. Персонал, який підлягає опитуванню. Передусім проводять опитування управлінського персоналу організації та осіб, що безпосередньо відповідають за природоохоронну роботу (директор, головний інженер, керівник відділу охорони навколишнього середовища, технолог, працівники спеціалізованих лабораторій, заступник з окремих виробничих питань, керівники структурних підрозділів та ін.).

1.5. Інформація про підприємство. Для усвідомлення та розуміння екологічного стану підприємства необхідно вивчити: карти-схеми розташування підприємства та сусідніх об'єктів найрізноманітнішого значення з точки зору взаємного впливу, сумування викидів в атмосферне повітря, посилення іншого шкідливого впливу на довкілля; місце розташування свердловин (якщо вони є), їх вертикальну характеристику; плани підприємства в цілому, його цехів зокрема; попередні звіти, акти перевірок, виконання приписів контролюючих організацій; документальні відомості про якісні та кількісні характеристики сировини, енергоносіїв, допоміжних матеріалів, продукції; звіти про стан довкілля за 3-5 років; способи зберігання, використання, знезараження, утилізації відходів, сировини, реактивів; матеріали про заходи щодо профілактики аварійних ситуацій і ліквідації їх наслідків; опис роботи структурних підрозділів з точки зору виникнення відходів; характерні особливості підприємства; режим роботи організації; площу підприємства, кількість та назви споруд; перевірку якості продукції органами Державного комітету технічного регулювання та споживчої політики (зокрема УкрСЕПРО); наявність маркування упаковки (зокрема екологічного); матеріали з енергозбереження тощо; плану заходів із профілактики аварійних ситуацій; інформацію про системи екологічного менеджменту, інтегровані системи.

1.6. Екологічний стан підприємства. Пов'язують інформацію

про підприємство, його технологію, сировину, продукцію у площині взаємного впливу «сировина – технології – виробництво – природні ресурси – продукція – охорона довкілля». Вказують розміщення санітарних зон, природних територій, житлової забудови та інших об'єктів в радіусі 5 км від підприємства. Надають опис ґрунтів, геологічних умов, топографії місцевості, де розташовано підприємство. Використовують дані замірів, інформацію державних та громадських організацій тощо.

1.7. Результати огляду місцевості. Вказують всю інформацію, отриману внаслідок огляду місцевості, що оточує підприємство та території організації, а саме скиди, викиди, аварійні ситуації, розливи паливно-мастильних матеріалів, забруднення та засмічення території, очисні споруди з водовідведення (локальні споруди, відстійники), водомірну апаратуру з водопостачання та водовідведення, автомобілі та їх кількість тощо.

Виявлені екологічні проблеми зводять у таблицю, або ранжують за ризиком юридичної, фінансової і економічної відповідності, чутливості працівників підприємства та жителів оточуючих територій до несприятливого впливу (табл. 7.1.).

Таблиця 7.1

Ранжування екологічних проблем (приклад)

№ п/п	Об'єкт оцінки	Назва проблеми	Ризик відповідальності (за видами)	Чутливість споживачів	Імовірність впливу	Район чутливості місцевості
1	Поле фільтрації цукрового заводу	Забруднення ґрунтових вод	Значний (оцінка в балах – 3)	Висока	Впливає на якість води у колодязях місцевого населення	Зона впливу на момент обстеження 2 км

1.8. Висновки та рекомендації. Після системного аналізу всієї інформації необхідно подати висновки та рекомендації з питань виявлення, наголошення, конкретизації екологічних та суміжних проблем підприємства. Наприклад, враховуючи стан підприємства, конкретні визначені екологічні проблеми, група аудиторів рекомендує провести дослідження впливу складів паливно-мастильних матеріалів на якість ґрунтів та ґрунтових вод під резервуарами.

За потреби результати можна подавати у табличній, графічній та інших формах.

2. Аудит викидів в атмосферу.

2.1. Стационарні джерела забруднення. З'ясовують, які закони і нормативні акти регулюють викиди в атмосферу забруднюючих речовин підприємства. Вказують загальну кількість джерел викидів в атмосферу, режим викидів, характеризують роботу газоочисного устаткування, характеризують забруднюючі речовини у викидах в атмосферу у кожному цеху, дільниці тощо. Обов'язково перевіряють приміщення для зберігання паливно-мастильних матеріалів на рахунок можливого випаровування речовин, описати систему моніторингу викидів в атмосферу, вказують випадки понаднормативних викидів, можливість присутності в приміщеннях туманів, твердих часток, запахів тощо.

2.2. Транспорт. Характеризують використання транспорту підприємства, регулювання двигунів внутрішнього згорання, перевірку димності відпрацьованих газів автомобілів, терміни проходження технічного огляду; перевіряють дані лабораторних замірів (якщо вони виконувались на підприємстві, а не в органах Державтоінспекції) та ін.

2.3. Висновки та рекомендації. Вказують всі недоліки, упущення, порушення роботи устаткування з газоочистки та пропонують конкретні рішення.

3. Аудит водоспоживання та водовідведення

3.1. Водоспоживання. Описують джерела технічної, питної та інших видів води, дані про якість води з таких джерел, аналізують проектні та фактичні витрати води, дані стосовно водозабірних та гідротехнічних споруд, досліджують рибозахисні пристрої, обладнання водомірною апаратурою, порядок використання технічної, питної води, способи економії нормативно чистої води, відповідність якості води для виробничих потреб.

3.2. Водовідведення. Дають характеристику всіх джерел і обсягів стічних вод, вмісту забруднюючих речовин у стічних водах, тип потоків стічних вод (безперервний, періодичний), визначають пропускну здатність міської каналізаційної мережі з урахуванням можливості розвитку підприємства, надають опис виробництва, що використовує очисні споруди, відповідність очисних споруд призначенню, їх ефективність. З'ясовують, куди

скидаються очищені (неочищені) стічні води, та їх відповідність правилам прийому стічних вод в міську каналізаційну мережу. Аналізують матеріали щодо впливу стічних вод на стан водойм (дані лабораторного контролю), дані з якості стічних вод щодо стандартів, у т. ч. результати комплексного біологічного аналізу стічних вод на токсичність тощо.

3.3. Висновки та рекомендації. Проведений системний аналіз завершують конкретизацією недоліків, виявлених при аналізуванні документації та в результаті огляду місцевості з поданням конкретних пропозицій з поліпшення ситуації в галузі водоспоживання та водовідведення.

4. Аудит відходів.

4.1. Викиди в атмосферу. Після аналізу очищення газоповітряної суміші у всіх цехах та підрозділах обов'язково характеризують утворення відходів у газоочисних спорудах, а також відпрацьованих каталізаторів, сорбентів (де їх переробляють, зберігають, піддають утилізації).

4.2. Осади стічних вод. Зібрану інформацію про очищення стічних вод на підприємстві загалом і в окремих спорудах аналізують з огляду на кількісні та якісні характеристики відходів (осади, реагенти, їх токсичність, способи тимчасового збереження, подальша переробка, утилізація).

4.3. Небезпечні матеріали. Наводять перелік небезпечних і токсичних хімічних відходів, які утворюються на підприємстві, вказують місце їх утворення, ступінь небезпеки. Необхідно перевірити способи поводження персоналу з відходами; транспортування та способи тимчасового зберігання; ступінь забруднення території організації відходами (у разі можливого потрапляння – ґрунту); інструкції із ліквідації небезпечних та аварійних ситуацій; паспорти на відходи та порядок їх надходження; поводження з особливо шкідливими речовинами та відходами (азбестом, паливно-мастильними матеріалами, радіоактивними матеріалами, реагентами, хімічними речовинами); виконання державних, відомчих, регіональних нормативних документів, стандартів; дотримання правил окремого зберігання несумісних сировини і відходів; способи зберігання та переробки відпрацьованих мастил, реагентів.

Складають перелік процесів переробки відходів підприємства або іншої організації.

Описують діючу на підприємстві програму мінімізації відходів, вказують, які екотехнології найбільш придатні для зменшення кількості відходів та запобігання забрудненню довкілля тощо.

Вказують на будь-які ознаки зливів, скидів, спалювання рідких та твердих відходів на території, ідентифікують характер забруднення поверхонь.

4.4. Статистична звітність. Перевіряють всі форми статистичної звітності за останні 5 та більше років:

- звітну інформацію про використання води, первинну інформацію і її документи (журнали);
- звіти про викиди забруднюючих речовин в атмосферу та журнали первинної облікової документації (ПОД);
- звіти про токсичні відходи та первинну інформацію;
- інформацію про витрати на охорону природи, капіталовкладення в заходи із охорони довкілля, екологічні платежі;
- інші форми статистичної звітності.

4.5. Висновки та рекомендації. Аналізують і систематизують вказані вище заходи з урахуванням індексів тривоги і небезпеки, складають перелік рекомендацій за пріоритетами.

5. Загальні висновки.

Відповідно до основних принципів екоаудиту (незалежності, конфіденційності, об'єктивності, компетентності, ліцензійності, системності) подають висновки керівництву підприємства з питань вдосконалення виробничої діяльності, інвестиційної привабливості, поліпшення екологічних показників продукції, території, цехів тощо. При цьому використовують новітні досягнення науки, техніки, технологій, досягнення в галузі екоменеджменту, стандартизації, сертифікації та акредитації.

Для вибору адекватних заходів із попередження аварій необхідно визначити ймовірність виникнення ризиків, зробити їх кількісну оцінку. Це особливо актуально для місць збереження промислових відходів, транспортування нафти і природного газу, атомних електростанцій, хімічного виробництва.

Оцінювання ризиків необхідно здійснювати постійно, оскільки їх виникнення і величина залежать від проектних параметрів, конкретних ситуацій, параметрів виробничих процесів, стану робочого обладнання, зовнішніх умов, змінених факторів навколишнього середовища, факторів і явищ, які неможливо

повністю оцінити на певному етапі розвитку людства.

Основою формалізованої оцінки ризику є експертна інформація локальних ризиків за двома групами оцінок: за параметрами процесів і за ситуаціями. Першу групу оцінок ризиків експерти формують як імовірність аварії відповідно до певних інтервалів між показниками технологічного процесу (тиск, температура, вібрація тощо), другу групу – імовірність аварії за комбінацією значень кількох параметрів.

Для забезпечення необхідної повноти і надійності аудит в галузі охорони навколишнього середовища повинен проводитися відповідно до методик і процедур, закріплених в законодавчо-нормативних документах, що регламентують типову процедуру екологічного аудиту.

2. Звіт екоаудиту

Основним документом, який вміщує інформацію про екоаудит, є **звіт**. Звіт повинен містити результати і резюме щодо всіх недоліків і зауважень у роботі підприємства, список організацій, куди його передають. Він є власністю замовника, передається керівництву підприємства. Результати звіту оголошуються на заключному засіданні.

Звіт складається з таких частин: реферат, вступ, історія підприємства і характеристика навколишнього середовища, опис системи екологічного менеджменту, висновків, додатків, рекомендацій.

У **рефераті** вказують на основні положення, мету, задачі екоаудиту, короткий опис його процедури, висновки і рекомендації. Рекомендації повинні містити дані про затрати на дотримання нормативно-правової бази та проведення додаткових досліджень.

У **вступі** слід описати: історію, місцезнаходження підприємства, на якому проводився екоаудит; імена, посади управлінців підприємства; основні компоненти аудиту (протоколи, опитування персоналу); короткий опис підприємства та його технологічних процесів.

У частині **«Історія підприємства і характеристика навколишнього середовища»** вказують місцезнаходження об'єкта аудиту з переліком розташованих поблизу населених пунктів, об'єктів довкілля (ліс, озеро), промислових підприємств. Описують об'єкт аудиту і характеризують стан довкілля, а саме: геологічні,

гідрогеологічні умови розташування; суміжні об'єкти (забудова, промзона); джерела водопостачання і водовідведення; місця можливого складування, захоронення відходів тощо.

Аналізуючи історію підприємства, вказують інформацію про власників екологічного об'єкту; технологічні процеси, що використовувалися раніше та тепер; джерела енергоносіїв (природний газ, мазут, вугілля); зміни, що відбулись (нові і знесені будівлі).

В *«Описі системи екологічного менеджменту»* наводять інформацію про:

- структуру системи менеджменту: опис організації управління навколишнім середовищем; розподіл прав і обов'язків; політика і процедури в галузі екоменеджменту;

- енергозбереження: типи енергоносіїв і джерел енергопостачання; комунікації на підприємстві; плани заходів з енергозбереження; цілі і плани на майбутнє (проведення енергетичного аудиту);

- викиди в атмосферу: основні викиди в атмосферу за результатами інвентаризації джерел викидів та забруднюючих речовин; опис системи контролю за викидами; вказують випадки невідповідності викидів і їх норм; списки аварійних ситуацій; претензії, приписи з боку контролюючих органів;

- водоспоживання й водовідведення: джерела водопостачання і водовідведення; технологічні процеси, де утворюються стічні води; локальні схеми очистки; ливнева каналізація; способи очищення води; використання зворотної (іншої) води; облік водоспоживання і водовідведення; природоохоронні заходи тощо;

- поводження з відходами: опис відходів із зазначенням місця їх утворення, зберігання, переробки, утилізації (життєвий цикл); контролювання всіх процесів, пов'язаних з відходами; навантаження і розвантаження; особи, відповідальні за поводження з відходами; аварійні ситуації та їх попередження; заходи та інструкції з безпеки поводження з відходами;

- небезпечні матеріали, сировину: опис способів герметизації, переміщення у технологічних процесах, техніка безпеки; індивідуальні способи захисту; нормативно-правові аспекти; гігієна праці; екологічні наслідки для довкілля і здоров'я людей;

- технологічне забезпечення: електричне і гідравлічне обладнання; види мастильних матеріалів; опис проб мастильних

матеріалів на вміст поліхлоридного біфенолу; маркування мастил і обладнання; технологічні вимоги до використання обладнання;

– стан території: характеристика території в історичному розрізі щодо забруднення ґрунтів, розливів нафтопродуктів; ливнева каналізація; озеленення;

– техніка безпеки та охорона здоров'я: виконання правил техніки безпеки і гігієни праці; навчання, організація і контроль; плани заходів на випадок аварії; дотримання нормативних показників; дослідження рівнів шуму, вібрації, електромагнітних полів; інформування працівників, громадськості про аварійні ситуації тощо.

Висновки формуються з урахуванням дотримання відповідних нормативно-правових актів, політики підприємства, вимог громадськості та контролюючих органів до об'єкта екологічного аудиту. Слід описати, конкретизувати екологічні проблеми, методи і способи їх вирішення.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічного страхування об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбанні об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством.

Висновок екологічного аудиту - професійна оцінка об'єкта екологічного аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах екологічного аудиту та є головною складовою звіту про екологічний аудит. Висновок екологічного аудиту є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

У **рекомендаціях** визначають питання, які потребують подальшого доопрацювання для встановлення відсутності або наявності екологічної проблеми (для цього необхідні додаткові роботи, затрати, організаційні роботи із встановлення їх вартості).

Додатки включають: картографічний матеріал, виконаний за геоінформаційними технологіями, схеми окремих територій, фотографії, документацію, розрахунки, документальні факти. Довідки та інше укомплектовують у разі необхідності.

Екологічний аудит підприємства передбачає складний процес аналізування, порівняння інформації на основі системного екологічного підходу з урахуванням життєвого циклу продукції,

конкурентоспроможності організації та її продукції. Вагомим результатом екологічного аудиту є формування висновків та рекомендацій щодо покращення екологічних, економічних, соціальних показників підприємства (організації).

Докази екологічного аудиту – це документально зафіксована інформація щодо діяльності об'єкта екологічного аудиту, яка може бути перевірена. Докази екологічного аудиту використовуються екологічним аудитором для визначення відповідності об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Звіт про екологічний аудит є власністю його замовника і підставою для прийняття ним відповідних рішень.

Екологічний аудит поділяється на **внутрішній та зовнішній**.

Внутрішній екологічний аудит об'єкта проводиться на замовлення його власника чи органу, уповноваженого на управління ним, для власних потреб.

Зовнішній екологічний аудит проводиться на замовлення інших зацікавлених суб'єктів.

3. Права та обов'язки екоаудиторів

Основними суб'єктами, які вступають у відносини з приводу екологічного аудиту, є його замовники та виконавці. У Законі України «Про екологічний аудит» вказані їх права та обов'язки.

Замовники екоаудиту мають право: вільно призначати виконавців екоаудиту; одержувати інформацію про хід екоаудиту; отримувати та використовувати звіти екоаудиту; на відшкодування збитків, заподіяних неправомірними діями виконавців екоаудиту під час процедури екоаудиту; давати виконавцю екоаудиту доручення і завдання щодо процедури екоаудиту.

Замовники екоаудиту зобов'язані: фінансувати роботи згідно з договором, надавати інформацію, пояснення щодо об'єктів екоаудиту, не втручатися у форми, методи проведення екоаудиту.

Виконавці екоаудиту мають право: самостійно визначати форми і методи екоаудиту, отримувати документацію, статистичну звітність та іншу інформацію, необхідну для проведення екоаудиту, залучати на договірних засадах фахівців відповідного профілю, не покладаючи на них відповідальності за висновки екоаудиту, планувати процедуру екоаудиту, підготовку робочих документів, відхиляти запропоновані

для аудиту матеріали, що не відповідають вимогам екоаудиту.

Екоаудитори мають такі обов'язки: кваліфіковано виконувати роботи з екоаудиту; збирати, аналізувати, документувати інформацію, необхідну для формування звіту; раціонально планувати і виконувати всі функції; забезпечувати максимальну об'єктивність і достовірність результатів перевірки; дотримуватись конфіденційності при проведенні екоаудиту; діяти у встановлених межах процедури екоаудиту тощо.

Екоаудитори повинні володіти знаннями в таких галузях: закони, державні і міжнародні стандарти, екологічні норми і правила, вимоги з охорони довкілля; економічні і правові основи робіт з охорони довкілля; методики проведення екоаудиту. Вони також зобов'язані мати практичний досвід використання баз даних, методик оцінки якості довкілля і бути добре ознайомленими з економічними механізмами природокористування, господарським правом, техноекологією, методологією прийняття рішень, стандартизацією і сертифікацією, екологічною експертизою і менеджментом тощо.

До процедури екоаудиту можна залучати фахівців в галузі екології, працівників вищих навчальних закладів, інженерний персонал, експертів в галузі землекористування, лісокористування, надрокористування тощо. Знання фахівців, що долучаються до процедури екоаудиту, повинні відповідати обсягу, здатному забезпечити якісний розгляд та вирішення проблем стосовно об'єкту екоаудиту. Експерти в процесі проведення екоаудиту мають такі самі обов'язки і права, як і екоаудитори.

Кандидати в екоаудитори повинні проходити навчання (курси підвищення кваліфікації) згідно з «Програмою навчання стосовно питань екологічного аудиту» Державного екологічного інституту Міністерства екології та природних ресурсів України за напрямками: основи екологічного аудиту, екологічна сертифікація, розроблення та впровадження систем управління довкіллям, стандарти екологічного менеджменту та ін.

Підготовка та перепідготовка екологічних аудиторів можуть здійснюватися на базі вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти та ін. (акредитованих або визнаних такими, що мають на це право в установленому законодавством порядку). Після закінчення навчання за результатами іспиту особа отримує відповідний диплом (сертифікат).

Атестацію екоаудиторів проводить комісія із сертифікації. Для прийняття позитивного рішення комісія оцінює результати оцінки теоретичних знань та практичне стажування (досвід) з обраного напряму діяльності.

Сертифікат на право проведення екологічного аудиту видається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Термін чинності сертифіката становить три роки. Його чинність може бути припинена достроково чи зупинена на строк до одного року органом, який видав сертифікат, або в судовому порядку в разі грубих порушень, допущених при проведенні екоаудиту.

Для впорядкування діяльності з екоаудиту ведеться реєстр виконавців в Мінприроди України.

4. Методи екологічного аудиту

При проведенні екоаудиту використовується велика кількість різних методів. Частина методів є універсальною і застосовується у всіх типах і видах аудиту, інша ж частина методів служить для вирішення спеціальних організаційних або змістовних завдань. До універсальних методів екологічного аудиту можна віднести наступні:

Метод анкетування – один з основних методів огляду, аналізу, оцінки та ранжування екологічних проблем, що дозволяє обґрунтовувати і розробляти конкретні та адресні рекомендації. Анкети в основному застосовують при проведенні екоаудиту силами зовнішніх фахівців для скорочення термінів роботи аудиторів на об'єкті, майданчику. Анкети готуються аудитором і направляються для заповнення в організацію. Зазвичай анкети містять питання, відповіді на які дозволяють краще спланувати аудит, попередньо оцінити пріоритетні проблеми, пов'язані з охороною навколишнього середовища та використанням ресурсів на об'єкті аудиту.

Метод інтерв'ювання – метод, який часто застосовують у взаємозв'язку з анкетуванням. Сутність його полягає у безпосередньому контакті і опитуванні респондентів з метою збору необхідної інформації, що стосується об'єкта аудиту. Інтерв'ю дозволяють проаналізувати знання і виконання персоналом встановлених вимог, готовність до дій в нештатних ситуаціях, адекватність і повноту системи управління та підходів що застосовуються, в тому числі до мотивації, навчання та обміну

інформацією.

Інтерв'ювання припускає, що аудитор має ряд заздалегідь підготовлених питань. Як правило, при інтерв'юванні питання формулюються досить коротко, по суті і в доступній для швидкого сприйняття і розуміння формі. Аудитор не повинен коментувати правильність чи неправильність відповідей і дій, але може попросити пояснити причини, з яких здійснюються ті чи інші дії. Після закінчення бесіди доцільно повторити почуте (і записане), щоб переконатися в тому, що запис дійсно є свідченням аудиту, а не фіксацією помилкового враження аудитора. Аудитор повинен спрямовувати хід інтерв'ю в ті напрями, які максимально пов'язані із завданнями аудиту конкретного об'єкта. Аудитор і його діяльність також повинні бути адекватно представлені опитуваному співробітнику супроводжуючою особою.

Метод інтерв'ювання особливо ефективний при аудиті таких об'єктів, як навчальні заклади, дитячі садки, парки відпочинку та ін.

Вивчення документації – це метод, який складає основу екологічного аудиту незалежно від типу об'єкта аудиту. Вивчення різних видів документації, а також аналіз даних, записів, звітів та ін. дозволяє виявити проблеми в плануванні та здійсненні діяльності об'єкта, координації та обміні інформацією, а також дозволяє оцінити результативність попередніх заходів щодо зниження ризиків або ліквідації наслідків негативного впливу об'єкта аудиту на навколишнє середовище.

Метод матеріальних балансів і технічних розрахунків заснований на складанні та аналізі системи матеріальних балансів основних компонентів сировини і матеріалів, води, забруднюючих речовин та ін. в кожній технологічній ланці і на виході в природне середовище. Дозволяє оцінити не тільки фактичний вплив на навколишнє середовище виробництва в цілому, але й дати необхідну оцінку окремим джерелам впливу на навколишнє середовище, системам регулювання скидання і викиду забруднюючих речовин, системам розміщення і видалення відходів, системам моніторингу. Метод застосовується в ході аудиту для виявлення неоціненних втрат і визначення стадій виробництва або операцій, при яких нераціонально використовуються ресурси чи матеріали.

Узагальнені і детальні балансові схеми матеріальних потоків є однією з найбільш зручних форм представлення даних про вплив виробництва на навколишнє середовище.

Картографічні методи полягають у розробці та використанні аудиторських ситуаційних планів промислових майданчиків та аудиторських ситуаційних картосхем територій на підставі будь-яких чорно-білих копій генпланів, ситуаційних планів, геодезичних зйомок, топографічних карт та ін.

Аудиторські ситуаційні карти, що характеризують території промислових вузлів, районів, окремих адміністративних одиниць, з позначенням підприємств як узагальнених точкових джерел скидання, викиду забруднюючих речовин, узагальнених джерел утворення відходів та місць їх розміщення, виступають в якості доказів аудиту або ж наочно відображають поліпшення, досягнуті в наслідок впровадження рекомендацій попереднього екологічного аудиту.

Методи з використанням фотозйомки і відеозйомки з високою ефективністю можуть застосовуватися як у якості додаткових до картографічних методів, так і самостійно. Результати зйомки здатні наочно та інформативно охарактеризувати існуючу екологічну ситуацію (наприклад, стан порушених територій, видимі зміни стану навколишнього середовища, аварійний вплив на навколишнє середовище, неорганізовані джерела скидання і викиду забруднюючих речовин, несанкціоноване, неорганізоване розміщення та захоронення відходів). У той же час ці методи слід застосовувати досить акуратно, виходячи з потреб конкретного аудиту, специфіки об'єкта і обставин, які складаються в процесі проведення аудиту (необхідність спеціальних доказів, брак інформації, спірні ситуації та ін.), оскільки часто такі методи насторожують власників об'єкта аудиту (особливо при зовнішньому аудиті).

Необхідність в **інструментальних аналізах** при проведенні екологічного аудиту виникає досить рідко, переважно при проведенні аудиту стану промислового майданчика, будівельного майданчика та аудиту відповідальності. У той же час, найпростіші методи і портативне обладнання можуть використовуватися аудиторами для оцінки масштабів проблеми або забезпечення документального свідчення при проведенні оцінки вихідної ситуації (EMAS II, 2000).

При екологічному аудиті може застосовуватися авторська методика, при якій аудитор використовує власні підходи до аналізу й оцінки екологічних аспектів. При високій кваліфікації аудитора

такий варіант може бути досить доречним, але ускладнює відтворення результатів аудиту та відстеження результатів роботи організації, якщо подальший аудит проводить інший аудитор або фірма.

ТЕМА 8

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ, ЗДІЙСНЕННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТУ ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ

План

1. Підготовка до здійснення екологічного аудиту.
2. Проведення екологічного аудиту на об'єкті.
3. Методичні рекомендації щодо оформлення звіту про екологічний аудит.

1. Підготовка до здійснення екологічного аудиту

Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит, розроблені відповідно до положень Закону України «Про екологічний аудит», Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації», Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», інших нормативно-правових актів України, державних стандартів України ДСТУ 150 19011-2003 «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління», ДСТУ 150 14001:1997 і ДСТУ 15014004:1997 «Система управління навколишнім середовищем», 150 14015:2005 «Екологічне оцінювання виробничих об'єктів та організацій», з врахуванням Рекомендацій Світового Банку та положень Протоколу екологічного аудиту Європейського Банку Реконструкції та Розвитку.

Методичні рекомендації розглянуто та затверджено на секції стратегічного планування та економіки природоохоронної діяльності Науково-технічної ради Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України України, протокол №4 від 27 грудня 2005 року, погоджено Мінпромполітики (лист №13/8-3-4688 від 23.12.2005) та Фондом держмайна (лист №10-33-6491 від 28.04.2006).

1. Виконавець екологічного аудиту повинен:

- a. Спільно із замовником визначити можливості здійснення

аудиту, зокрема, узгодити терміни проведення аудиту, вартість робіт, доступ до об'єктів та інформації, дотримання техніки безпеки під час здійснення екологічного аудиту, питання конфіденційності, тощо;

б. Надіслати до замовника аудиту інформаційний запит для формування завдання на проведення екологічного аудиту (зразок інформаційного запиту наведено в Додатку А);

в. Спільно із замовником визначити і узгодити сферу аудиту, форму, мету і завдання, критерії аудиту. У разі необхідності, конкретизувати завдання екологічного аудиту, виходячи з потреб замовника і характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту;

г. На підставі отриманого завдання підготувати та укласти з замовником договір на проведення екологічного аудиту з необхідними додатками (зразок договору наведено в Додатку Б);

д. При необхідності визначити спеціалізовану(ні) організацію(ї), що здійснюватиме(муть) польові (лабораторні) дослідження та укласти з нею (ними) відповідний договір;

е. Призначити керівника групи з екологічного аудиту, якщо виконавцем екологічного аудиту є юридична особа.

2. Керівник групи екологічного аудиту повинен:

а. Налагодити попередній зв'язок з об'єктом аудиту;

б. Підготувати перелік додаткових питань опитувальника, з урахуванням специфіки діяльності об'єкту аудиту;

в. При проведенні екологічного аудиту системи управління навколишнім середовищем запитання опитувальника формулюються на підставі відповідних стандартів: ДСТУ ІSO14001-97 і ДСТУ 150 14004-97;

г. Підготувати план проведення екологічного аудиту;

д. Визначити:

- склад групи з екологічного аудиту;
- наявність інших компетентних аудиторів та експертів, яких можна залучити до проведення аудиту в разі необхідності;
- робочі завдання для членів групи з екологічного аудиту;
- методики аудиту;
- фінансові ресурси, необхідні для підготовки та здійснення екологічного аудиту;
- час на поїздки, проживання та інші обумовлені потреби виконавців аудиту;

е. Підготувати робочі документи, необхідні для реєстрування інформації в ході аудиту;

є. Узгодити із замовником орієнтовний обсяг звіту та кількість додатків;

ж. Проаналізувати вихідну інформацію щодо об'єкту екологічного аудиту (факти щодо попередньої діяльності на території об'єкту аудиту, географічні, геологічні дані, карти, космічні знімки, тощо).

2. Проведення екологічного аудиту на об'єкті

2.1 Вступна нарада

Керівнику групи з екологічного аудиту необхідно провести нараду з керівництвом об'єкту аудиту або спеціально уповноваженою особою, призначеною керівництвом об'єкту аудиту для співпраці під час проведення екологічного аудиту. До наради запрошуються, в разі потреби, працівники об'єкту аудиту, відповідальні за діяльність чи процеси, які підлягають екологічному аудиту, і представники замовника. Ключові питання, обговорені та узгоджені під час вступної наради, мають бути належним чином задокументовані.

Під час вступної наради керівник групи з екологічного аудиту повинен:

1. Представити членів групи з екологічного аудиту із зазначенням їх обов'язків;

2. Підтвердити цілі, завдання, сферу, критерії та методи аудиту;

3. Узгодити з керівництвом об'єкту екологічного аудиту план аудиту;

4. Узгодити з керівництвом об'єкту екологічного аудиту інші питання щодо діяльності групи аудиторів, наприклад, дату і час проведення заключної наради, будь-яких проміжних нарад;

5. Погодити порядок обміну інформацією;

6. Підтвердити наявність ресурсів і забезпеченість умовами роботи групи з екологічного аудиту;

7. Визначити з керівництвом об'єкту аудиту, яка інформація є предметом конфіденційності під час проведення аудиту;

8. Визначити з керівництвом об'єкту аудиту осіб, які будуть співпрацювати з групою екологічних аудиторів;

9. Провести коротке обговорення діяльності в процесі аудиту і надати можливість персоналу об'єкту аудиту задати питання.

2.2 Збір і перевірка інформації

1. Зібрати і перевірити за допомогою інтерв'ю з працівниками об'єкту аудиту інформацію щодо дотримання екологічних вимог,

ведення екологічно безпечної діяльності і визначення впливу об'єкту аудиту на навколишнє середовище;

2. Ознайомитись з інформацією ОВНС, висновками державної екологічної експертизи;

3. Отримати документальне підтвердження інформації, яку можна віднести до доказів аудиту;

4. Задокументувати докази аудиту;

5. При проведенні аудиту системи управління навколишнім природним середовищем підготувати Протокол виявлених невідповідностей.

2.3 Обстеження об'єкта

Екологічний аудитор проводить натурне обстеження об'єкту (території розташування об'єкту, виробничих приміщень та інших будівель) з метою збирання і об'єктивного оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань критеріям екологічного аудиту. З цією метою екологічний аудитор повинен:

10. Ідентифікувати видимі (зовнішні) прояви забруднення навколишнього природного середовища (грунтів, поверхневих вод, рослинного покриву) та ймовірні джерела забруднення;

11. З метою визначення джерел забруднення і відповідальності за вплив на навколишнє природне середовище встановити функціональне призначення (використання) прилеглих територій, сусідніх об'єктів та об'єктів, що знаходяться на території об'єкту аудиту, але належать іншим власникам;

12. Обстежити стан та функціонування інфраструктури (каналізації, водопроводів, систем зливової каналізації, теплотрас, тощо);

13. Перевірити стан природоохоронного обладнання та споруд, зокрема, час установлення, амортизацію, придатність для подальшої експлуатації;

14. Перевірити умови зберігання сировини і продукції, зокрема, небезпечних речовин;

15. Обстежити місця (об'єкти) поводження з відходами;

16. Заповнити таблицю – Результати обстеження об'єкту аудиту;

17. При проведенні аудиту систем управління навколишнім природним середовищем заповнити Протокол виявлених невідповідностей;

18. При потребі доповнити матеріали обстеження фотографіями та/ або письмовими записами;

19. Зазначити обмеження в доступі до будь-якої частини об'єкту аудиту;

20. Визначити місця відбору проб для проведення лабораторних досліджень.

2.4 Відбір проб та проведення лабораторних досліджень

1. Відповідно до укладеного договору зі спеціалізованою організацією провести польові (лабораторні) дослідження з відбором проб у встановленому порядку;

2. Звіт про результати польових (лабораторних) досліджень додати до звіту про екологічний аудит.

2.5 Підготовка звіту за результатами аудиту

1. На підставі отриманих у процесі екологічного аудиту матеріалів та доказів оформити звіт про проведення екологічного аудиту з висновком щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту до вимог законодавчих та нормативно-правових актів, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

2. При необхідності надати рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити для усунення виявлених у процесі проведення аудиту невідповідностей, та включити їх до звіту про екологічний аудит.

2.6 Заключна нарада

Під головуванням керівника групи з екологічного аудиту провести заключну нараду для представлення висновків аудиту та для їх підтвердження представником об'єкту аудиту. Замовник екологічного аудиту може бути також запрошеним до участі в нараді.

Під час наради:

1. Обговорити та, за можливості, узгодити розбіжності в поглядах на проблемні питання за результатами екологічного аудиту. У разі їх непогодження, задокументувати точки зору обох сторін;

2. Представити рекомендації щодо усунення недоліків, якщо це було обумовлено завданнями аудиту.

3. Методичні рекомендації щодо оформлення звіту про екологічний аудит

Зразок оформлення звіту про екологічний аудит Зміст

Реферат

Вступ

1. Загальна інформація про об'єкт екологічного аудиту

1.1. Характеристика об'єкта екологічного аудиту

1.2. Опис виробництва, технологій, продукції

1.3. Місце розташування об'єкта екологічного аудиту та функціональне використання прилеглих територій

1.4. Ретроспективний аналіз функціонального призначення і діяльності на території об'єкта екологічного аудиту

1.5. Фізико-географічні та кліматичні особливості території

2. Система управління навколишнім природним середовищем

2.1. Структура управління навколишнім природним середовищем на об'єкті екологічного аудиту

2.2. Дозволи, ліміти, ліцензії

2.3. Стан та ведення екологічної статистичної звітності

2.4. Відзнаки в галузі охорони навколишнього природного середовища, позови, штрафи, приписи, скарги та реагування на них

3. Характеристики впливу на навколишнє природне середовище

3.1. Постачання, зберігання, транспортування, використання сировини (матеріалів) у виробничому процесі

3.2. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря

3.2.1. Викиди забруднюючих речовин від стаціонарних джерел

3.2.2. Викиди забруднюючих речовин від пересувних джерел

3.3. Водокористування

3.3.1. Водопостачання

3.3.2. Водоспоживання

3.3.3. Водовідведення

3.4. Поводження з відходами

3.4.1. Утворення відходів

3.4.2. Місця видалення відходів

3.4.3. Транспортування відходів

3.4.4. Поводження з небезпечними відходами

3.4.5. Заходи щодо зменшення відходів

3.5. Поводження з небезпечними речовинами

3.5.1. Ідентифікація та декларування безпеки підприємства як об'єкта підвищеної небезпеки

3.5.2. Зберігання, виробництво, транспортування, використання небезпечних речовин

3.6. Земельні ресурси, забруднення ґрунтів, ґрунтових вод

3.6.1. Землекористування

3.6.2. Забруднення ґрунтів та ґрунтових вод

3.6.3. Наземні та підземні резервуари та цистерни

3.7. Фізичні фактори впливу на навколишнє природне середовище

4. Заходи з попередження виникнення аварій та система реагування на них

Висновки та рекомендації* екологічного аудиту

Додатки

Додаток 1. Перелік розглянутих документів (джерел інформації)

Додаток 2. Карти, план-схема об'єкта

Додаток 3. Перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки на відповідність яким проводився екологічний аудит

Додаток 4. Результати лабораторних досліджень

Додаток 5. Фотографії

ТЕМА 9 ЕКОЛОГІЧНІ РИЗИКИ

План

1. Сутність і класифікація екологічних ризиків.
2. Принципи екологічних ризиків.
3. Управління екологічними ризиками.
4. Екологічні ризики інновацій.

1. Сутність і класифікація екологічних ризиків

Сучасне природокористування характеризується тісним переплетінням вигод і небезпек. Ризики супроводжують функціонування усіх сфер діяльності. Однак відмова від природокористування також може зумовлювати виникнення ризиків, зокрема ризик втрачених можливостей (ризик втрачених вигод), за якого суспільство не використовує наявні ресурси і починає

відставати у своєму соціально-економічному розвитку. Намагання управляти процесами природокористування і контролювати ризики теж спричинює нові ризики. Причиною аварій та катастроф буває також суб'єктивний фактор.

Економічні, екологічні та соціальні пріоритети суспільства загалом та жителів окремих країн чи регіонів, зокрема критерії безпеки і соціально-екологічні обмеження, постійно змінюються. Стабільними залишаються пріоритети якості життя та підвищення рівня життя. Тому розв'язання проблем раціонального природокористування та безпеки можна отримати через пошук компромісів, мінімізацію соціально-економічних, екологічних та інших втрат, включаючи затрати на розвиток, природоохоронні заходи, ризики збитків, у т. ч. ризики втрачених можливостей. Основою для взаємодії бізнесу, суспільства і держави є досягнення соціально-економічної і соціально-екологічної гармонії через оптимізацію природокористування та мінімізацію узагальнених соціальних, економічних, екологічних втрат, включаючи ризики.

Ризики супроводжують суспільство практично постійно, як потенційна небезпека. Для ризику характерні несподіванка, раптовість настання небезпечної ситуації, що потребує швидких рішучих дій щодо усунення, ослаблення впливу джерела небезпеки.

У загальному контексті терміном *«ризик»* позначають *багатокомпонентну величину, що характеризується збитком внаслідок впливу певного небезпечного фактора*. Прояв небезпеки внаслідок достовірних подій відбувається з імовірністю, яка дорівнює одиниці, наприклад забруднення навколишнього середовища відходами підприємства. У цьому випадку ризик еквівалентний збитку і їх величини однакові. Ризик характеризується невизначеністю, тобто неможливістю оцінити розвиток подій з погляду ймовірності їх реалізації, так і з погляду масштабу та виду. Невизначеність є невід'ємною складовою усіх сфер життєдіяльності людини.

Загальна класифікація ризиків здійснюється за такими ознаками:

- за сферами прояву (політичний, економічний, демографічний, екологічний, соціальний, технологічний);
- за масштабами впливу (країни, регіонів, галузі, підприємства);
- за видами діяльності (виробничий, транспорту, будівельний

тощо);

- за характером самого ризику (діяльності з попередження ризику та пасивного очікування);

- за джерелами виникнення (проекту будівництва, неправильних розрахунків, вирубування лісів);

- за джерелом виникнення (зовнішній, внутрішній, систематичний, несистематичний);

- за ступенем ризику (мінімальний, середній, максимальний);

- за чисельністю осіб, що приймають рішення (індивідуальний, груповий);

- за функціями (регулятивний, захисний, інноваційний);

- за механізмами інвестування (ризик інвестування за рахунок кредиту, розташування цінних паперів на вторинному ринку, облігацій підприємства тощо);

- стосовно об'єктів навколишнього середовища (забруднення ґрунтів і сільськогосподарської продукції радіонуклідами, потрапляння хімічних речовин до ґрунтових вод біля складів мінеральних добрив тощо);

- за здоров'ям населення (прогресування різних захворювань, пов'язаних із забрудненням місця проживання: новоутворення, рак, хвороби крові тощо);

- за природою ризику (природні чинники (землетрус), скиди неочищених вод).

Значна частина ризиків пов'язана з екологією або спричинена антропогенною діяльністю людини та змінами в довкіллі.

Ризик поділяють на *добровільний і мимовільний ризик*.

Добровільний ризик – це ризик, свідомо взятий на себе на індивідуальному рівні. Щодня людина приймає рішення щодо участі у діяльності, яка непрямим чином приносить певну кількість ризику, яку людина усвідомлює. Таким чином, більшість випадків добровільного ризику виникає через діяльність людини, наприклад: водіння автомобіля, політ на літаку чи чашечка кави – людина може і приймає рішення відповідно їх наслідків. Наприклад, діяльність людини, пов'язана з ризиком отримання серйозної травми або зі смертю. Одним з виборів реакції на ризик може бути припинення такої діяльності. У цьому випадку ризик прагне до нуля.

Люди також перебувають у небезпеці, джерело якої не знаходиться під їх контролем. Такий ризик є *мимовільним*, тому що він не ґрунтується на власному рішенні щодо його прийняття.

Класичний приклад мимовільного ризику – це імовірність заподіяння шкоди власності чи отримання травм у результаті стихійних лих. Ризик бути травмованим ураганом чи землетрусом є мимовільним. Екологічна небезпека, така як забруднення повітря, ґрунту токсичними відходами, є потужним джерелом мимовільного ризику. У цьому випадку небезпекою є хімічні викиди, що виникають як зовнішня сторона виробництва. У таких випадках, ризик є вагомим, бо призводить до значних господарчих, екологічних збитків, а також шкоди здоров'ю людини.

***Екологічний ризик** – можливість виникнення несприятливих для життєдіяльності суспільства обставин і ситуацій, зумовлених антропогенними чи природними факторами і впливами.*

З екологічним ризиком пов'язані поняття *екологічної безпеки* й *небезпеки*. Ці альтернативні категорії стосуються населення як реципієнта сприятливої чи несприятливої дії навколишнього середовища. **Безпека** – це стан захищеності суспільства і природного середовища від надмірної небезпеки. Як одиницю виміру безпеки пропонують використовувати показники, що характеризують стан здоров'я людини і якість навколишнього природного середовища. Безпека полягає в досягненні максимально сприятливих показників здоров'я людини і високої якості навколишнього природного середовища. Термін «**небезпека**» визначає можливість реалізації певних технічних, природних, економічних чи соціальних впливів.

***Екологічна небезпека** – наявна у навколишньому середовищі ситуація, що здатна за певних умов призвести до реалізації небезпечного фактора.*

Вона буває реальною й потенційною. **Потенційна екологічна небезпека** – це сукупність імовірних загроз для живих природних систем і людини. З нею пов'язане поняття **потенційного екологічного ризику** – ймовірності порушення взаємодії живих організмів з навколишнім середовищем унаслідок впливу природних та антропогенних чинників. Реалізація потенційного екологічного ризику створює реальний ризик.

Екологічні ризики класифікуються за:

- сферою формування (виробничі та споживання, наприклад генетично модифікованої продукції);
- масштабами впливу (екосистеми моря чи озера, міста, адміністративного району, регіону);

- видами збитку (соціальний, економічний);
- швидкістю прояву розповсюдження (наприклад, отруєння неякісними харчовими продуктами чи захворювання на рак, хвороби крові, органів дихання внаслідок аварії на ЧАЕС);
- ступенем обґрунтування (економічно виправданий, соціально напружений, недоцільний);
- тривалістю наслідків (короткочасні, довготривалі, нескінченні).

Природний екологічний ризик залежить від природного стану екосистеми (підтоплення, землетрус тощо), **антропогенному (технічному)** – сприяє людська діяльність. Вони є складовими **загального екологічного ризику**. Джерела й райони можливого порушення навколишнього середовища антропогенними чинниками локалізовані та, як правило, добре вивчені. Техногенні катастрофи виникають у місцях зосередження промислового виробництва. Наслідки й масштаби таких катастроф часто не передбачені. **Довготривалі екологічні ризики** спричинюють тривалі несприятливі природні процеси і явища (постійне підтоплення території проживання населення, захворюваність населення забруднених територій внаслідок аварії на ЧАЕС, різні види ерозії ґрунтів тощо), а також глобальні зміни в навколишньому середовищі, спричинені техногенним навантаженням. Природна і антропогенна складові ризику можуть провокувати одна одну або діяти у сукупності.

Екологічний ризик має *часову і просторову визначеність*. Тому виникає екологічний ризик території у зв'язку з її екологічним ураженням. Усе живе на певній території відчуває несприятливий екологічний тиск, але масштаби його прояву й рівень небезпеки залежать значною мірою від сприйняття цього ризику суб'єктом оцінки (мікроорганізмами, рослинним і тваринним світом, населенням).

При визначенні **складових екологічного ризику** розглядають небезпечні антропогенні явища та процеси; джерела виникнення небезпечного явища, тобто техногенного навантаження (специфіка й масштаби впливу) і вразливість живих організмів, передусім населення (його реакція, адаптаційні властивості), стійкість території до техногенного впливу. Остання залежить від екологічних, соціально-економічних, етнічних, культурних та інших обставин. Сутність концепції екологічного ризику визначається причинно-наслідковими зв'язками у системі «населення – навколишнє природне

середовище», класифікаціями цього явища й метою дослідження екологічного ризику.

З точки зору екологічного управління необхідні визначення екологічного ризику за походженням, наслідками впливу на здоров'я населення й умови його проживання; дослідження якості природних ресурсів; генетичної цілісності та відновлюваності ландшафтів. Екологічний ризик також визначають за територіальними рангами використання земель; зональними й компонентними ознаками; часом і швидкістю виникнення гострої екологічної ситуації; засобами запобігання виникненню ризику тощо.

Екологічний ризик, спричинений техногенною дією, зростає з наближенням рівня антропогенного тиску в геосистемі до критичного рівня (гранично допустимого антропогенного навантаження), що визначає межу стійкості навколишнього середовища, за перевищення якої починається невідворотне руйнування геосистем.

У теорії ризику застосовують такі поняття, як *індивідуальний* і *фоновий ризику*. **Індивідуальний екологічний ризик** – це ризик, що звичайно ототожнюється з імовірністю того, що людина в ході своєї життєдіяльності випробує несприятливий екологічний вплив. Індивідуальний екологічний ризик характеризує екологічну небезпеку в певній точці простору, де перебуває індивід, тобто характеризує розподіл ризику в просторі. **Фоновий ризик** зумовлений наявністю ефектів природи й соціального середовища перебування людини.

Класифікація ризиків загалом та екологічних зокрема дає змогу проаналізувати джерела їх виникнення, спланувати можливі способи і методи їх мінімізації і ліквідації.

2. Принципи екологічних ризиків

«**Ризик** – це можливість негативної події». Певний ризик можна мінімізувати, або зовсім його уникнути, якщо він був усвідомлений і врахований. З цього випливає дві задачі. Перша – це визначення рівня ризику, а друга – доцільна реакція на нього. Люди приймають участь в обох випадках, але частіше за все вони формують уявлення про ризик, послуговуючись не науковими даними, а суб'єктивним, чи, навіть, інстинктивним рівнем. Однак, якими б не були ці уявлення, саме вони визначають, як відповідає на ризик людина. Вона, як правило, прагне відшукати шляхи його зниження, або уникнення.

Аналіз ризику є також важливою частиною громадської політики

розвитку, яка уособлює відповідну реакцію на ризик, що виникає перед суспільством.

Більшість з питань, які вирішують творці цієї політики, полягають у сфері адекватного реагування на ризик екологічної небезпеки. Для оцінки ризику науковці відшуковують дані, здійснюють їх аналіз, суспільні діячі поєднують важливу наукову інформацію про джерела екологічної небезпеки і ризик впливу. Озброєний такою характеристикою, уряд може приймати науково обґрунтовані суспільно-політичні рішення. За допомогою стратегій, таких як порівняльний аналіз ризику, аналіз «переваги-втрати», «прийнятний» рівень ризику, можна визначити інструменти політики. Проте незалежно від того, який «прийнятний» рівень ризику був визначений, для визначення ефективності цих інструментів обов'язковим є з'ясування соціальних переваг і збитків.

Підхід, який базується на врахуванні ризику у екологічному менеджменті сформульований на чотирьох ключових принципах. По-перше: наукова оцінка ризику є обов'язковою умовою в прийнятті рішень стосовно екологічних проблем. По-друге: до оцінки ступеня ризику і процесів керування необхідно обов'язково залучати широку громадськість. По-третє: потрібно концентрувати ресурси на тих проблемах, де можливе досягнення максимального зниження ступеня ризику. По-четверте: врегулювання екологічних проблем повинне бути перенесене до сфери практичних дій, а природоохоронні заходи компаній повинні бути рентабельними, інакше кажучи: витрати компаній на охорону довкілля повинні себе виправдовувати.

Ці теми – ілюстрації ряду цінностей, які належать до всієї індустрії. Безпечні роботи у промисловості; практичні природоохоронні заходи; довіра і розуміння з боку громадськості; ефективність витрат на комплекс природоохоронних заходів – ось де варто зосередити зусилля, щоб максимально знизити ризик, ефективно використовуючи кошти, які призначені для захисту довкілля.

3. Управління екологічними ризиками

Управління ризиком передбачає досягнення *стратегічних* та *тактичних* цілей. *Стратегічні цілі* втілюють прагнення до досягнення максимально можливого рівня добробуту суспільства загалом, *тактичні* – до збільшення безпеки життєдіяльності, поліпшення екологічних умов тощо. Управління ризиком повинне охоплювати всю сукупність існуючих у суспільстві небезпек.

Управління екологічними ризиками — прийняття рішень на основі системно-екологічного підходу із максимально можливим врахуванням попередження негативного впливу на природне середовище як у просторі так і в часі.

Управління ризиком ґрунтується на економічному і техніко-економічному аналізі, а також на правових актах і нормах (усе це потрібно при оцінюванні ризику). Отже, **управління ризиком** – це аналіз ризикової ситуації, розроблення й обґрунтування управлінського рішення, нерідко у формі правового акта, спрямованого на мінімізацію ризику.

Управління ризиком повинне ґрунтуватися на основі суворих обмежень впливу на всі види природних екосистем; раціонального, невиснажливого природокористування; законодавчо-нормативного регулювання та відповідальності людини за стан довкілля; попередження, прогнозування та обчислення можливих збитків внаслідок прийняття неправильних управлінських, проектних та експлуатаційних рішень тощо.

Найпоширеніші концепції управління ризиком детермінуються двома основними факторами: *характер небезпечного явища і особливостями реакції на нього населення.*

Згідно з *першою (домінуючою) концепцією* зниження ризику забезпечують недопущення і вилучення факторів ризику з його джерела (наприклад, процедури екологічних експертизи та аудиту проектів, територій, підприємств, виконання процедур ОВНС у проектах згідно з вимогами Мінприроди України, екологічний аудит для розроблення та подальшої сертифікації систем менеджменту якості, систем екологічного менеджменту), використовуючи при цьому різні технічні та виробничі засоби і заходи, спрямовані на охорону довкілля.

Друга концепція полягає в тому, що зниження екологічного ризику можливе за рахунок оптимізації соціально-економічних умов, що підвищують стійкість населення до цього ризику (за таких умов людина стає основною цінністю, що відповідає концептуальній єдності довкілля, економіки, соціальної сфери, охорони здоров'я населення та збереження біорізноманіття тощо).

Поступово набуває теоретичного обґрунтування поєднання обох підходів з метою: обмеження впливу глобалізації на екологічний стан планети; підвищення відповідальності транснаціональних корпорацій за використання природних ресурсів перед країнами, де розміщені їх

промислові та інші об'єкти; надання соціально-економічних, екологічних гарантій місцевому населенню з компенсацією збитків довкіллю та населенню (такі питання також розглядаються в ISO з метою розроблення соціально-орієнтованих стандартів).

Екологічний ризик для населення буває *індивідуальним*, як імовірність того, що людина відчує певний вплив під час своєї діяльності, і *соціальним*, як співвідношення між кількістю людей, що загинули внаслідок екологічного лиха, та ймовірністю цього лиха.

Характеристики ризику є першим етапом процедури управління. Управління ризиком внаслідок катастроф і управління ризиком небезпечних явищ повільної дії має певні особливості. Катастрофи виникають раптово, однак їх дослідження дали змогу виявити важливі фактори, що визначають наслідки катастроф. Ці фактори пов'язані з особливістю життєдіяльності населення районів, що зазнали екологічної катастрофи. Урахування таких обставин є основою створення *третьої концепції управління екологічним ризиком* (Б. Кочуров):

- зонування території за ступенем небезпечності (це карти сейсмічності та прояву інших несприятливих природно-антропогенних процесів);

- організація господарського освоєння території з урахуванням ризику (наприклад, спорудження хімічних підприємств, атомних станцій, гідротехнічних споруд у місцях менш небезпечних для населення), а також із врахуванням природних особливостей (сейсмічних розломів земної кори, рози вітрів тощо);

- регулярний моніторинг небезпечних явищ, що стосується передусім екологічного ризику катастрофічного характеру. Для екологічного ризику повільної дії моніторинг може мати змінний характер;

- адекватне навчання та інформування населення про екологічний ризик, особливості його поведінки та шляхи подолання ризику;

- зведення захисних споруд для джерел катастроф. Для явищ повільної дії (природного й техногенного походження) необхідно проводити комплекс заходів щодо охорони навколишнього середовища;

- оперативна протидія небезпечному явищу заздалегідь і під час його розвитку.

Першим елементом взаємозв'язку оцінки й управління ризиком є

виявлення небезпеки, встановлення джерел і факторів ризику, об'єктів їх потенційного впливу; *другим* – встановлення реального впливу фактора ризику на людину і навколишнє середовище; *третьим* – аналіз впливу факторів ризику на навколишнє середовище і населення, визначення стійкості людини й екосистеми до впливу визначеного дестабілізуючого фактора; *четвертим* – повна характеристика з використанням якісних і кількісних параметрів, фаза оцінки ризику, яка одночасно є першою ланкою процедури управління ним.

Модель управління ризиком складається з чотирьох етапів. На першому етапі проводиться порівняльна характеристика ризиків із метою встановлення пріоритетів. На завершальній фазі цього етапу встановлюється ступінь ризику небезпеки (шкідливості).

Другий етап – визначення прийнятності ризику. Ризик зіставляється із соціально-економічними факторами: вигодами від того чи іншого виду господарської діяльності; втратами, зумовленими використанням певного виду діяльності; наявністю і можливістю регулюючих заходів з метою зменшення негативного впливу на середовище і здоров'я людини. Процес порівняння ґрунтується на методі «витрати – вигоди». При цьому можливі три варіанти прийнятих рішень: ризик прийнятний цілком, ризик прийнятний частково, ризик неприйнятний цілком.

Третій етап – визначення пропорцій контролю – полягає у виборі одного з типових заходів, що сприяють зменшенню (у першому і в другому випадках) чи усуненню (у третьому випадку) ризику.

На четвертому етапі ухвалюють регулююче рішення: визначають нормативні акти (закони, постанови та ін.) та їх положення, що регулюють реалізацію заходів, обраних на попередній стадії.

Управління екологічним ризиком передбачає реалізацію системи заходів, спрямованих на його регулювання: адміністративних (контролювання діяльності), законодавчо-нормативних (вимоги стандартів, метрологічні вимоги до засобів виміральної техніки, обов'язки посадових осіб), технічних (правила використання регламентів, санітарних правил, будівельних норм і правил тощо), економічних (використання економічних механізмів для стимулювання видів діяльності).

Комплексне управління екологічним ризиком на локальному,

регіональному і державному рівнях покликане контролювати, упереджувати й нейтралізувати різні ризики.

4. Екологічні ризики інновацій

Інноваційно-інвестиційна діяльність є одним із способів поліпшення життєвого рівня населення. Однак інноваційна діяльність призводить до істотних змін у довкіллі, наслідки такої діяльності можуть проявлятися через десятки років. Наприклад, нераціональні поливи сільськогосподарських культур спричинили підняття рівнів ґрунтових вод, а як наслідок – засолення ґрунтів.

Екологічний ризик інновацій – імовірність втрати ресурсів, зниження чи недоотримання прибутків, збільшення витрат суб'єктами інноваційного процесу внаслідок деструктивного впливу інновації на навколишнє середовище.

Вплив інноваційного ризику на суб'єктів інноваційної діяльності виявляється в недоотриманні прибутків, втраті коштів (неприйняття споживачами нової продукції чи послуги, яку пропонують виробники, або ті, хто надає послуги); збитках від використання продукції, сировини (неконкурентоспроможна, екологічно небезпечна продукція). Однак застосування інновацій дає змогу впроваджувати сучасні, екологічно безпечні, ресурсо- та енергозберігаючі технології.

Екологічні ризики інновацій поділяють на такі групи:

- *еколого-політичні* (нові програми, проекти на різних рівнях, ресурсна експансія);
- *соціально-екологічні* (непередбачуваність розвитку еколого-соціальної сфери, соціальні протести (акції), морально застаріла продукція);
- *еколого-демографічні* (збільшення захворювань та смертності, небезпека для життя від стаціонарних та пересувних джерел, старіння населення, зменшення народжуваності);
- *еколого-економічні* (погіршення ресурсо-сировинного становища країни, стану виробництва, необхідність фінансування природоохоронної діяльності);
- *нормативні* (незбігання параметрів якості продукції з вимогами стандартів, у т. ч. міжнародних, посилення екологічних вимог у стандартах, відсутність сертифікованих систем екологічного менеджменту);
- *антропогенні* (результати впровадження інновацій в

промисловості та сільському господарстві тощо, збільшення кількості автомобілів, значна розораність угідь);

– *природно-екологічні* (порушення рівноваги в екосистемах, ландшафтах, у довкіллі загалом, зниження класів якості поверхневих вод фактично на всій території країни, втрата сільськогосподарських земель тощо).

Еколого-політичні, еколого-економічні, нормативні ризики супроводжують усі етапи життєвого циклу проектів, антропогенні – проявляються на всіх етапах, крім етапу проектування, а природно-екологічні, еколого-демографічні виникають після впровадження проектів.

Класифікація екологічних ризиків інновацій за С. Ілляшенко та В. Божковою наведена в табл. 9.1.

Таблиця 9.1

Екологічні ризики інновацій
(С. Ілляшенко, В. Божкова)

Суб'єкт управління	Підвиди екологічних ризиків	Сутність ризику
1	2	3
Суспільні і державні інститути	Еколого-економічний	Недоотримання в бюджет коштів на природоохоронні заходи. Додаткові витрати у зв'язку з загостренням ресурсно-сировинного становища в країні
	Природно-екологічний	Додаткові витрати з бюджету у зв'язку з загостренням екологічного становища в країні
	Техногенний	Додаткові витрати з бюджету на подолання наслідків дії результатів інноваційної діяльності, катастроф та аварій, досліджень космосу та випробувань військової техніки в масштабах країни
	Еколого-політичний	Можливість ресурсної експансії з боку інших країн
	Соціально-екологічний	Непередбачуваність формування і розвитку еколого-соціальної сфери в країні
Регіональні органи влади	Еколого-економічний	Недоотримання в регіоні коштів на природоохоронні заходи. Додаткові витрати у зв'язку з загостренням ресурсно-сировинного становища в регіоні
	Природно-екологічний	Додаткові витрати у зв'язку з загостренням екологічного становища в регіоні
	Техногенний	Додаткові витрати на подолання наслідків дії результатів інноваційної діяльності, катастроф та аварій в масштабах регіону

Продовження таблиці 9.1

1	2	3
	Соціально - екологічний	Непередбачуваність формування і розвитку еколого-соціальної сфери в регіоні
	Еколого - демографічний	Відсутність персоналу певної кваліфікації в регіоні, додаткові витрати у зв'язку з підвищеним рівнем захворюваності, смертності населення з бюджету регіону
	Еколого - нормативний	Недоотримання коштів до бюджету регіону у зв'язку з низькими або високими еколого - нормативними ставками
	Еколого - політичний	Не сприйняття населенням регіону нових рішень регіональних органів влади
Керівництво підприємства	Еколого-економічний	Додаткові витрати у зв'язку з загостренням ресурсно -сировинного становища в регіоні та країні.
	Природно - екологічний	Додаткові витрати у зв'язку з загостренням екологічного становища (пошук та придбання нових видів сировини)
	Техногенний	Додаткові витрати на подолання наслідків інноваційної діяльності, катастроф та аварій
	Еколого - Нормативний	Додаткові витрати у зв'язку з прийняттям все більш жорстких еколого-нормативних вимог
	Еколого - політичний	Додаткові витрати у зв'язку з прийняттям нових рішень державними регіональними органами влади
	Соціально - екологічний	Витрати через екологічно спрямовані суспільні акції

Екологічними ризиками інновацій теж управляють на трьох рівнях: державному, регіональному та рівні організації, яка впроваджує інновації.

Організаційно-економічні методи управління екологічними ризиками інновацій наведені в табл. 9.2.

Екологічні ризики інновацій контролюють за допомогою екологічного аудиту, який дає змогу їх зменшити. У процедурі аудиту враховується поняття екологічної безпеки як стану захищеності людини, суспільства й навколишнього природного середовища від надмірної екологічної небезпеки. При цьому за екологічний збиток приймають збиток навколишньому середовищу від несприятливого впливу, виражений у натуральних (фізичних) показниках (одиницях), а за ціну екологічного ризику – сукупний ефект впливу екологічного ризику й економічного збитку на навколишнє середовище.

Методи управління екологічними ризиками інновацій
(С. Ілляшенко, В. Божкова)

Рівні управління	Суб'єкт управління	Об'єкт управління	Організаційно-економічні методи управління екологічними ризиками інновацій
1	2	3	4
Державний	Суспільні і державні інститути	Регіон	Формування нових правового, економічного механізмів регулювання природокористуванням, визначення об'єктів державної підтримки, створення спеціальних «пільгових зон природокористування», розробка законодавчо-нормативного забезпечення щодо екологічної сертифікації об'єктів довкілля, наприклад лісова сертифікація
		Підприємство	Екологічний аудит, ліцензування діяльності, екологічна експертиза, сертифікація продукції, розробка та в подальшому сертифікація систем менеджменту якості та систем екологічного менеджменту (інших галузевих систем менеджменту)
		Проекти, програми	Екологічна експертиза та аудит
		Продукція	Ліцензування торгівлі, стандартизація параметрів та сертифікація якості продукції, запровадження закону «Про генетично модифіковану продукцію»
		Суспільство	Формування нових правового, економічного механізмів регулювання природокористуванням, субсидування вирощування та виготовлення екологічно чистої продукції, екологічних технологій
		Торгівля	Ліцензування торгівлі чи діяльності, сертифікація продукції
		Постачальники	Сертифікація продукції
		Інвестори	Екологічний аудит, екологічна експертиза, створення сприятливого інвестиційного клімату

Продовження таблиці 9.2

1	2	3	4
Регіональний	Регіональні органи	Підприємство	Введення додаткових вимог до виробників на регіональному рівні
		Проект	Екологічна експертиза з урахуванням регіональних особливостей
		Продукт	Створення сприятливого клімату для вирощування екологічних товарів регіональних виробників
		Інвестори	Створення сприятливих умов для кредитування регіональних підприємств
		Посередники	Створення умов вільних економічних зон, створення сучасного інформаційного простору
		Торгівля	Створення умов вільної економічної зони, створення сучасного інформаційного простору
		Постачальники	Створення умов вільної економічної зони, створення сучасного інформаційного простору
		Споживачі	Купівля екологічно чистої продукції, реклама на регіональному рівні екологічної продукції, екологічних технологій регіональних виробників
Виробничий	Керівництво підприємства	Проект	Екологічна експертиза, екологічний аудит
		Структурні підрозділи	Аналіз, планування, організація та контроль екологізації діяльності підрозділів
		Продукт	Постійний контроль за якістю продукції
		Споживачі	Реклама власної продукції
		Посередники	Диверсифікація посередників
		Збутовики	Диверсифікація збутовиків, надання пільг при реалізації екологічної продукції
		Постачальники	Диверсифікація постачальників

Екологічний аудит інноваційно-інвестиційного проекту дає змогу:

- за рівнем екологічного ризику оцінювати прийнятність і надмірну небезпеку видів діяльності, пов'язаних із можливими позаштатними (аварійними) ситуаціями;
- адекватно оцінювати екологічну небезпеку й

відповідальність за можливий збиток навколишньому середовищу;

- сприяти управлінню екологічним ризиком, тобто в межах процедур аналізу ризику домагатися зниження ціни екологічного ризику при заданих обмеженнях на витратні ресурси;

- ранжувати несприятливі екологічні впливи за реальною і прогнозованою екологічною небезпекою, ранжувати території і групи населення за величиною екологічного ризику;

- використовувати категорію екологічного ризику як основу для прийняття рішень із питань екологічної безпеки, прийняття правових актів, розпорядницьких і нормативно-методичних документів;

- формувати на основі аналізу екологічного ризику територій планування розміщення нових і модифікації існуючих підприємств, що спричиняють екологічно небезпечний вплив на довкілля.

Екологічний ризик інноваційно-інвестиційного проекту може характеризуватися такими нормативними рівнями:

- прийнятний екологічний ризик: ризик, рівень якого виправданий з погляду екологічних, економічних, соціальних та інших умов у конкретному суспільстві у визначений час;

- гранично припустимий екологічний ризик: максимальний рівень прийнятного ризику, який визначається за сукупністю несприятливих екологічних ефектів незалежно від інтересів економічних або соціальних систем;

- мінімальний екологічний ризик: рівень фонового ризику, що визначається як 1 % від гранично допустимого екологічного ризику).

На кожному етапі екологічного аудиту необхідно аналізувати екологічний ризик.

На етапі ініціювання й підготовки аудиту:

- визначають (уточнюють) галузі діяльності, які потребують перевірки (технологія виробництва, продукція, послуги, зберігання, утилізація);

- з'ясовують критичні з погляду екологічної безпеки види діяльності (обіг з небезпечними матеріалами, спалювання великої кількості палива, перекачування великих обсягів рідин і газів);

- відбирають об'єкти аудиту, які потребують аналізу ризику (людина, тварини, рослини, екосистеми, властивості навколишнього середовища);

- визначають екологічні аспекти діяльності (можливість випадкових викидів, вибухів, розливів, шкідливих випромінювань,

наявність відходів та ін.);

- обирають критерії для оцінки ризику за екологічними складовими діяльності на підставі діючих нормативно-правових актів, методичного й аналітичного матеріалу (гранично допустимий ризик, прийнятний ризик,

- мінімальний ризик і т. д.), тобто встановлюють значення (межі) ризиків і за потреби узгоджують їх з відповідними регулювальними органами.

На етапі проведення аудиту:

- встановлюють можливі прямі і непрямі впливи (ефекти) на об'єкти аудиту (забруднення повітря, ґрунти або води, консервація відходів, захворюваність населення, збільшення норм споживання природних ресурсів, у т. ч. води, лісу);

- встановлюють ступінь або істотність впливів (масштаб і тривалість впливу, характеристики шкідливих речовин);

- оцінюють імовірність аварій або аномалій з урахуванням можливого впливу природних факторів (повені, урагани, землетруси);

- оцінка величини екологічного ризику для об'єктів аудиту і порівняння їх з обраними критеріями. Встановлення меж мінімального, прийнятного й гранично допустимого ризику для коленого об'єкту;

- оцінюють можливі збитки для об'єктів навколишнього середовища та населення (площі ураження лісів, ґрунтів, водойм, кількість постраждалого населення, кількість постраждалих особин видів тваринного світу).

На етапі формування висновків аудиту:

- оцінюють можливі збитки за рахунок непрямой складової (тривала фаза реакції на вплив, віддалені впливи на здоров'я населення, недоотриманий доход та ін.);

- розраховують прогнозовані соціально-економічні збитки;

- обчислюють ціну ризику, розробляють і пропонують рекомендації з управління ризиком.

Екологічний аудит, який містить аналіз ризику, є ефективним інструментом для процедур екологічного страхування, приватизації підприємств, підготовки угод про розділ продукції, екологічної паспортизації підприємств і територій.

Управління екологічними ризиками, з'ясування причин їх виникнення є актуальними завданнями екологічного менеджменту.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО КУРСУ

1. Система органів екологічного контролю.
2. Повноваження органів екологічного контролю.
3. Форми екологічного контролю.
4. Перевірка водоохоронної діяльності промислових об'єктів.
5. Екологічний контроль за впливом сільськогосподарських об'єктів на водні ресурси.
6. Основні порушення водного законодавства.
7. Державний контроль за охороною земель.
8. Основні порушення земельного законодавства.
9. Державний контроль за використанням надр.
10. Основні порушення в галузі використання надр.
11. Перевірка стаціонарних джерел забруднення повітря.
12. Перевірка пересувних джерел забруднення повітря.
13. Основні порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.
14. Державний контроль лісів та інших рослинних ресурсів.
15. Вилучення знарядь незаконного добування природних ресурсів і виробленої з них продукції.
16. Основні порушення законодавства в галузі збереження лісів та інших рослинних ресурсів.
17. Державний контроль за природокористуванням і заповідним режимом на територіях природно-заповідного фонду.
18. Основні порушення законодавства про природно-заповідний фонд.
19. Державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу.
20. Основні порушення законодавства про тваринний світ.
21. Екологічний аудит території.
22. Екологічний аудит промислових виробництв і господарських систем.
23. Картографічні еколого-географічні дослідження.
24. Послідовність проведення екологічного аудиту підприємства.
25. Звіт екоаудиту.
26. Права та обов'язки екоаудиторів.
27. Методи екологічного аудиту.
28. Підготовка до здійснення екологічного аудиту.

29. Проведення екологічного аудиту на об'єкті.
30. Методичні рекомендації щодо оформлення звіту про екологічний аудит.
31. Сутність і класифікація екологічних ризиків.
32. Принципи екологічних ризиків.
33. Управління екологічними ризиками.
34. Оцінювання екологічних ризиків.
35. Екологічні ризики інновацій.

Список використаних джерел

1. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С. Практикум із загальної екології: Навч. посіб. К. : Либідь, 1997. 160 с.
2. Водний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Збірник методичних рекомендацій про державний контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства. Чернівці: Зелена Буковина. 1996 р. 248с.
4. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
5. Караїм О. Екологічне інспектування. Конспект лекцій. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 148 с.
6. Караїм О. Екологічне інспектування. Методичні рекомендації до практичних робіт. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 68 с.
7. Караїм О. А., Караїм В. П. Екологічний контроль в аспекті формування системи екологічного менеджменту на промисловому підприємстві. Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук : збірник матеріалів VI Міжнар. наук.практ. конф. (11 листопада 2022 р.). Луцьк, 2022. С. 168–169.
8. Караїм О. А. Екологічний менеджмент і аудит : конспект лекцій. Луцьк, 2021. 184 с.
9. Караїм О. А. Екологічний менеджмент і аудит : методичні рекомендації до практичних робіт. Луцьк, 2021. 260 с.
10. Костров М. М., Сівак В. К., Солодкий В. Д. Державний екологічний контроль: Науково-виробниче видання. Чернівці, 2006. 388 с.
11. Лісовий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
12. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. URL: <https://mepr.gov.ua/content/metodiki-rozrahunku-rozmiriv-vidshkoduvannya-zbitkiv.html>
13. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» URL: <https://mepr.gov.ua/content/metodiki-rozrahunku-rozmiriv-vidshkoduvannya-zbitkiv.html>
14. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1293-20#Text>
15. Методика визначення розмірів збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про використання та охорону надр». URL: <https://mepr.gov.ua/content/metodiki-rozrahunku-rozmiriv-vidshkoduvannya-zbitkiv.html>

16. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення правил рибальства та охорони водних живих ресурсів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1446-04#Text>

17. Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит. URL: <https://mepr.gov.ua/content/metodichni-rekomendacii-shchodo-pidgotovki-zdiysnennya-ta-oformlennya-zvitu-pro-ekologichniy-audit.html>

18. Нехорошков В. П. Природоохоронне інспектування: навч. посіб. Одеська державна академія холоду, 2011. 156 с.

19. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text>

20. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-99-%D0%BF#Text>

21. Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0878-07#Text>

22. Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-%D0%BF#Text>

23. Сівак В. К., Солодкий В. Д., Робулець С. В. Природоохоронне інспектування: навч. посіб. Чернівці, 2004. 264 с.

24. Тунік Т. М., Плисенко Т. М. Природоохоронне інспектування: навч. посіб. Кіровоград, 2007. 250 с.

25. Шевчук В. Я. Екологічний аудит : Навколишнє природне середовище. Екоменеджмент. Екостандарти. Підприємство. Стратегія. Екологічна безпека. Конкурентоспроможність. Екопідприємство : Підручник для студентів екологічних спеціальностей. К. : Вища школа, 2000. 344 с.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Навчальне видання

Караїм Ольга Анатоліївна

**ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ, АУДИТ
ТА ОЦІНКА РИЗИКІВ**

Конспект лекцій

Друкується в авторській редакції

Формат 60x84 1/8. Обсяг 17,2 ум. друк. арк., 7,48 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 101.

Видавець – Волинський національний університет імені Лесі
Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ.
комітету телебачення і радіомовлення України ДК № 7197 від
24.11.2020 р.